

Barnängens Världsbibliotek
Solidaritetsrörelsens Hus
Tegelviskagatan 40
116 41 Stockholm

Rapport

VÄRLDSBIBLIOTEKET OCH E-RESURSERNA

Arwid Lund

Creative Commons Erkännande-IckeKommersiell 2.5 Sweden Licen

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord

Syfte

DEL 1 – UNDERLAG TILL DET FRAMTIDA E-ARBETET

1. Inledning om e-samhället (digitala informationssamhället)	s. 8
1.1. Kommentar	s. 9
2. Juridiska rättigheter – stängda, halvöppna och öppna alternativ	s. 10
2.1. Upphovsrätten (Stängare)	s. 10
2.2. Parallell upphovsrätt	s. 12
2.3. Creative Commons (halvöppnare)	s. 12
2.4. Open Access (Öppnare)	s. 15
2.4.1. Öppen källkod	s. 16
3. Initiativ för effektiv digital publicering, sökning, access och återvinning	s. 18
3.1. Automatiserade bibliotekssystem	s. 19
3.1.1. Vad är ett automatiserat bibliotekssystem?	s. 19
3.1.2. Nätverk och trender i samtiden	s. 20
3.1.2.1. Kommentar	s. 24
3.1.3. Standarder inom den digitala biblioteksvärlden	s. 24
3.1.4. Konkreta exempel på bibliotekssystem	s. 26
3.1.4.1. Ett billigt alternativ till de stora jättarna: Mikromarc	s. 26
3.1.4.2. Filemakerbaserade system	s. 27
3.1.5. Producera eget eller köpa in?	s. 28
3.1.5.1. Kommentar	s. 28
3.2. Det digitala och biblioteket	s. 29
3.2.1. Kungliga bibliotekets e-arbete	s. 29
3.2.2. Lunds universitetsbibliotek (LUB)	s. 30
3.2.3. E-publiceringsverktyg	s. 31
3.2.4. Referenstjänster	s. 31
3.2.5. Katalogiseringen av digitala miljöer	s. 31
3.2.6. Kommentar	s. 32
3.3. Definitioner	s. 32
3.3.1. Standarder	s. 32
3.3.2. Protokoll	s. 33
3.3.3. Format	s. 35
3.3.4. Program	s. 35
3.3.5. Internet	s. 36
3.3.6. Metadata	s. 38
3.3.7. ERM	s. 40
3.3.8. Nätverksdelar och hårdvara	s. 40

3.4.	Open Archives Initiative och protokollet OAI-PMH (Öppnare)	s. 42
3.5.	DOI, Digital Object Identifier, (Stängare) och URN:NBN, Universal Resource Name: National Book Number (Öppnare)	s. 43
3.6.	Bloggningskulturen (Öppnare – för det mesta)	s. 45
3.6.1.	Kommentar	s. 45
3.7.	Webbtjänster	s. 46
3.8.	E-bokens framväxt (Stängare)	s. 46
3.8.1.	E-böcker – tekniska lösningar i ett politiskt perspektiv	s. 48
3.9	Portaler	s. 49
3.9.1	Vad är en portal?	s. 50
3.9.2.	Exempel: Samsök	s. 50
3.9.3.	Portaler och Världsbiblioteket	s. 51

4.	Statistik gällande utlån/framtagning	s. 52
----	--------------------------------------	-------

5.	Avslutningsord – del 1	s. 53
----	------------------------	-------

DEL 2 – KONKRETA ALTERNATIV I ARBETET MED ELEKTRONISKA RESURSER		s. 53
---	--	-------

1.	E-boksvårdar med krypterade e-böcker som Världsbiblioteket kan länka till	s. 56
1.1.	E-lib	s. 56
1.1.1.	Inledning	s. 56
1.1.2.	Tjänster som erbjuds	s. 57
1.1.3.	Tekniska lösningar	s. 57
1.1.4.	Användarvänlighet	s. 57
1.1.5.	Utbildningsbehov	s. 57
1.1.6.	Kostnader	s. 57
1.1.7.	Kommentar och frågor	s. 58

1.2.	E-biblioteket (BTJ)	s. 58
1.2.1.	Tjänster som erbjuds	s. 58
1.2.2.	Tekniska lösningar	s. 59
1.2.3.	Användarvänlighet	s. 59
1.2.4.	Utbildning	s. 59
1.2.5.	Kostnad	s. 59
1.2.6.	Kommentarer och frågor	s. 60

2.	Tekniska lösningar för egen produktion av krypterade e-böcker som kan tänkas godkännas av författare, förlag och läsare	s. 60
2.1.	Acrobat 7.0 med tilläggstjänst/program Adobe policy server	s. 60
2.1.1.	Tjänster som erbjuds	s. 60

2.1.2.	Tekniska lösningar	s. 61
2.1.3.	Användarvänlighet	s. 61
2.1.4	Utbildning	s. 61
2.1.5.	Kostnad	s. 61
2.1.6.	Kommentarer och frågor	s. 61
2.2.	E-bookGold 3.0.	s. 62
2.2.1.	Tjänster som erbjuds	s. 62
2.2.2.	Tekniska lösningar	s. 62
2.2.3.	Användarvänlighet	s. 62
2.2.4.	Utbildning	s. 62
2.2.5.	Kostnad	s. 62
2.2.6.	Kommentarer och frågor	s. 63
2.3.	Ebookmaestro	s. 63
2.3.1.	Tjänster som erbjuds	s. 63
2.3.2.	Tekniska lösningar	s. 63
2.3.3.	Användarvänlighet	s. 64
2.3.4.	Utbildning	s. 64
2.3.5.	Kostnad	s. 64
2.3.6.	Kommentarer och frågor	s. 64
2.4.	Ebook Maker	s. 65
2.4.1.	Tjänster som erbjuds	s. 65
2.4.2.	Tekniska lösningar	s. 65
2.4.3.	Användarvänlighet	s. 65
2.4.4.	Utbildning	s. 66
2.4.5.	Kostnad	s. 66
2.4.6.	Kommentarer och frågor	s. 66
2.5.	Elib 3.0	s. 66
2.5.1.	Tjänster som erbjuds	s. 66
2.5.2.	Tekniska lösningar	s. 66
2.5.3.	Användarvänlighet	s. 66
2.5.4.	Utbildning	s. 66
2.5.5	Kostnad	s. 66
2.5.6.	Kommentarer och frågor	s. 67
2.6.	E-biblioteket	s. 67
2.6.1	Tjänster som erbjuds	s. 67
2.6.2.	Tekniska lösningar	s. 67
2.6.3.	Användarvänlighet	s. 68
2.6.4	Utbildning	s. 68

2.6.5.	Kostnad	s. 68
2.6.6.	Kommentarer och frågor	s. 68
3.	Tekniska lösningar för egen produktion av fria PDF-dokument	s. 69
3.1.	Acrobat 7.0	s. 69
3.1.1.	Tjänster som erbjuds	s. 69
3.1.2.	Tekniska lösningar	s. 69
3.1.3.	Användarvänlighet	s. 69
3.1.4.	Utbildning	s. 69
3.1.5.	Kostnad	s. 70
3.1.6.	Kommentarer och frågor	s. 70
4.	Open Access i verkligheten	s. 70
4.1.	Fritt fram eller fråga författaren?	s. 70
4.2.	Universitetet eller institutionerna?	s. 71
4.3.	Kontrakt och intresseförfrågningar	s. 74
4.4.	Byten av informationsresurser	s. 75
5.	Presentation och marknadsföring av elektroniska resurser på webben	s. 75
5.1.	Nordiska Afrikainstitutet (NAI)	s. 75
5.2.	Nordic Institute of Asian Studies (NIAS)	s. 75
5.3.	Forum Syd	s. 76
6.	Allmänna råd inför inköp av elektroniska resurser	s. 76
7.	Rekommendationer till Världsbiblioteket	s. 77
7.1	Eböcker, värddar och egna e-boksproducenter	s. 78
7.2.	E-bokspublicering och upphovsrätten	s. 79
7.3.	Skapa och tillgängliggöra digitala förråd	s. 80
7.4.	”Delad information, dubbel information”	s. 80
7.4.1.	E-publicering av föreningarnas material	s. 81
7.4.2.	Akademiska uppsatser	s. 81
7.4.3.	Instituts forskningsmaterial	s. 81
7.5.	Strukturen för elektroniska resurser på hemsidan	s. 82
7.6.	Konferens	s. 82
7.7.	Övrigt	s. 83
	Käll- och litteraturlista	s. 84
	Muntliga källor	s. 84
	Otryckta källor	s. 85
	Tryckta källor	s. 86
	Elektroniska resurser	s. 86
	E-post	s. 89

Förord

Det som följer är bara ord på papper. För att det ska vara någon mening med dem måste orden omsättas i handling. För att lyckas med det krävs att alla i Solidaritetshuset hjälps åt. Därför är det av vikt att en gemensam diskussion om den elektroniska publiceringen nu tar sin början. Förhoppningsvis kan denna text fördjupa och berika detta samtal.

Texten som följer är bitvis rätt tung till sin karaktär. Ett tips är att läsa inledningen och de första kapitlen om upphovsrätten först, sedan hoppa till de avslutande rekommendationerna och först därefter läsa resten av utredningen. Föreningsaktiva kan hoppa över kapitlet om Automatiserade bibliotekssystem. Alla kan ta kapitlet Definitioner översiktligt – däremot kan läsaren förhoppningsvis återvända till det kapitlet när den stöter på någon term eller något fenomen som verkar svårbegripligt.

Entydiga svar ges inte på alla frågor, men det viktigaste är inte alltid svaren. Frågorna i sig kan vara nog så viktiga.

Slutligen kräver källornas spretighet en kommentar. Då det händer mycket på området för elektronisk publicering så finns det inte alltid auktoritativa och tryckta källor som är aktuella. Valet av muntliga källor för att få direkt tillgång till relevant information har ofta valts för att tiden inte räckt till för en djupare inläsning. Jag vill även påpeka att en del material är partsinlagor från företag eller kommer från icke-kvalitetsgranskade källor på webben. Titta därför regelbundet i noterna.

Stockholm den 3 februari 2006,

Arwid Lund

Syfte

Denna utredning kretsar kring hur Världsbiblioteket skall arbeta med elektroniska resurser i framtiden. I Arbetsplanen, som bygger på utredningsuppdraget, står det:

”Övergripande mål är att öka utlån /.../Öka kunskapsspridning och kunskapsutbyte inom och mellan sociala rörelser (solidaritetsrörelser) och utåt gentemot offentligheten i Sverige.

Strategiskt mål föreslås vara att tillgängliggöra material från solidaritetsrörelser, organisationer, myndigheter och institutioner via bibliotekets katalog eller webbplats (förutom via Libris eller alternativ till Libris /.../).

Operativt mål är att identifiera praktiska lösningar. Detta görs genom att studera exempel på format och plattformar, lösningar och metoder. Undersökning av kostnader och utbildningsbehov för olika tekniska alternativ. Viktigt betänka copyrightlagstiftning, creative commons, helt fri information.”¹

DEL 1 – UNDERLAG TILL DET FRAMTIDA E-ARBETET

Den första delen av utredningsarbetet syftar *dels* till att ge en allmän omvärldorientering och underlag för en kunskapshöjning kring det framväxande digitala och elektroniska

---

¹ Arbetsplan framarbetad av Arwid Lund efter de föreskrifter som stipuleras i Arbetsbeskrivningen/Utredningsuppdraget. Diskuterad med Maria Bergstrand på Världsbiblioteket.

informationssamhället åt Solidaritetshusets föreningar och Världsbibliotek, och *dels* till att orientera kring specifika företeelser som kan vara av vikt för att ge kloka svar på de mer praktiska frågor som ställs i utredningsuppdraget och arbetsbeskrivningen för denna utredning.

1. Inledning om e-samhället (digitala informationssamhället)

Teknologin ger möjligheter men bestämmer inte utvecklingen, ekonomin sätter ramar men bestämmer inte utvecklingen i detalj. Historien är inte förutbestämd – vi har alltid ett val, det är vi själva som skapar framtiden. Historiskt sett har biblioteken tagit ställning för folkbildning och icke-kommersiell spridning av kultur och information till främjande för demokratin. Vad betyder detta idag – i det som kallas för informationssamhället?

Lars Ilshammar, en av författarna till boken *Net.wars – kampen om nätet* och chef för Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (Arab), betonar att det inte finns ett utan flera e-samhällen. I november 2005 hölls i Tunis ett World Summit i FN:s regi angående informationssamhället med målet att hitta ett gemensamt förhållningssätt. På detta möte konstaterades att någon sådan gemensam linje inte fanns enligt Ilshammar. På mötet deltog såväl representanter för sociala rörelser, regeringar som företag.²

Det finns enligt Ilshammar fyra olika tolkningar av e-samhället – informationssamhället – och det har ända sedan 1960-talet förts en lågintensiv strid om det samhälle som nu kommer upp till ytan:

Information för alla. ”Information wants to be free”. Enligt denna syn så är nätet världens största bibliotek som finns en knapptryckning bort. Perspektivet ligger nära den klassiska bibliotekstanken enligt Ilshammar. Hållningen är positiv till fildelning.

Information för kontrollsamhället. Detta perspektiv vill stänga in, kontrollera och övervaka informationen enligt Ilshammar. Varje knapptryckning vi gör kan registreras i någon databas vi inte känner till. I Kina finns 20.000 internetpoliser i ett projekt som kallas för den ”gyllene skölden” som har till uppgift att jaga bloggare. Men även i Sverige finns det allt mer kameror på offentliga platser och Tomas Bodström vill kunna lagra e-postbrev och bugga telefonsamtal. Detta perspektiv fanns med på mötet i Tunis.

Informationen som en vara (tjänst). Detta är den kapitalistiska varianten. Internet ger oändliga möjligheter att sälja varor paketerad i digital form. Striden kring fildelning handlar enligt Ilshammar om hur synen på information håller på att ändras från att vara en rättighet till att bli en vara. Upphovsrätten håller på att flyttas tillbaka och sträcker sig idag längre än förut och är enligt honom en av vår tids stora restriktioner. Sakerna som tidigare varit gratis och fria omgärdas idag av upphovsrätt. Offentlighetsprincipen urholkas och sekretesslagarna breder ut sig. Patentlagstiftningen är idag absurd och möjliggör patent på mänskliga gener och ord i språket. På nätet faller allt fler rullgardiner ner där vi ska skriva in kontonumret. En stor del av den svenska staten har anammat samma syn på informationen och försöker ta betalt för tjänster trots att offentlighetsprincipen finns.

Enligt Ilshammar är informationsprotektionismen en av de stora utmaningarna som biblioteken måste tackla

---

² Lars Ilshammar, författare och chef på Arab (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) i Stockholm, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005.

Information för utveckling. Detta är ett perspektiv som är starkt i syd. Utvecklingsländer vill försöka hoppa över negativa effekter av industrialismen. Förhoppningen ställs till fria programvaror, vilket inte slagit så mycket i vår del av världen. Man försöker undvika Microsoft. Photoshop kostar idag 11.000 kr fast det finns fria programvaror som är lika bra. Så är det på de flesta områden. Linux är ett bra exempel. Information för utveckling rymmer även Creative Commons (se nedan).³

Ola Larsmo och Lars Ilshammar har tillsammans myntat begreppsparat ”Öppnare” och ”Stängare” och menar att vi har alla ett val att göra. Kategori 2 och 3 är ”Stängare” och kategori 1 och 4 är ”Öppnare”.⁴

Det finns enligt mig en intressant motsättningen i dagens samhälle där å ena sidan överflöd på information är ett större problem än brist på sådan, och å andra sidan viktig samhällsinformation är sekretessbelagd eller kostar pengar som i Ilshammars resonemang ovan.

Med detta sagt måste det instämmas i det som Gunnar Sahlin, riksbibliotekarie på KB, sade under BTJ:s E-dag: ”hybridbiblioteket”, betoningen på blandningen av tryckta och digitala samlingar, är en föråldrad term. Det är den digitala verksamheten som idag strukturerar bibliotekens verksamhet.⁵

1.1. Kommentar

Dagens situation är inte lätt för biblioteken, trängda som de är mellan statens lagar, kommunens minskade anslag och sina klassiska ideal som hotas alltmer av ett marknadstänkande, där låntagarna blir kunder och gratisprincipen ersätts av avgifter. Allt detta i en snabbt föränderlig värld.

Som jag ser det är det nödvändigt för Världsbiblioteket att formulera en medveten strategi kring hanterandet av sina elektroniska resurser. Biblioteket har möjlighet att formulera en självständig policy kring informationspolitiken utifrån styrkepositionen att det är ett föreningsbibliotek som jobbar nära producenter av intellektuellt material som är mindre inriktade (mitt antagande) på upphovsrätten än att sprida sitt budskap. Trots beroende av sidabidrag och hårdare lagar borde vårt utrymme till en självständig policy vara större än hos ett kommunalt finansierat och styrt bibliotek.

Politiskt och värderingsmässigt tror jag inte att det råder något oenighet om att Världsbiblioteket ska tillhöra öppnarna i möjligaste mån. Detta såväl ur ett folkbildnings- som globalt rättviseperspektiv.

Däremot kan och bör biblioteket och dess huvudman också ställa krav på att vara en effektivt fungerande verksamhet i dagens verklighet.

Resonemanget ovan har vi med oss när vi nu går in på detaljnivån i frågor som rör biblioteken och den nya digitala världen.

---

³ Lars Ilshammar, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005.

⁴ Lars Ilshammar, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005.

⁵ Gunnar Sahlin, Riksbibliotekarie på KB, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005.

2. Juridiska rättigheter – stängda, halvöppna och öppna alternativ

Upphovsrätten regleras i lagen, men går att avtala bort om upphovsmannen så vill. Här nedan följer en kort redogörelse för upphovsrätten och olika former av inskränkningar i den.

2.1. Upphovsrätten (Stängare)

Upphovsrätten, synonym med engelskans copyright, gäller numera i Sverige i 70 år efter upphovsmannens död.⁶

Upphovsrätten grundar sig juridiskt i Sverige på lag 1960:729 även kallad upphovsrättslagen. Upphovsrätten består av två delar. Den *ideella rätten*, namngivningsrätten, innebär att upphovsmannen har rätt att bli angiven som upphovsman när verket framförs eller används på något annat vis. Den ideella delen består även av en respekt för verket: Upphovsmannen avgör om ändringar får göras i verket, översättningar eller bearbetningar (exempelvis till annat medium) och om verket får återges i främmande sammanhang. Den *ekonomiska rätten* innebär att upphovsmannen har exklusiv rätt att förfoga över verket genom att framställa exemplar av verket och göra det tillgängligt för allmänheten. Även allt material som läggs ut på en webbplats är således överföring. Det är därför inte tillåtet att lägga ut andras material på webben utan tillstånd. Man får heller inte kopiera material från webben som har lagts ut olagligt – det vill säga utan tillåtelse.⁷

Det finns inskränkningar i den nya upphovsrättslagstiftningen som trädde i kraft den 1 juli 2005 – frågan är om de är större eller mindre än de tidigare inskränkningarna. Det är nu tillåtet att i viss utsträckning kopiera litterära verk för privat bruk.⁸ Enligt en bibliotekarie på Utrikespolitiska institutet har upphovsrätten blivit mer restriktiv i sina krav på biblioteken – inskränkningarna av upphovsrätten har minskat. När det gäller kopiering så var det enligt henne förut lagligt om det var för *enskilt* bruk, nu har det inskräpts till att gälla för *privat* bruk. Från att vara tillåtet att kopiera *hela* verk går det nu bara att kopiera *delar av verk*.⁹ Detta konfirmeras av förklaringar till den nya lagen som regeringen ger. Regeringen menar att antalet kopior som får framställas har minskats och att den krets personer som man får kopiera till har begränsats.¹⁰

Utvecklingen bekräftas av en opublicerad rapport från BHS i Borås. Här påpekas även att det förut inte definierades hur många exemplar som *enstaka exemplar* stod för när det handlade om att kopiera för enskilt bruk. Om det hade kommit ut många exemplar av verket fanns det möjlighet att kopiera ett större antal. Idag när man bara får kopiera för privat bruk så innefattar det enligt författarna, som stöder sig på KB:s verksjurist Susanna Broms, bara *ett eller några få* exemplar till familj eller vänner.¹¹

Vad som menas med delar av ett verk är också oklart. I en opublicerad studentrapport från BHS hävdas att innebörden av att bara delar av ett verk får kopieras är att det alltid handlar

---

⁶ Berglund, Anette och Esaiasson, Karin och Buchberger Lantz, Sylvia, Upphovsrätt i förändring, opublicerad studentrapport inom delkursen MIDI för distansstudenter inom DV04 vid BHS i Borås, s. 4.

⁷ Information från KB och dess hemsida under filiken Bibsam, <http://www.kb.se/BIBSAM/juridik/upphovsr/grund.htm> [access: 2005-11-07].

⁸ Ibid, [access: 2005-11-07].

⁹ Samtal med Ann-Kristin Forsberg, bibliotekarie vid Utrikespolitiska institutet, den 15 nov 2005.

¹⁰ FAQ om den nya upphovsrättslagen, <http://www.regeringen.se/sb/d/3254#37309> [access: 2005-11-07].

¹¹ Berglund, Anette och Esaiasson, Karin och Buchberger Lantz, Sylvia, Upphovsrätt i förändring, s. 6.

om en mindre del av verket. Inte så mycket som hälften eller nästan hälften av ett verk. En begränsad del är snarare ett kapitel eller ett annat avgränsat avsnitt i en bok.¹²

Biblioteken och bibliotekarierna räknas som medskyldiga om de medverkar till olaglig kopiering. Vad det innebär har Susanna Broms svårt att säga i en intervju med sydsvenskan.se. Hon betonar emellertid att det inte är bibliotekariens uppgift att vara polis, det är inte vad bibliotekarier har utbildat sig för och dessutom finns inte resurserna till det enligt henne. Hon tycker att det ska räcka med att man säger till. Om bibliotekarien inte säger till så tror hon ändå inte att det kan kallas för tjänstefel – men hon garderar sig med att frågan är så ny att man får avvakta och se vad som händer.¹³

Det är däremot tillåtet att kopiera hela verk för privat bruk när det gäller film på tv, egeninköpta cd-skivor eller från tidningar eller sådant som lagts ut på nätet lagligt. Hela böcker (som det verkar även de man själv köpt) får man dock inte kopiera.¹⁴

För biblioteken finns specifikt nya regler sedan den 1 juli 2005. Bibliotek får kopiera enskilda artiklar eller korta avsnitt av material för låntagares räkning. Biblioteken får framställa såväl analoga som digitala kopior. För att lämna ut kopiorna i digital form till låntagaren krävs att biblioteket har slutit en så kallad avtalslicens med en organisation som tillvaratar upphovsmännens intressen. Detta gör Bibsam för de statligt och kommunalt finansierade biblioteken. Avtalslicensen bygger alltså på att biblioteket betalar för att kunna lämna ut kopior digitalt via e-posten eller via en webbplats.¹⁵ I en skrivelse från regeringen till departementen skrivs i allmänna ordalag att avtalsmöjligheterna har förenklats för vissa nyttjanden av bibliotek, i FAQ angående den nya lagen specificeras att det handlar om möjligheten att skicka materialet digitalt till låntagaren efter ett förenklat avtalsförfarande.¹⁶ Problemet för Världsbiblioteket är i detta sammanhang att det inte är något statligt och kommunalt finansierat bibliotek. Världsbiblioteket har förvisso rätt att teckna en egen avtalslicens men det kostar mycket pengar enligt Inger Klondiras på Bibsam – alltifrån tiotusentals till hundratusentals kronor.¹⁷

Biblioteken får under vissa förhållanden göra kopior för bevarande, kompletterings- och forskningsändamål¹⁸

Biblioteken får även kopiera elektroniskt material och skicka detta mellan bibliotek. En form av fjärrlån genom exempelvis e-post som antingen kan levereras till slutanvändaren i form av en utskrift av enstaka artiklar eller delar av det upphovsrättsskyddade verket eller i digital form i form av e-post eller diskett. För det senare alternativet gäller att en avtalslicens

---

¹² Eliasson, Helena och Olander Geraghty, Kristina och Persson, Carina, studentrapport examinerad under MIDI-kursen för distansstuderande vid BHS (DV04), s. 7.

¹³ Joakim Berglund, "Bibliotekarier skyldiga stoppa olaglig kopiering", <http://sydsvenskan.se/nojen/article109121.ece> [access: 2005-11-07].

¹⁴ "Upphovsrätten i informationssamhället – nya regler sedan den 1 juli 2005", <http://www.regeringen.se/sb/d/1929> [access: 2005-11-07].

¹⁵ Information från KB och dess hemsida under fliken Bibsam, <http://www.kb.se/BIBSAM/juridik/upphovsr/grund.htm> [access: 2005-11-07], telefonsamtal med Inger Klondiras, Bibsam, telefon 08-4634364, den 9 jan 2006.

¹⁶ "Upphovsrätten i informationssamhället – nya regler sedan den 1 juli 2005", <http://www.regeringen.se/sb/d/1929> [access: 2005-11-07], FAQ om den nya lagen, <http://www.regeringen.se/sb/d/3254#37309> [access: 2005-11-07].

¹⁷ Telefonsamtal med Inger Klondiras, Bibsam, den 9 jan 2006.

¹⁸ Information från KB och dess hemsida under fliken Bibsam, <http://www.kb.se/BIBSAM/juridik/upphovsr/grund.htm> [access: 2005-11-07].

måste tecknas (se ovan).¹⁹ Lunds universitetsbibliotek (LUB) använder sig delvis av detta lagrum i en ny tjänst som bygger på elektroniska leveranser mellan bibliotek och utskrift till slutanvändaren. LUB:s tjänst rör emellertid Open Access-källor som kan skrivas ut i sin helhet.²⁰

En viktig förändring i lagen som påverkar Världsbibliotekets kontakter med förlag och författare angående publikation av deras verk och upphovsrätten är att det med den nya lagen blir förbjudet att tillverka och sälja teknik för kringgående av tekniska åtgärder för att skydda upphovsrätten. Även själva kringgåendet är numera förbjudet.²¹

2.2. Parallell upphovsrätt

Den parallella upphovsrätten är en snäll variant av upphovsrätten som kräver att ett separat avtal tecknas mellan de aktuella parterna. Den parallella upphovsrätten går främst ut på att akademiska forskare ska kunna publicera sig både i kommersiella vetenskapliga tidskrifter och i institutionens och universitetets digitala arkiv som är fritt åtkomliga (se Open Access nedan). Detta har blivit möjligt efter att förlagen (bok och tidskrifter) och databasvärdarna har insett att de vinner på att de låter texten publiceras på flera olika håll. Det ger reklam åt den egna produkten. Konkret går det till så att författaren skriver ett avtal med förlagen om parallell upphovsrätt. Det finns ett internationellt standardavtal utvecklat av Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) som man kan följa.

Avtalet går ut på förbättra de avtal som forskarna blir erbjudna av förlagen. Detta görs genom att bifoga ett tillägg till avtalet. Genom detta tillägg behåller författaren exempelvis rätten att publicera artikeln i icke-kommersiella och öppna digitala arkiv på webben, samt möjligheten att få göra kopior av artikeln till sin undervisning. Man kan använda avtalet i olika steg.²²

2.3. Creative commons (halvöppnare)

Creative Commons (CC) innebär inte avsaknad av upphovsrätt. CC definierar genom licensavtal mellanrummet mellan full upphovsrätt (all rights reserved – alla rättigheter reserverade) och Inga rättigheter reserverade. CC brukar sammanfattas i slogan: ”Some rights reserved”.²³

CC är inte en advokatbyrå eller juridisk byrå, erbjuder inga juridiska tjänster. De skapar ingen klientrelation mellan användare och CC – CC friskriver sig från skador som kan uppstå

---

¹⁹ Ibid, [access: 2005-11-07].

²⁰ Lars Björnshauge, Biblioteksdirektionen vid Lunds Universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm.

²¹ FAQ om den nya lagen, <http://www.regeringen.se/sb/d/3254#37309> [access: 2005-11-07]. Inför framtiden kan det också vara bra att ha Susanna Broms, verksjurist på KB, telefonnummer: 08-4634409, 0739173360.

²² Telefonsamtal med Gunilla Lilie Bauer, informationschef vid Stockholms universitetsbibliotek, 070-6258748 och 08-162747, den 19 jan 2006, Licensavtalet från Sparc, http://www.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=395 [access: 060119], SPARC Press Release-12/07/04, <http://www.arl.org/sparc/announce/011706.html> [access: 060119] och SPARC NIH Public Access, <http://www.arl.org/sparc/author/addendum.html> [access:060119].

²³ Learn More about Creative Commons, <http://creativecommons.org/learnmore> [access: 2005-11-30], Creative Commons Worldwide, <http://creativecommons.org/worldwide/> [2005-11-30].

till följd av det svenska utkast till licensvillkor som nu föreligger på www.creativecommons.org.²⁴

CC är en internationell rörelse som sprungit fram ur projektet att få fram accepterade juridiktion-specifika licenser anpassade till olika länders lagstiftning. 23 nationellt anpassade och utvecklade licenser är redan klara, 15 länder är på gång. Sverige hade sin invigning i december 2005. CC:s licensmodell innehåller inte bara den legala licensen. Förutom den legala licensen (legal code) finns även som en ”human-readable”, ”mänskligt läsbar”-version (Commons deed) och en maskinspråksversion (Digital Code). Licensen ska vara juridiktions-agnostisk men man har utgått mycket från U.S. Copyright Act, vilket alltså gör det nödvändigt att i vissa fall anpassa licensavtalen till nationell lagstiftning. Målet är emellertid att bevara ”the global spirit of Creative Commons” genom att sträva efter maximal likhet mellan licenserna världen över. ”It is very important to us that the porting be very close to the original and go into the specifics of national law only when absolutely necessary.” Därför ska varje nationellt/legalt förslag i en första omgång åter-översättas till engelska, skickas tillbaka till CC så att de kan se vilka förändringar som nationella lagstiftningar för in i systemet. CC offentliggör utkastet på sin webbsida för allmän diskussion, ett andra förslag utarbetas nationellt och återöversätts igen, CC granskar den. Därefter produceras den mänskligt läsbara versionen på det nationella språket (common deeds). När det är klart läggs licensen upp officiellt på CC:s hemsida. Själva invigningen (the launch) sker i form av en fest eller konferens eller ett TV-program eller något liknande för att uppmärksamma allmänheten i det berörda landet.²⁵

Rörelsen byggs upp kring något som kallas Project Lead och nationella Project Teams (CC söker aktivt ”experthjälp” världen över). Project Lead-individen är mycket viktig för ”the porting of the licenses into national law”, oftast är denne person en expert på upphovsrättslagstiftning, ofta är han/hon en advokat som i sin tur oftast är relaterad till en juridisk institution eller advokatbyrå.²⁶

CC erbjuder flera olika licensavtal för användning. Alla kräver att användaren ger erkännande på det vis som specificeras av författaren (upphovsmannen) eller licensgivaren. Erkännandet innebär att upphovsmannen låter andra kopiera, distribuera, visa och framföra sitt upphovsskyddade verk, samt avledda verk baserade på det, på det villkoret att de ger honom erkännande på det vis som han kräver.

Detta är kärnan i CC:s licensavtal. Därefter kan du välja att lägga till och blanda med följande tillägg:

Icke-kommersiell (non-commercial). Du låter andra kopiera, distribuera, visa och framföra ditt verk och från det skapa avledda verk för icke-kommersiella syften.

Inga avledda verk (No Derivative Works). Du låter andra kopiera, distribuera, visa och framföra enbart ”verbatim” kopior av ditt arbete. Däremot tillåts inga avledda verk eller sådana aktiviteter med avledda verk.

---

²⁴ License draft (pdf) för Sverige som kan laddas ner från hemsidan Creative Commons Worldwide: Sweden, <http://creativecommons.org/worldwide/se/>.

²⁵ Creative Commons Worldwide, <http://creativecommons.org/worldwide/> [2005-11-30], iCommons: Overview of Process, <http://creativecommons.org/worldwide/overview> [access: 2005-11-30].

²⁶ iCommons: Overview of Process, <http://creativecommons.org/worldwide/overview> [access: 2005-11-30].

Dela lika (Share alike). Du tillåter andra att distribuera avledda verk enbart med en licens som är identisk med den licens som styr ditt verk. Detta alternativ kan inte användas tillsammans med ”Inga avledda verk”-alternativet.²⁷

I det svenska utkastet till licensavtal hittar vi några användbara definitioner. *Avlett verk* betyder verk som är baserat på det upphovsrätligt skyddade Verket (som i det fall de omfattas av CC erbjuds på de villkor som följer av CC:s licens). Det kan handla om översättningar, musikaliska arrangemang, dramatiseringar, skönlitterarisering, filmatisering, ljudupptagning, bildåtergivning, sammandrag och sammanfattningar. *Licensgivare* är den fysiska eller juridiska person som erbjuder nyttjande av Verket enligt de villkor som följer av licensen. *Upphovsman* är den fysiska eller juridiska person som skapat Verket. *Du* är den fysiska eller juridiska person som nyttjar sina rättigheter under denna licens som inte tidigare har brutit mot villkoren i Licensen avseende Verket, eller den som trots tidigare brott har fått ett uttryckligt medgivande att åter få använda licensen. Och slutligen står termen *Licenselement* för de nivåer som Licensgivaren har valt och som ingår i denna licens: Erkännande, Ickekommersiell eller Dela lika-nivån.²⁸ Jag antar att även nivån Inga avledda verk inryms under denna term.

Som jag har förstått det får man alltså i förväg bestämma en kombination av de olika licensalternativen som CC erbjuder där erkännande är obligatoriskt. Kombinationen gäller sedan för verket och smittar av sig på det. Den som använder det får bara sprida det enligt samma licens. Däremot verkar det inte gå att bestämma rättigheterna på en mer detaljerad nivå: om jag tycker det är okej med en översättning, men inte gillar tanken på ett sammandrag eller sammanfattning. Väljer jag alternativet med Inga avledda verk så försvinner möjligheten att få översätta verket inom ramen för CC-licensen.

Mathias Klang, project-lead för CC i Sverige, håller med om detta, men påpekar att licensen inte kan begränsa den lagliga citaträtten – fast det är inte en lika omfattande sak som ”sammandrag”. Ett sätt att komma runt detta problem kan enligt Klang vara att skriva i verket att det får översättas: ”En sådan utfästelse gäller även om licensen inte tillåter bearbetningar.”²⁹

Hittills i Sverige har CC mest använts när det gäller hemsidor, bloggar och musik. Det beror enligt Mathias Klang på att licensen ännu är så ny. Vid BHS i Borås har emellertid två studenter använt sig av CC-licensen när det gäller sina uppsatser. Klang tror att CC blir större när det offentliga Sverige informeras om vad användarna får göra med verken. Idag är CC i Sverige för noga med att tala om vad man inte får göra enligt honom. Ännu så länge har inga förlag använt sig av CC. Detta trots att det finns ett starkt PR-element i CC enligt Klang. För att CC ska bli framgångsrikt är det även viktigt att tala om att licensen är bindande och anpassad efter svensk lag.³⁰

---

²⁷ Choosing a License, <http://creativecommons.org/about/licenses/> [access: 2005-11-30].

²⁸ License Draft (PDF), hittas på hemsidan <http://creativecommons.org/worldwide/se/> [access: 2005-11-30].

²⁹ E-post från Mathias Klang, klang@informatik.gu.se, project lead för CC i Sverige, den 10 jan 2006.

³⁰ E-post från Mathias Klang, klang@informatik.gu.se, project lead för CC i Sverige, den 10 jan 2006, Telefonsamtal med Carina Valdén, administrationen BHS, den 24 jan 2006.

Klang tror att CC kan bli användbart för bibliotek genom att hjälpa användare att lägga upp eget material som kan delas av andra. Dessutom finns det redan material som är CC-licensierat som därmed går att använda.³¹

En bra version av CC-loggan kan laddas ner på <http://www.informatik.gu.se/~klang/cc/ccimages/cc.jpg>.³²

2.4. Open Access (Öppnare)

Open access, öppen åtkomst, förstås i detta sammanhang brett som att dokumentet innehåller fri information, oavsett om det gäller programvara, digitala texter, film eller ljudinspelningar. Frågan om upphovsrätten finns kvar i någon form är omtvistad men min tolkning är att den i princip inte gör det annat än i form av den ideella upphovsrätten. Rätten att läsa, distribuera och lagra tolkar jag som fullständig när det gäller Open Access-material (se nedan och kapitlet Open Access i verkligheten). Men i praktiken har inte föreslagna internationella standarder vunnit kraft ännu. Istället handlar det om hur den enskilda licensen mellan författaren och utgivaren ser ut.

Open Access-material är alltså fritt tillgängligt åtminstone i teorin. För vetenskaplig produktion finns det enligt Jan Hagerlid, ansvarig för KB:s SVEP-projekt (se avsnittet Det digitala och biblioteket), två ingångar. Den första är Lund Universitetsbiblioteks tjänst för fria e-tidskrifter, DOAJ (se nedan) som sponsras av KB. Den andra är "e-print arkiv" som exempelvis kan vara ämnesbaserade. Det öppna materialet som finns på högskolorna kan man nå via google.scholar eller andra tjänster som söker i öppna arkiv – exempelvis Oister.³³

Avhandlingsmaterial, uppsatser och annat material som ligger fritt nedladdningsbart är det enligt Hagerlid bara att ta och använda om man respekterar den ideella upphovsrätten – det vill säga inte manipulerar verket och refererar till upphovsmanen och institutionen som man tagit e-resursen ifrån. Det enda problem som han ser med att lägga detta open access-material på den egna servern – för att undvika problem med föränderliga URL-adresser – är ett praktiskt och pedagogiskt problem. Problemet består i att upphovsmannen eller primärt publicerande institution kanske bestämmer sig för att dra tillbaka verket eller uppdatera med en ny version.³⁴

Mot denna ståndpunkt står mer tveksamma svar från Gunilla Lilie Bauer, Informationschef vid Stockholms Universitetsbibliotek, och Urban Andersson, systembibliotekarie vid Högskolan i Borås. De verkar mena att den materiella upphovsrätten finns kvar och att man inte kan ta Open Access-material och lägga på sin egen server (se även kapitlet Open Access i verkligheten).³⁵

En i det närmaste auktoritativ källa om Open Access är Berlin-deklarationen som författades i Berlin i oktober 2003 och undertecknades av ett tjugotal akademiska

---

³¹ E-post från Mathias Klang, klang@informatik.gu.se, project lead för CC i Sverige, den 10 jan 2006.

³² Ibid.

³³ Telefonsamtal med Jan Hagerlid, ansvarig för SVEP-projektet på KB, telefon 08- 4634270 eller 073-9172470, den 9/1 2006.

³⁴ Ibid.

³⁵ Telefonsamtal med Gunilla Lilie Bauer, informationschef vid Stockholms universitetsbibliotek, 070-6258748 och 08-162747, den 19 jan 2006, Telefonsamtal med Urban Andersson, systembibliotekarie på Högskolan i Borås, den 16 jan 2006.

institutioner, institut och forskningscentra. Den handlar om Open Access inom vetenskaperna. Numera är den även undertecknad av Vetenskapsrådet och KB i Sverige.

I denna deklaration definieras vad som är en ”Open Access Contribution”. Termen inkluderar vetenskapliga forskningsresultat, råa data, metadata, källmaterial, digitala representationer av bilder och grafiskt material och vetenskapligt multimediamaterial. Två villkor måste också uppfyllas: 1) Att en komplett version av resursen publiceras i åtminstone ett onlineförråd i passande elektroniskt format användande sig av lämpliga teknologiska standarder. 2):

”The author(s) and right holder(s) of such contributions grant(s) to all users a free, irrevocable, worldwide, right of access to, and a license to copy, use, distribute, transmit and display the work publicly and to make and distribute derivative works, in any digital medium for any responsible purpose, subject to proper attribution of authorship (community standards, will continue to provide the mechanism for enforcement of proper attribution and responsible use of the published work, as they do now), as well as the right to make small numbers of printed copies for their personal use.”³⁶

Men svårigheten för denna föreslagna standard att bli allmänt accepterad gör att även Jan Hagerlid tycker att Creative Commons-licenser vore bra att ha i framtiden:

”Det vore bra om vi i framtiden fick CC-licenser som explicit klargjorde vad den som lägger ut material fritt tillgängligt tillåter eller inte tillåter för slags användning. Upphovsrättslagen är ju den grundläggande regleringen men vad gäller Open Access vill ju författaren/institutionen åstadkomma en friare användning än vad lagen reglerar”.³⁷

Mathias Klang menar även han att Open Access inte är ett enhetligt system eller idé, vilket gör det svårt att uttala sig generellt. Först och främst ser han ändå Open Access som ett fenomen som uppstått för att lösa problemen med den vetenskapliga publiceringen (se nedan). Open Access är enligt honom åtminstone två idéer. Den första handlar om att artiklar ska deponeras i det egna biblioteket så att åtminstone forskare vid det egna universitetet kan läsa dem gratis. Den andra handlar om att skapa forskningstidskrifter av kvalitet som är gratis.³⁸

2.4.1. Öppen källkod

Open access är målet för många projekt som exempelvis arbetar för en standardisering på fri och gratis basis på nätet (se OAI-PMH nedan) för att tillgängliggöra informationsresurser. En något mer handfast variant av Open Access är projekt som kretsar kring digitala programvaror – öppen källkod (open source). Kring öppen källkod har det till och med vuxit upp någon form av rörelse av både social och virtuell natur. Texten nedan är ett referat som bygger på ett föredrag av Joakim Sundqvist och Göran Ericsson (IAL) om öppen källkod.³⁹

Enligt dem är öppen källkod liktydigt med en licens som ger användaren rätt att läsa i källkoden, ändra i den, samt att sprida koden vidare. Licensens syfte är att se till att koden fortsätter att vara öppen.

---

³⁶ Open Access Conference – Berlin Declaration, <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> eller som pdf: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf [access:060123].

³⁷ Epost från Jan Hagerlid, jan.hagerlid@bibsam.kb.se, den 23 jan 2006.

³⁸ Epost från Mathias Klang, klang@informatik.gu.se, den 23 jan 2006.

³⁹ Joakim Sundqvist och Göran Ericsson från IAL, föredrag om öppen källkod betitlat ”Digital solidaritet” den 1 nov 2005 i Stockholm, Solidaritetshuset.

Skillnaden mot den lagstadgade upphovsrätten är stor. Upphovsrättsskyddade program tillhör programmeraren och eller den som anställer honom, dessa kan ge licens till en annan part – i många fall mot pengar och under en begränsad tidsperiod.

Den starkaste licensen för öppen källkod är General Public License, *GPL*, ofta med Copyleft. Med GPL går det inte att gå in i den öppna källkoden, ändra lite och sedan ta patent. Alla efterföljande licenser styrs av den ursprungliga GPL-licensen. Ändringarna måste ges tillbaka till offentligheten. Detta tycker inte företagen om. *GNU-licensen* är en anpassning till affärsvärlden. Här kan man gå in i den öppna källkoden och ändra för att sedan behålla rättigheterna själva.

Historien bakom fenomenet öppen källkod har sin upprinnelse i 1970-talets forskarvärld och idealet att dela med sig av informationen. Den tidigare grundaren bildade på 1980-talet GNU-projektet då han ville skapa ett fritt operativsystem. 1985 bildades Free software foundation, FSF, med fri programvara – GNU. 1997 bildades Open Software Initiative för att få ordning på licenserna.

Kod är en form av maskinspråk. Standarder är viktiga för att prata samma språk/kod (se definitioner nedan). Protokoll (protocol) är ett språk eller kod för att möjliggöra kontakt, kommunikation och dataöverföring.⁴⁰ De-facto-standard är en standard som bara uppkommit ur praktiken, proprietär standard är ett maskinspråk som man får betala till ägaren för att använda (en stängd standard). Om man äger ett maskinspråk kan man ändra i språket och tvinga de som är beroende av det att köpa in sig på det nya maskinspråket. Detta kallas för ”inlåsningseffekten”. Microsoft skapar inlåsningseffekter med sin stora spridning, sina många program och stängda källkod. Microsoft office har blivit defacto-standard med doc och exempelvis powerpoint kopplade till ett operativsystem.

Öppen källkod/maskinspråk/standard är däremot en transparent skapelseprocess. Cyberlaw vid Harvard utvecklar till exempel öppna IKT-system – öppna ekosystem för informations- och kommunikationsteknologier. Denna standard är plattformsoberoende, leverantörsneutral och öppet publicerad med specifikationer och stödmaterial.

De öppna IKT-ekosystem som Cyberlaw vid Harvard utvecklar kommunicerar även utåt, så det ska inte vara något problem om den utomstående använder exempelvis word. Globaliseringen kräver öppenhet, sammankoppling, tillgång och transparens. Principer för ekosystemen är att de ska vara: Interoperativa, användarorienterade, kollaborativa (samla på sig det man lär sig), hållbara, flexibla, samt öppen standard/källkod. Denna utveckling leder till nya valmöjligheter för offentliga förvaltningar menar Sundqvist och Ericsson.

Det finns flera anledningar till att open source-program är gratis. De som deltar i öppen källkod-rörelsen är dels privata individer som gör det för att fylla ett tekniskt behov, för att få jobba med det ”hetaste och senaste”, för att skaffa sig fördelar inför en tänkt karriär eller av ren altruism, dels organisationer som Linux med 600 anställda.

Starka intressen som IBM vill ha öppen källkod för att förhindra inlåsning av kunder av Microsoft. IBM vill också dra nytta av kompetensen på nätet för att vara med i utvecklingen och kunna ge bra support – tjäna pengar. De kan även ge paketering åt open source-program

---

⁴⁰ Protocol: Information From Answers.com, <http://answers.com/topic/protocol-computing?method=6> [access 051208], e-post från Joakim Sundqvist joke.sundqvist@spray.se, den 10 jan 2006. Notan gäller bara för meningen om protokoll, resten är från Joakim Sundqvists och Göran Ericssons föredrag.

av typen Red Hat och Suns Star office. De senare är dubbellicenserade program: Ena licensen säger att koden är öppen att använda, den andra licensen tillåter inte det, vilket möjliggör tillägg till koden. Andra exempel på hur man kan tjäna pengar på open source är MySQL som är ett öppet program som det säljs support och andra tillbehör som handböcker till.

Fördelarna med öppen källkod är:

- * Förenklad licenshantering.
- * Minskad risk för inlåsnig.
- * Sänker totalkostnaden.
- * Ökad konkurrens.
- * Ökad säkerhet genom att fler kollar koden.
- * Öppna format förenklar kommunikation med allmänheten.

Nackdelarna med öppen källkod är:

- * Mycket migrationsarbete.
- * Leder till ökade krav på kompetens och underhåll inom myndigheter och organisationer.
- * Litet utbud av support, men fler och fler företag ser en affärsidé i detta.
- * Eventuellt problem med kontinuiteten.
- * Kan få ”interoperabilitetsproblem”.

Många av de negativa kostnaderna är tidsbegränsade. Migrationen bör planeras. Kan ha Linux på en del och windows på en annan, ms office på en avdelning och open office på en annan. Det är bra om man får folk att börja använda formatet .rtf.

Brasilien och Vietnam satsar på öppen källkod. Det handlar om nationell säkerhet. Nationell informationssäkerhet (Se Ilshammars 4:e kategori av e-samhälle). Piratkopiering är stor i u-länderna. Det är också därför Microsoft inte lägger ner pengar på att skapa språkundertöd för exempelvis Swahili. WTO jobbar emot piratkopiering.

Olika exempel på öppen-källkodsprogram:

- * Apache – webbserver.
- * Linux – webbserver.
- * Firefox – webbläsare (browser).
- * Thunderbird – mejlprogram.
- * Gimp – bildredigering som kan laddas ner på Windows.

Exempel på paket av öppen-källkodsprogram som fungerar ihop:

- * Mandriva.
- * Debian.
- * Red Hat.
- * Olika säkerhetspaket.

3. Initiativ för effektiv digital publicering, sökning, access och återvinning

I denna avdelning kommer vi att utgå från bibliotekets värld och sakta men säkert närma oss den digitala världen. Olika tekniska och organisatoriska initiativ som är viktiga för framtidens digitala bibliotek kommer att presenteras. Urvalet är dock något godtyckligt och det hade behövts ännu mera tid för att ge en mer heltäckande bild. Förutom de ovan presenterade syftena går det att se avdelningen som en startpunkt för nya undersökningar.

3.1. Automatiserade bibliotekssystem

Jag börjar denna del med att presentera de automatiserade bibliotekssystemen och deras utveckling samt öppnande mot webben. Det faller sig naturligt då det är som bibliotek som Världsbiblioteket nu närmar sig den digitala världen och webbens alla möjligheter och fallgropar.

3.1.1. Vad är ett automatiserat bibliotekssystem?

Automatiserade bibliotekssystem är inte något statiskt. Snarare går utvecklingen mycket fort inom området. Enligt Thomas R. Kochtanek och Joseph R. Matthews består det de kallar Library Information Systems, LIS, av fem separata applikationer: Integrerade biblioteks system, Onlinedatabaser, webbaserade resurser, digitala bibliotekssamlingar och e-böcker/e-tidskrifter.⁴¹

Jag tar upp definitionen av LIS eftersom den enligt mig försöker ringa in fenomenet automatiserade bibliotekssystem i en snabbt föränderlig verklighet. För tio år sedan var automatiserade bibliotekssystem detsamma som enbart integrerade bibliotekssystem. Medan LIS som begrepp alltså syftar på en mycket bredare verklighet.

Något som karakteriserar det gamla integrerade bibliotekssystemet är att det är ett "library house-keeping system".⁴² En tidigare definition hos Duval och Main lyder:

"A library can be regarded as being made up of functions such as acquisitions, serials control, cataloging, circulation, and the online public (or patron) access catalog (OPAC). When a computer system is used to operate these functions, the term Automated Library System (ALS) is used."⁴³

Ytterligare en definition finns i Linnéa Anglemarks uppsats Bibliotekssystem på webben som definierar ett bibliotekssystem på detta vis:

"Termen 'automatiserat bibliotekssystem' avser ett datorsystem som används för att utföra funktioner på ett bibliotek. Med termen 'integrerat bibliotekssystem' förstås i detta arbete ett bibliotekssystem som i sig har ett antal moduler för olika funktioner som behövs i ett bibliotek."⁴⁴

Fördelen med integrerade system när de kom var enligt Anglemark att man enkelt kunde växla mellan olika moduler när man i det dagliga arbetet behövde använda flera funktioner samtidigt. Man behövde vidare bara ha med en tillverkare att göra, slapp lära sig flera system och prestandakraven på bibliotekets datorer minskade då de inte behövde ha lika många program öppna samtidigt.⁴⁵

Men hon tillägger: "Begreppet integrerat bibliotekssystem, i betydelsen ett system som är komplett i sig självt, har de senaste åren blivit något mindre väldefinierat eftersom olika system nu kan interagera via nätverk."⁴⁶

---

⁴¹ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems: From Library Automation to distributed information access solutions, Westport, 2002, s.14.

⁴² Ross, John & Evans, Peter "Library management systems" i Handbook of information management red. Allison Scammel, London, 2001, s.369.

⁴³ Duval, Beverly K. & Main, Linda, Automated Library Systems, London, 1992, s.1.

⁴⁴ Anglemark, Linnéa Bibliotekssystem på webben: En utvärdering av fem integrerade bibliotekssystem utifrån deras webbaserade produktinformation, Magisteruppsats, Uppsala, 1998, s. 4.

⁴⁵ Anglemark, Linnéa, Bibliotekssystem på webben, s. 4.

⁴⁶ Ibid., s. 4.

3.1.2. Nätverk och trender i samtiden

Nätverk kan förstås på flera nivåer: som fysiska anslutningar, designlösningar för hur de anslutna ska samarbeta med varandra, databaslösningar och öppningen ut mot det närmast oändliga internet och dess informationsresurser.

Enligt Kochtanek och Matthews är fördelen med nätverk att hårdvara, mjukvara och information kan delas: skrivare, scanrar, faxmaskiner kan kopplas till nätverket.⁴⁷

Ett nätverk kan på den mest konkreta nivån sambindas med tre sorters kabel: virad kopparkabel, coaxial-kabel och fiberoptik. Det finns numera även kabellösa alternativ som sänder information genom luften.⁴⁸ Ett lokalt nätverk (LAN) kan rent fysiskt designas på olika sätt (typologier): Stjärnmodellen innebär att finns en central server eller hub som alla klienter kopplas mot med egen kabel. Idag bygger nästan alla LAN på denna modell.⁴⁹

Fördelar med detta sätt är att underhållet förenklas; det blir lättare att hitta fel, bara en anslutning behöver lagas om fel uppstår (fel på grund av anslutna är det vanligaste felet i LAN) och kommunikationsprotokollet kan vara enkelt. Nackdelar är att överföringen tar tid då all trafik måste gå via hubben. Faller hubben faller hela systemet.

När det kommer till designlösningar så är ännu idag klient/server-modellen den vanligaste för uppbyggnaden av automatiserade bibliotekssystem. Det är en designfilosofi som utformar sambanden mellan slutanvändare som från i rummet distribuerade användarstationer (klienter) kan få kontakt med avlägsna, distribuerade och digitalt kodade resurser.⁵⁰

Klient/server modellen bygger på distribuerade nätverk. De distribuerade datorlösningarna som baseras på klient/server-modellen kan se olika ut. Biblioteket har sina applikationer och sitt innehåll på en eller flera servrar som sinsemellan är sammankopplade. En huvudpoäng med systemet är att användaren har getts möjlighet att själv med hjälp av webbläsaren (klientmjukvara) och ett gränssnitt utvecklat av biblioteket kommunicera med serverns mjukvara som säljaren av bibliotekssystemet tillhandahållit. Dessutom vid vilken tid på dygnet som helst. Webbens genomslag har gjort denna uppbyggnad mycket användbar.⁵¹

Ross och Evans nyanserar resonemanget kring klient-server-modellen. Bibliotekssystemen kan ha olika många skikt mellan klienten och servern – från två lager till fem eller fler. Varje nivå representerar en grad av åtskillnad mellan applikationens olika element. Ju fler nivåer desto större flexibilitet finns i teorin att anpassa systemet till olika ”inputs” som DBMS, operativsystem, nätverk etc utan att behöva ändra på de andra elementen också.⁵²

I en e-postkonversation menar Nasrine Olson, forskare vid BHS i Borås, att man brukar prata om *N-tiers* och *3-tiers*. Arbetet som bibliotekssystemet ska göra delas upp mellan dessa olika skikt (servrar, databassystem, klienter) som således har hand om olika processer.⁵³

Idag börjar dock ny mark att brytas inom detta område och Peer-to-peer (P2P) nätverk börjar dyka upp, vilket kommer att påverka även bibliotekssystemen i framtiden. P2P:s styrka är enkelheten: du delar filer, program och datorprocessorer och kommunicerar direkt med

---

⁴⁷ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 68.

⁴⁸ Ibid., s. 69.

⁴⁹ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s.71. Även Duval och Main nämner stjärnmodellen som den mest använda och 'bästa'. s.222.

⁵⁰ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 11.

⁵¹ Ibid., s.17-18.

⁵² Ross, John & Evans, Peter, Library management systems, s. 377.

⁵³ E-post från Nasrine Olson, Forskare vid BHS i Borås, den 5 dec 2005 (Nasrine.Olson@hb.se).

andra människor över nätet utan att behöva lita på en central server. Slutmålet är ett distribuerat filsystem, distribuerade sökmotorer, virtuella superdatorer. Delandet av musikfiler är bara ett exempel på detta. Idén är att använda samverkande mjukvaror med en delad arbetsarena. ”Instant messaging” är ett annat exempel på P2P – direkt mellan två datorer/människor utan mellanmannen servern.⁵⁴

P2P skiljer sig från klient/server-modellen på tre fundamentala vis. 1) Med P2P är utbytet av tjänster symmetriskt, det pågår mellan ”peers” som använder sig av samma mjukvara och har ungefär lika starka datorer (processorer) och varje dator har lika mycket ansvar. 2) Inom klient/server-modellen råder en en-till-många relation (en server stödjer många klienter) medan det med P2P finns många samarbetande ”peers” och vem som helst av dem kan starta en interaktion eller transaktion med en annan ”peer”. 3) Klient/server-modellens interaktion har en bestämd kapacitet medan P2P förmedlar en transparent åtkomst till tjänster av alla sorter med nästan obegränsat kapacitet.⁵⁵

P2P kan bli användbart för biblioteken när det handlar om digitala samlingar och fjärrlån. När du fjärrlånar idag så går du till biblioteket, som sedan går till Libris och beställer ett exemplar av det du vill ha från ett passande bibliotek, med P2P går man in i ett system som väljer exemplaret åt dig eller så beställer du direkt från ett annat bibliotek utan att gå via Libris.⁵⁶

Men än så länge dominerar klient/server-modellen även om webben redan idag påverkar utformningen av den modellen genom att göra exempelvis kommersiella ASP-lösningar (Application Server Provider - se definitioner nedan) allt mer konkurrenskraftiga.⁵⁷

En sådan ASP-lösning står LibraryWorld.net för. De saluför ett helt webbaserat bibliotekssystem som ligger på deras server och under deras underhåll. Biblioteket betalar dem för att slippa inköp av mjukvaror, hårdvaror och nätverkslösningar. Priset är 365 dollar per år och bibliotek. StandardserVICEN inkluderar moduler som katalogisering, låntagarhantering, cirkulation, rapporter, inventering, seriell hantering, tillstånd och inställningar. Minnesutrymmet är på 50 megabyte vilket sägs motsvara 25.000 bibliografiska poster. Det finns ingen gräns för hur många låntagare som kan använda systemet samtidigt och det går att ge hur många människor som helst tillåtelse att vara med och sköta systemet.

Företaget bakom produkten säljer även pc-lösningar, men som jag förstår det är dessa inget måste för att använda bibliotekssystemet som går att testa i 30 dagar fritt utan kostnad och utan att visa upp något kontokort.⁵⁸

Bakom klient/server-modellen finns de databasteknologier som systemen bygger sina funktioner på. Databasstrukturen är detsamma som relationen mellan fält, poster och tabeller i ett databassystem. Aktuella frågor kring databasstrukturen kan vara vilka tabeller som finns, hur hämtas informationen från en tabell till ett enskilt fält i en annan tabell och hur mycket information kan det finnas i en post? Oftas är databassystemen uppbyggda på så vis att toppnivån utgörs av den bibliografiska tabellen och auktoritetstabellen (till exempel auktoriserade rubriker för bibliografiska poster) som är länkade till varandra, mellannivån av

---

⁵⁴ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 231.

⁵⁵ Ibid., s.231.

⁵⁶ Diskussion med Nasrine Olson under seminarium på MIDI-kursen på BHS den 11 jan 2006.

⁵⁷ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 257.

⁵⁸ LibraryWorld.Net Home page, <http://libraryworld.net/cgi-bin/home.pl> [access: 10 dec 2005]

beståndstabellen som är länkad till den bibliografiska posten, och bottennivån av föremålstabellen (ibland kan olika föremål följa med exempelvis en bok) och låntagartabellen. Beståndstabellen är även länkad till föremålstabellen och låntagartabellen.

Olika databastabeller kan ligga på flera olika fysiska maskiner (servrar) eller samma data kan bearbetas av flera fysiska maskiner i en och samma process.

Utformningen av databassystemet och dess struktur påverkar vad som kan göras av bibliotekssystemet.⁵⁹

Den sista nivån för nätverken är uppkopplingen mot webben och internet. Detta världsomspännande nätverk håller på många sätt att helt förändra bibliotekssystemens utformning och funktion, vilket återknyter till Kochtaneks och Matthews definition av det de kallar Library Information Systems. Eller som de själva säger: ”The time is long past for a LIS to act like a stand-alone system or ’silo’ and ignore the need to communicate with other libraries and other systems.”⁶⁰

Webbens genomslag, utvecklandet av nya standarder och den tekniska utvecklingen har gjort att bibliotekssystemen har fler uppgifter än att utgöra stand-alone lösningar för det egna bibliotekets resurser (fler externa resurser att länka till).⁶¹ En ny form av samordning sker utifrån nya möjligheter till nätverkande.

Den var en stor händelse när de webbaserade bibliotekssystemen utvecklades. Till en början handlade webbanpassningen mest om att göra OPAC:en kompatibel med webbrowsern så att katalogen fick ett bekant utseende och gjordes tillgänglig över intranätet. Tack vare att a) nätet nu finns överallt och att www har blivit en defacto-standard och att b) de flesta bibliotekssystem har tagit till sig en gemensam kommunikationsstandard Z39.50 är det idag lätt att länka separata bibliotekssystem – de behöver inte vara från samma leverantör/producent – och erbjuda en ”virtuell katalog” för flera institutioner i samverkan som i sin tur är nåbar via webben för slutanvändaren. Det går även bra att länka en organisations bibliotekssystem till andra interna system via webbgränssnittet. Folk behöver inte sätta sin fot på företagsbiblioteket om de inte vill det.⁶²

De föremål som katalogiseras i bibliotekssystemen kan i ökad grad befinna sig i andras samlingar (som inte behöver vara kataloger), elektroniska resurser eller webplatser. Teknologin som möjliggör katalogposter att referera till webbadresser är idag allmänt förekommande.⁶³ Objekt som textfiler, bilder, videoklipp, ljudupptagningar eller datorprogram kan idag länkas till katalogen i så kallad ”object linking” och sättas igång av sitt program så att bilden syns eller ljudet hörs.⁶⁴ Allt detta gör enligt min mening att bibliotekets väggar rasar och den direkta informationsåtervinningen stärks på bekostnad av den traditionella ”housekeeping”-aspekten.

En viktig aspekt på denna nya samordning är att det handlar om öppna nätverk. Via ”distribuerade hemsidor” kan systemet nå från hela världen av vem som helst om inte

---

⁵⁹ Anglemark, Linnéa, Bibliotekssystem på webben, s. 5, Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 30-35.

⁶⁰ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R. Library information systems, s.134.

⁶¹ Ibid., s.5.

⁶² John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 372.

⁶³ Ibid, s. 372.

⁶⁴ Ibid., s. 372-373.

restriktioner läggs in. Det handlar då om *geografiskt distribuerade* (utspridda) samlingar av data som man kan få tillgång till via ett system.⁶⁵

När man pratar om distribuerad arkitektur så handlar det enligt Nasrine Olson, forskare vid BHS i Borås, om att dela upp något och sprida ut det. Det kan även handla om att dela upp arbetet mellan flera servrar eller att för tillgängligheten till samlingar använda sig av metoder som har en distribuerad arkitektur.⁶⁶

Bibliotek försöker nu i allt högre grad bygga portaler, och även om det digitala biblioteket ännu är i sin linda, ser vi nu utvecklandet av specialiserade samlingar i digitalt format avsedda direkt för slutanvändarna.⁶⁷ Dessutom har biblioteken gått ifrån att äga till att ha tillgång till licensierade informationskällor: Onlineåtkomst till tidskrifter, dagstidningar och andra informationsresurser.⁶⁸

Nya webbaserade mjukvaror möjliggör, som jag redan nämnt, ASP-lösningar (se även nedan) för distribuering och tillhandahållande av mjukvaran.

Det viktiga blir allt mindre att tillhandahålla informationen fysiskt i sina samlingar. Utan att visa vägen till informationen.

Ross och Evans undrar just vilken funktion som är viktigast idag när biblioteket håller på att ersättas av informationscentret – automatisera ”housekeeping functions” eller att ta fram den underliggande informationen?⁶⁹ En något ledande fråga kan tyckas. De garderar sig med att olika bibliotek behöver olika system. Ett folkbibliotek kräver ett effektivt ”housekeeping” av stora volymer dokument, specialbibliotek informationsåtervinning och universitetsbibliotek bra fjärrlånefunktioner.⁷⁰

Informationsåtervinning från externa källor ställer nya brännande frågor kring licenser för källkoder och databasinnehåll. Kör man program i egen regi eller drivs det som en tjänst av en leverantör är en fråga vars svar påverkar mycket.⁷¹

Många olika tekniker som förut var åtskilda kan idag sägas utgöra en utökad form av automatiserat bibliotekssystem (tekniker som inte bara existerar i egenskap av delar i ett bibliotekssystem). Bibliotekssystemet är inte längre ett slutet system utan gränserna mot externa och virtuella källor har suddats ut.

Samtidigt fortsätter informationshanteringssystemen, som kan ingå i de nya utökade bibliotekssystemen, att öka både i antal och i typer. Gränserna mellan de olika systemen är suddiga. Förutom bibliotekssystem finns bland annat Information Retrieval Packages, Electronic Records Management, Document Management Systems.⁷²

Det finns även idéer om att man ska kunna bygga de automatiserade bibliotekssystemen av komponenter från olika håll och tillhandahålla tjänster som går utöver flera säljares utbud.⁷³ Ross och Evans kallar detta modularisation och menar exempelvis att mjukvarorna

---

⁶⁵ E-post från Nasrine Olson, Forskare vid BHS i Borås, den 5 dec 2005 (Nasrine.Olson@hb.se).

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R. Library information systems, s.5.

⁶⁸ Ibid., s.148.

⁶⁹ John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 371.

⁷⁰ Ibid., s. 371.

⁷¹ Källa: susning.nu, sökning på ”bibliotekssystem”, <file:///C:/059ZD48X.htm>.

⁷² John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 369.

⁷³ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R. Library information systems, s.53.

börjar 'komponentiseras': ”/.../smaller packages that link to another via inter-working interfaces and standards.”⁷⁴

En skribent på susning.nu menar att internet gjort det enklare att hitta fri programvara och fria webbtjänster som gör det lättare att hitta delkomponenter från olika håll för att foga samman till ett helt system.⁷⁵

Förutom det ovan sagda kan ett traditionellt automatiserat bibliotekssystem ägas och förvaltas på flera olika sätt. Det kan vara ett självständigt (in-house) system, ett delat (consortium) system eller en ASP-service (systemet körs på annan aktörs applikationsserver som också administrerar det) – alla tre med sina för och nackdelar.⁷⁶

3.1.2.1. Kommentarer

Trenden i framtiden för biblioteken verkar vara att det sker en öppning av de integrerade systemen till nätverksliknande samarbeten bestående av många självständiga men sammankopplade delar, där det integrerade bibliotekssystemet finns kvar som en del, och aktörer, samt en ökad direkt och pluralistisk inriktning på informationsåtervinning snarare än bibliografisk sådan.

Jag tror att Världsbibliotekets system Probib 5 klarar sig bra de närmaste åren (se presentation nedan). Det finns inga problem, förutom problemet med obeständiga URLer, med att länka till resurser på webben eller till e-boksvärdarnas ASP-lösningar med systemet.

Z39.50 behövs främst för att söka och återvinna bibliografiskt material hos andra bibliotek och detta behov har Världsbiblioteket tillgodosett i någorlunda mån genom sitt medlemskap i Libris samkatalog– till och från vilken de kan exportera och importera enkelt med Probib 5.

Det är främst informationsresurser på webben som är intressant att länka till eller föra in i Världsbibliotekets katalog i framtiden. Det är det som i första hand borde strukturera verksamheten. Och det går bra med Probib 5.

Om Världsbiblioteket däremot vill starta bibliografiska samkataloger som inkluderas i bredare portaler med andra bibliotek eller institut i samma bransch så bör man överväga ett byte till ett bibliotekssystem som stödjer Z39.50.

För samarbete genom utbyte av elektroniska resurser enligt CC eller som Open Access behövs inget nytt bibliotekssystem. En gemensam portal bestående av webbaserade informationsresurser skulle redan idag fungera utmärkt.

3.1.3. Standarder inom den digitala biblioteksvärlden

Standarder är absolut nödvändiga för att få denna nya form av nätverkande och samarbete via internet att fungera. De behövs för att olika system ska kunna utbyta data med varandra. Det finns två typer av standarder. De redan reellt existerande och de uppkommande som ännu inte är definierade eller implementerade. Det är de senare systemen som kommer att forma framtidens samarbete mellan systemen som biblioteksverksamheten bygger på.⁷⁷

⁷⁴ Ross, John & Evans, Peter, Library management systems, s.373.

⁷⁵ Källa: susning.nu, sökning på ”bibliotekssystem” (se not ovan).

⁷⁶ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s.163-165.

⁷⁷ John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 374.

Huvudstandarder i biblioteksvärlden är de som följer nedan:

Katalogisering – **MARC** (Machine Readable Catalogue). Marc-formatet är en standard som definierar både ett format för utbyte av bibliografiska (katalog) poster och vilka data som ska associeras med de olika ”taggarna”. Formatet möjliggör import och export av marc-filer. Tekniken möjliggör tillsammans med internet att man kan ladda ner katalogposter från nätet.

Fjärrlån – **ISO 10160/61 1997**. Standarden definierar hur en fjärrlåneförfrågan ska presenteras mellan två system.

Sökning (och återvinning) – **Z39.50**. Denna standard möjliggör för bibliotekssystemet att skicka en katalogsökning och motta svar från system som följer standarden. Version 3.0 är den senaste. Om den kombineras intelligent med Marc-importen så kan bibliotekarien ladda ner poster från vilket annat bibliotek som helst (som använder standarden).⁷⁸

Kochtanek och Matthews skriver på ett ställe att Z39.50 är en sök- och återvinningsstandard och på ett annat ställe att det är ett öppet kommunikationsprotokoll som återvinner bibliografisk information från ett automatiskt system och sedan använder MARC-posten på det lokala systemet. Det vill säga det importerar posten för katalogiseringen och visar sedan upp posten i OPAC:en. Z.39.50 verkar vara både en bibliografisk, kommunikations- och sök och återvinningsstandard enligt dem.

Kochtanek och Matthews slår emellertid fast att Z39.50 är identifikationsnumret för ”Information Retrieval Service Definition and Protocol Specifications for Library Applications”. De betonar alltså att det handlar om återvinning av bibliografiska poster, men även andra biblioteksapplikationer.

Kanske har sammanblandningen att göra med standardens historia: i början handlade det om att utbyta MARC-poster, men standarden uppdaterades 1992 och 1994 till att möjliggöra kommunikation mellan distribuerade och skilda datorsystem:

”More specifically, Z39.50 is used as a sort of translator and interpreter between a searchable database, or server, and the desktop workstation, or client, issuing the search query. In practice, the client’s search query is translated into the Z39.50 standard search format and is then re-interpreted into the servers’s format. The search results are the provided to the end user in the client’s particular local format.”⁷⁹

Denna standard ligger bakom mycket av klient/server modellen. Med Z39.50 kan du från en klient söka i lokala kataloger och flertalet avlägsna kataloger i ett och samma Z39.50-gränssnitt.⁸⁰

Tesaurus – **ISO 2788 (Z39.19)** och **5964 (multilingual)**. Definierar hur en tesaurus ska konstrueras. Om man implementerar ett strukturerat kontrollerat vokabulär ska bibliotekssystemet kunna importera det och hålla tesaurusen till denna standard.

Elektronisk post – **MAPI (Mail Application Programming Interface)**. Möjliggör till exempel att skicka förseningspåminnelser via mejlen.

Databas ”connectivity” – **ODBC (Open DataBase Connectivity)**. Tillåter skrivbordverktyg (program) som Access och Excell att hitta och återvinna information från databaser som Oracle, Sybase och SQLserver.⁸¹

---

⁷⁸ Ibid., s. 373-374.

⁷⁹ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 100.

⁸⁰ Ibid., s. 62, 100-102.

⁸¹ John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 373-374.

Cirkulationsutbyte Del 1 (NCIP) – 2002, Cirkulationsutbyte 2: Protokoll Implementerings Profil – 2002 – ANSI/NISO Z39.83.

*Syntax för Digital Object Identifier – 2000 – ANSI/NISO Z.39.84.*⁸²

3.1.4. Konkreta exempel på bibliotekssystem

Denna avdelning är till för att konkret presentera bibliotekslösningar som är eller kan komma att bli av intresse för Världsbiblioteket.

3.1.4.1. Ett billigt alternativ till de stora jättarna: Mikromarc

Mikromarc är ett windows-, webb- och MARC-baserat bibliotekssystem. Mikromarc är helt integrerat, alla moduler arbetar mot en gemensam databas. Samtidigt är systemet modulärt uppbyggt och kan därmed installeras successivt i den takt som biblioteket önskar. Följande moduler finns: Grundmodul (databasmotor), Katalog och sökning, Utlån (cirkulation), Förvärv (inklusive tidskriftshantering), Websök (sökmodul för inter/intranet), Samsök, MMZserver (med inbyggd Z39.50).⁸³

Mikromarc använder klient/server-teknologin. Därför har inte användarna direkt tillgång till databasen utan måste gå via ett mellanskikt. Vilket ger ökad säkerhet. Alla publika rutiner (sökning, självbetjänt lån, reservationer etc) är webbaserade medan personalens rutiner (katalogisering, inköp, periodikahantering, cirkulationsrutiner och fjärrlån) är klientbaserade. Mikromarc har en windows-klient.⁸⁴

Som alternativ till en helt gemensam databas med andra bibliotek eller filialer finns möjligheten att sambruka ett bibliotekssystem för flera enheter och lägga upp flera olika kataloger. Katalogerna kan anpassas lokalt och tillgängliggöras för olika målgrupper. Detta kallas tårtbitsmodellen.⁸⁵

Externa bibliotekssystem kan nå systemet med hjälp av MMZservern (Z39.50) som tillsammans med Mikromarc Samsök kan användas för samtidig sökning i både interna och externa databaser, samt för portallösningar.⁸⁶

Mikromarc är relativt billigt. Det går att köpa in systemet modul för modul. Katalogmodulens licens går på 20.000 kronor och det finns tilläggslicenser för den som kostar 3000 kronor styck. Utlånsmodulen kostar 15.000 kronor och websök likaså. Två nödvändiga grundmoduler kostar 1.800 kronor styck. Allt som allt slutar detta för världsbiblioteket relevanta men något bantade exemplet på 51.800. Men till det tillkommer obligatoriska årliga licens- och underhållsavtal på 16 procent av införskaffningsvärdet, samt det rekommenderade supportavtalet. Om vi summerar dessa årliga avgifter så slutar de på 13.750 kronor per år.⁸⁷

---

⁸² Open RfP: OpenRfP:Standards, http://www.openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=11 [access: 051027].

⁸³ Reklamblad från Mikromarc "Mikromarc – ett bättre sätt att sköta biblioteket". Mikromarc kan nås på telefon 0470-40045 eller via e-post bibliotekscentrum@bicsv.se eller via hemsidan www.bicsv.se.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Telefonsamtal med Marcus Nilsson, marknadssäljare vid Bibliotekscentrum, den 16 jan 2006. Telefon 0470-40045.

3.1.4.2. Filemakerbaserade system

Små specialbibliotek verkar antingen ha råd med mikromark eller så har de filemaker med olika anpassningar som de gjort själva – dessa räknas nog inte till bibliotekssystem då de inte grundar sig på biblioteksstandarden Z39.50.

Det Filemaker erbjuder är grundstrukturen, möjligheten att skapa fält, poster och tabeller i databasen. Dessa kan man utforma som man vill för en mängd olika syften. För användning inom bibliotek skulle det vara möjligt att ordna fälten efter MARC-koder i varje fält.

Probib 5 som Världsbibliotekets bibliotekssystem heter är ett filemakerbaserat system. Göran Ericson har emellertid inte anpassat Probib 5 till marcformatet. Han har dessutom slagit ihop värden som i vanliga fall brukar fördelas på flera fält till ett och samma – vilket kan försvåra kommunikationen med andra bibliotekssystem. Z39.50 är den standard som bland annat ser till att rätt fält ställs mot rätt fält i kommunikationen mellan olika bibliotekssystem.⁸⁸ Probib 5 behöver en uppdatering då kodspråket som används i Probib 5 är CDML som är på väg att pensioneras. I nya Filemaker 7.0 så använder man sig av SQL-språk eller PoP.⁸⁹

Göran Ericson, konstruktören av Probib 5 och bibliotekschef vid Halmstads Högskolebibliotek, berättar i mejl att nya Probib 7 är omprogrammerat från grunden och är anpassat till de nya filformaten och språken. Probib 7 använder sig av Filemaker 8. Förändringarna är stora. Hur OPAC:en ser ut kan beskådas på <http://bibweb.hh.se/sv/katalog/simple.lasso>. Göran Ericson tror inte att Världsbiblioteket klarar av att göra konverteringen själva.

Enligt Göran Ericson utgör det inga problem att länka upp sig mot e-boksvärdars servrar. Det går att länka såväl till ASP-lösningen som till den specifika e-boken. På samma sätt är det möjligt att erbjuda egna PDF:er eller e-böcker – med bilder, ljud och video – till slutanvändarna. Det enda som behövs för detta är att Probib 5 länkar vidare via det fält som heter URL och där finns inga problem – man ska bara se till att det finns en stabil och permanent URL till dokumentet ifråga. Resten är en sak mellan Världsbiblioteket och eventuella utomstående leverantörer som exempelvis Elib och E-biblioteket.⁹⁰

På samma sätt bör det inte erbjuda några problem med lånekortsvalidering. Det vill säga att enbart registrerade låntagare hos Världsbiblioteket kan läsa de eventuella e-böcker som vi eventuellt erbjuder via eboksvärdarna Elib eller E-biblioteket. Det innebär bara att Världsbiblioteket exporterar lånekortsnumren från Probib till en tabbseparerad textfil. Problem uppstår däremot om e-boksvärden vill kunna skicka en XML-fråga för att få svar omgående. Denna lösning kräver en del tekniskt arbete som Världsbiblioteket inte har någon kompetens för.⁹¹

Däremot kan inte Probib 5 erbjuda servicen att få upp E-boken inom Probib 5:s (eller Filemakers) gränssnitt. Det går med Filemaker 8, men Halmstads Högskolebibliotek har inte implementerat den funktionen än.

---

⁸⁸ Samtal med Maria Bergstrand tisdagen den 29 nov 2005. Formatering är intressantare att lära sig än katalogisering idag med den nya tekniken.

⁸⁹ Samtal med Maria Bergstrand den 5 dec 2005.

⁹⁰ E-post från Göran Ericson den 12 december 2005. Finns utskrift i pärmen.

⁹¹ E-post från Göran Ericson den 11 januari 2006. Finns utskrift i pärmen.

Om Världsbiblioteket ska erbjuda e-böcker får det lägga till ett fält (register) för e-böcker, vilket är enkelt gjort. Det ska gå att ordna så att URL-adressen med förklarande text ovanför kan läggas till i katalogposten.

Det fungerar rent tekniskt att ta PDF:er från andras samlingar och lägga dem på vår server och i vår katalog för nedladdning.⁹²

3.1.5. Producera eget eller köpa in?

Hur ska man då förhålla sig till bibliotekssystem? Producera eget eller köpa in? Specialdesignat, med egen kodning, eller med valmöjligheter (parameterval)? Att producera eget är oftast det dyraste alternativet; det tar tid, kräver engagemang och kostar pengar. Och kanske framför allt: "Even if a system is built successfully, it is highly unlikely that the original designers and programmers will be around in five years' time to maintain or extend it."⁹³ Istället är det vanligaste idag att man köper ett skraddarsytt integrerat system – som antingen har egen specifik kodning bara för den enskilda kunden, vilket kan ställa till det genom att bli obrukbart med tiden och uppgraderingarna, eller tillåter olika val genom olika parameterinställningar, vilket är krångligare i början men säkrare på längre sikt.⁹⁴

På hemsidan OpenRFP kan försäljare och bibliotekarier mötas. Bibliotekarierna kan jämföra bibliotekssystem utifrån 1700 functional descriptors och försäljarna kan visa upp sina produkter. Detta är en av de bättre sidorna för bibliotekarier att hålla sig ajour med tekniska nyheter, nya applikationer (vilket blir viktigare då bibliotekssystem allt mer antar en distribuerad arkitektur byggd i flera lager utlagd på flera applikationsserverar). Hemsidan är bra då bibliotekarier utformar sina RFI, Request for Information, eller RFP:s, Request for Proposals. Bibliotekarierna kan enkelt välja ut vilka funktioner som är viktiga för dem och använda dem i sina RFI/RFP:s. Fri support erbjuds om biblioteket planerar att skaffa ny programvara. Man använder Keywords och Browse funktion för att söka information på hemsidan och det finns ordlista för de funktionella deskriptorerna.⁹⁵

3.1.5.1. Kommentrar

Med tanke på Världsbibliotekets ekonomi så kanske detta inte är så relevant information. Men på denna hemsida tror jag i alla fall att mycket relevant information kan hittas om det mot förmodan skulle bli aktuellt med en framtida investering. Sidan rekommenderas även i den tidigare citerade Handbook for Information Management för den som vill hänga med i den snabba tekniska utvecklingen.⁹⁶

---

⁹² Samtal med Maria Bergstrand den 5 dec 2005.

⁹³ John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 370.

⁹⁴ Ibid., s. 370.

⁹⁵ OpenRfP:OpenRfP:Services, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=9 [access: 051027], OpenRfP: OpenRfP:Library Services, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=3 [access: 051027]

⁹⁶ John Ross & Peter Evans, Library management systems, s. 394. Länken som anges omdirigeras till hemsidan openrfi.com som anges i noten ovan.

3.2. Det digitala och biblioteket

Det finns flera drivkrafter bakom bibliotekens utveckling av elektronisk publicering, varav den ekonomiska verkar vara den starkaste enligt en magisteruppsats.⁹⁷ Men frågan är om det stämmer?

3.2.1. Kungliga bibliotekets e-arbete

Gunnar Sahlin, riksbibliotekarie på KB, pekar ut flera områden där digitaliseringen i stort är viktig för biblioteken: E-texten (inköp som KB gör för forskningen), e-publiceringen av texter (avhandlingar, uppsatser och open sources), digitaliseringen och den ökade tillgängligheten och webben som interaktivt forum.⁹⁸

Sahlin ger en lång lista på centrala bibliografiska e-projekt som stått under KB:s ledning de senaste 30 åren. På e-publiceringsområdet nämner han *SVEP-projektet* och det Open Access-arbete som sker ute på högskolorna (se Lunds universitetsbibliotek nedan).

SVEP-projektet är ett projekt som rör samordningen av högskolors och universitets e-publikationsverksamhet. Det handlar inte om någon e-samling utan e-publikationerna ligger ute på institutionernas och högskolornas servrar. Däremot är projektet ett försök att få igång e-publikationsverksamhet ute på högskolorna efter en bestämd metadatastandard, så att resurserna kan samsökas. För en kategori av material har KB emellertid skapat en gemensam söktjänst inom ramen för Libris. Det är den nationella söktjänsten *Uppsök* som samlar examensarbeten.⁹⁹

I ABM-samarbetet kan e-projekt spela en viktig roll för såväl rationaliserings- som förbättringsarbetet. Användare får tillgång till materialet på ett annat vis enligt Sahlin. Han nämner vidare google-samarbetet och utvecklandet av *Samsök* (se nedan under portaler) som är en nationell gemensam portal för elektroniska resurser. Ett uppdrag som KB har fått av staten är att tillsammans med riksarkivet utveckla ett samordnat söksystem för myndigheternas e-publikationer. Riksbibliotekarie Gunnar Sahlin berättar vid en telefonkontakt att regleringsbrevet precis har kommit och att han därför inte kan uttala sig om hur söksystemet ska utformas, förutom att målet är att göra e-resurserna så lätt tillgängliga som möjligt. KB har fått uppdraget eftersom det är de som ska arkivera materialet sedan.¹⁰⁰

KB agerar även för att få till en e-plikttag (beslut tas under 2006). Lagen blir en parallell till den lag som sedan 1661 reglerar det tryckta materialet. Detta hänger ihop med KB:s roll för bevarande av kulturarvet. Men i framtiden handlar det inte bara om skydd av samlingarna genom digitalisering, det handlar även om att göra bättre förteckningar och annan förädling. Sahlin påpekar att det handlar om att ställa om kompetensen.¹⁰¹

Det är uppenbart att det inte bara handlar om att en trängande ekonomi pressar på utvecklingen. Den tekniska utvecklingen bjuder många spännande möjligheter för progressiva

---

⁹⁷ Roger Lidman, (2004) Forskningsbiblioteken och elektronisk publicering, abstract, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-292> [access: 051206].

⁹⁸ Gunnar Sahlin, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm.

⁹⁹ Telefonintervju med Gunnar Sahlin, riksbibliotekarie, den 4 jan 2006, och med Jan Hagerlid, ansvarig för SVEP-projektet, telefon 08- 4634270 eller 073-9172470, den 9 jan 2006.

¹⁰⁰ Gunnar Sahlin, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm, Telefonintervju med Gunnar Sahlin den 4 jan 2006.

¹⁰¹ Gunnar Sahlin, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm.

bibliotek. Ett tecken i tiden är att bibliotekens roll som tjänsteutvecklare stärks. Något som är extra tydligt vid Lunds universitetsbibliotek.

3.2.2. Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Lars Björnshauge från Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet, som har hand om policy och utvecklingsprojekt, berättar att om universitetsbiblioteket (LUB) förut var sig själv nog och slöt sig inåt så vänder det sig idag utåt med sina tjänster.

Genom Electronic Library Information Navigator, ELIN, tillgängliggör biblioteket vid Lunds universitet e-resurser – närmare bestämt 26 miljoner artiklar. Detta har lett till ökade investeringar i databaser och e-licenser för 22 miljoner. Men tekniken möjliggör även besparingar. Kring ELIN finns ett regionalt, nationellt och internationellt samarbete.

När det gäller e-publiceringen så har biblioteket enligt Björnshauge antagit en ny roll för forskningen. För att bli framgångsrika som tjänsteutvecklare har de ökat samarbetet med användarna. På så vis vill de få kreativiteten att spira och hjälpa nya möjligheter att dyka upp. Biblioteket har bland annat skapat ett arkiv där forskarna lägger upp sina artiklar i enlighet med ett fildelningsprojekt med öppen åtkomst (antagligen en P2P-lösning – se avsnittet om bibliotekssystem). Detta arbete har i sin tur inneburit nya kontaktytor gentemot universitetet. Bibliotekskompetensen sprider ut sig. Uppsök är KB:s öppna fulltextarkiv av uppsatser. Fulltexterna ligger ute på respektive högskolor. Xerxes är Lunds universitets del av detta arkiv. Institutionerna har själva börjat publicera sitt material i elektronisk form.¹⁰²

Biblioteket erbjuder även information kring institutionernas kurser. Här länkas all information kring studenternas kurser upp. Detta har underlättat kommunikationen mellan lärare och bibliotekarier – där bibliotekarien får en helt annan roll än förut.

Sveriges Resurscenter för vetenskaplig kommunikation, *ScieCom*, har bildats för forskare och bibliotekarier. I samarbete med juridiska enheten vid Lunds universitet kommer det att krävas att forskare som har fått bidrag publicerar sig i Open Access.

Andra exempel på tjänster är Directory of open access journals, *DOAJ*, och Directory of Open Access Repositories, *Open Doar*. Det senare är en elektronisk dokumentleverans till alla offentliga bibliotek som är en spin-off från ELIN och som grundar sig på den nya upphovsrättsliga lagstiftningen. Verksamheten kommer att omfatta 10 miljoner e-artiklar. Varje dokumentleverans kostar 35 kr som ett vanligt fjärrlån. Det hela går till så att ett bibliotek anmäler sig till tjänsten och beställer en artikel. Artikeln skickas som bifogad fil i e-post och biblioteket kan skriva ut den och ge den till slutanvändaren. Då det handlar om open access-material uppstår inga upphovsrättsliga problem.

I framtiden menar Lars Björnshauge att LUB kommer att använda sig av Creative Commons-licenser när det gäller många tjänster, exempelvis i redan existerande *DOAJ*.¹⁰³

Författaren till magisteruppsatsen Forskningsbiblioteken och elektronisk publicering, som granskade DiVA-projektets uppbyggandet av ett biblioteksarkiv för vetenskapliga dokument i

---

¹⁰² Lars Björnshauge, Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet, Föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm, E-post från Lars Björnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

¹⁰³ Lars Björnshauge, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm, E-post från Lars Björnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

e-format, konstaterar att forskningsbiblioteken i sina e-publicerings projekt antar en ny roll – rollen som förläggare.¹⁰⁴

Lars Bjørnshauge håller med om detta och berättar att de redan har en mängd förlags-tjänster vid Lunds universitetsbibliotek: <http://theses.lub.se/undergrad/> , <http://theses.lub.lu.se/postgrad/> , samt står som värd för två Open Access tidskrift <http://informationr.net/ir/> och SciecomInfo (www.sciecom.org).¹⁰⁵

3.2.3. E-publiceringsverktyg

För att sköta e-publiceringen finns det anpassade programvaror (se även webportalprogram och delvis ERM i Definitioner).

Det ovan nämnda *DiVA* är en programvara som utvecklats i Uppsala och kostar bortåt kvartsmiljonen kronor. Programmet tillhandahåller verktyg för publicering på webben, indexering av fulltextdokumenten så att de blir sökbara, samt erbjuder de som köper tjänsten att lägga sina fulltexter på en central server i Uppsala. Men det finns även gratis alternativ. Biblioteket vid Högskolan i Borås använder sig av *Dspace*.

Dspace är ett program som utvecklades av MIT-biblioteket och Hewlett-Packard Labs och är OAI-anpassat (se nedan). Det fångar in, lagrar, indexerar (fulltextdokument blir sökbara), underhåller och distribuerar digitalt forskningsmaterial. Det är främst forskningsinstitutioner som använder programmet. Dspace källkod är öppen och programmet klarar av både text, bild, video och ljud. Det kan handla om att skapa digitala förråd av artiklar, tekniska rapporter, arbetspapper, konferenspapper, avhandlingar, bilder, ljud- och videofiler. Programmet är användarvänligt med ett webbaserat gränssnitt som kan göras personligt för olika institutioner. Dspace arbetar med metadata.

Programmet har rekommenderats för dem som vill öppna ett digitalt bibliotek och hemsidan dspace.org innehåller råd och verktyg för att planera implementeringen av systemet. Det finns användargrupper och mejlinglistor för programmet.¹⁰⁶

3.2.4. Referenstjänster

Andra exempel på nya bibliotekstjänster i den digitala e-världen är referenstjänster på webben som exempelvis Fråga biblioteket.

3.2.5. Katalogiseringen av digitala miljöer

Den digitala miljön ställer också nya krav på katalogiseringen. Metadata-format som Dublin Core och MARC (se nedan) är ensamma eller tillsammans de som vanligtvis används för att beskriva objekt i det digitala biblioteket. Det spelar i sammanhanget roll vilka ambitionerna var när formaten utvecklades, vilka dokument de är menade att beskriva, vilka funktioner de är tänkta att ha, hur flexibla de är inför nya krav och hur interoperabla de är.

---

¹⁰⁴ Roger Lidman, (2004) Forskningsbiblioteken och elektronisk publicering, abstract, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-292> [access: 051206].

¹⁰⁵ E-post från Lars Bjørnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

¹⁰⁶ Telefonamtal med Urban Andersson, systembibliotekarie vid Högskolan i Borås, den 16 jan 2006, DSpace Federation, <http://www.dspace.org/> [access: 060116], Introducing Dspace: Dspace Federation, <http://dspace.org/introduction/index.html> [access: 060116], Technology: Dspace Federation, <http://dspace.org/technology/index.html> [access:060116], Building an Institutional Repository: Dspace Federation, <http://dspace.org/implement/index.html> [access:060116]

Funktionerna som de ska fylla är i stort sett att hitta, identifiera, välja ut och återvinna/hämta enheter. Verktögen för att koordineringen och samarbetet mellan formaten är Z39.50 (se ovan) och RDF (se nedan). En magisteruppsats rekommenderar en kombination av kors-sökbara kataloger där MARC och Dublin Core samexisterar. Olika beskrivningsnivåer för tryckta och tillfälliga elektroniska resurser rekommenderades också.¹⁰⁷

En variant på temat katalogisering och digital värld är möjligheten att med en streckodsläsare och nätet automatiskt katalogisera hela samlingar av böcker. Företaget och produkten Readerware menar att det räcker att skriva in ISBN-numret eller scanna in en boks streckkod. Readerware gör resten av jobbet: Den söker av nätet och katalogiserar automatiskt böckerna och bygger upp databasen åt dig.¹⁰⁸ Naturligtvis är utvecklingen i sin linda och antagligen något oflexibel för lokala bibliotek, men exemplet säger något om var utvecklingen är på väg. Readerware går att prova gratis i 30 dagar.

3.2.6. Kommentar

Här finns mycket att lära för Världsbiblioteket. Många av de nämnda tjänsterna borde gå att kopiera i olika omfattning. Uppbyggande av digitala arkiv med hjälp av ovan beskrivna programvaror, förteckningar över gratis e-tidskrifter, fildelningsprojekt inom och utom solidaritetsrörelsernas hus, elektroniska dokumentleveranser till andra bibliotek och slutligen möjligheten av att utveckla förlagstjänster – eventuellt inom e-boksbranschen (se nedan).

Andra tjänster som biblioteket skulle kunna erbjuda är elektroniska referenstjänster. Världsbiblioteket skulle kunna ha en referenstjänst specialiserade på frågor rörande syd.

När det gäller katalogiseringen så har jag svårt att avgöra relevansen för Världsbiblioteket – mina kunskaper i ämnet är inte tillräckliga.

3.3. Definitioner

På denna grund från bibliotekens värld försöker jag nu lägga till en förståelse för den digitala världen och dess möjligheter. Av den anledningen börjar jag med att lista definitioner av viktiga företeelser i denna värld. Därefter beskriver jag några digitala projekt och initiativ som exemplifierar inledningens tema ”öppnare och stängare”. Många av begreppen går i varandra, därför kan det vara en god idé att hoppa mellan definitionerna för att förstå sambanden – referenser finns i texten.

3.3.1. Standarder

Standarder är en av de viktigaste frågorna inom datavärlden där det finns tusentals format och språk, men få standarder. Det spelar ingen roll hur mycket dataindustrin talar om kompatibilitet, nya format och språk uppkommer rutinmässigt. Även när en standard väl är skapad så bryts de mot när en säljare lägger till en del som skyddas av den privata äganderätten. Vissa format och språk blir erkända standarder och många av de mest använda

---

¹⁰⁷ Miriam Björkhem och Jessica Lindholm, Metadata för det digitala biblioteket: Objektbeskrivning av elektroniska resurser, magisteruppsats i Biblioteks- och Informationsvetenskap vid Lunds universitet, ISSN 1401-2375, abstract, s. 2.

¹⁰⁸ Readerware – Tools for collectors, <http://readerware.com/referli1.html?AG5>, [access: 051210].

är defactostandarder.¹⁰⁹ Standarder är alltså inte någon teknisk term utan står bara för en ”överrenskommelse” som antingen är de-facto eller av fri vilja.

Det finns en massa internationella standardiseringsinstitutioner. Internationellt gäller iec.ch för elektriska standarder, www.iso.org för allmänna standarder och www.itu.int för telekomstandarder. Inom EU gäller www.cenelec.org för elektroniska och www.cenom.be för allmänna standarder. Nationellt har vi www.sekom.se för elektronik och www.sis.se för allmänna. Men för webben finns inga standarder. Internationellt finns www.w3.org som ägs av World Wide Web Consortium som består av 350 medlemsorganisationer för 28 länder. Sverige har 5 organisationer med. Standardiseringsorganisationen Oasis är mer öppen: 5000 representanter för 600 organisationer från 100 länder med demokratisk struktur. En annan internationell organisation är www.icann.org som hanterar IP-protokollet/standarderna och toppdomäner som .se.¹¹⁰

Standarder i den digitala världen kan gälla exempelvis protokoll, format, metadata, markup-språk och applikationsprogram. Answers.com menar att följande kategorier av elektroniska system har behov av standarder: ”Machine languages, Character Codes, Hardware Interfaces, Storage Media, Operating Systems, Communications and Networking, Programming Languages, File Management Systems, Database Management Systems, Text Systems, Graphics Systems, Internet.”¹¹¹

Om dessa fenomen kan man läsa mer om nedan. Se även avsnittet om standarder i biblioteksvärlden ovan.

3.3.2. Protokoll

Protokoll (protocol) står för det generella beteende som datorer och nätverk måste följa för att förstå varandra. Man kan se det som ett språk. Vissa språk har blivit standard andra kämpar för att bli det, vissa misslyckas och dör ut – det behövs att flera använder ett språk för att det ska överleva. Om två datorer inte använder samma nätverksprotokoll så kan de inte kommunicera med varandra. En definition lyder:

”In computing, a protocol is a convention or standard that controls or enables the connection, communication, and data transfer between two computing endpoints. /.../ Protocols should be distinguished from technical standards, which tend to specify how to build computer or related hardware device, or how the contents of a file are structured. Protocols are generally used in real-time communications, while standards are used to govern the structure of information committed to long-term storage.”¹¹²

Protokoll behövs på många områden eller nivåer, för att lösa många problem på webben.

Det internationella standardiseringsorganet ISO har utformat en modell för kommunikationsprotokoll som kallas för Open Systems Interconnection (OSI). Den delar in kommunikationsprocessen i sju kategorier utifrån deras relation (distans) till användaren. Lager 1-3 rör datatransporten genom nätverket: *Fysiska skiktet* med elektriska koder, *Datalänk-skiktet* som tilldelar format och ”framing” till nätverkspaketerna och *Nätverks-skiktet*

---

¹⁰⁹ Sökning på ”standard” på www.answers.com

¹¹⁰ Joakim Sundqvist och Göran Ericsson från IAL, föredrag om Öppen källkod i föredragsserien ”Digital solidaritet”, den 1 nov 2005 i Stockholm, Solidaritetshuset.

¹¹¹ Standards: Information From Answers.com, <http://www.answers.com>, sökning på standard [access: 051208].

¹¹² Protocol: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/topic/protocol-computing?method=6> [access: 051208].

som styr datapaket från källan till destinationsmålet. Lager 4-7 handlar om kommunikation mellan meddelandekällan och meddelandedestinationen: *Transportskiktet* är ansvarigt för att data kommer fram säkert och pålitligt, *Sessionsskiktet* ansvarar för dialogkontrollen och synkroniseringen, *Presentationsskiktet* konverterar data så att de blir förståeliga och *Applikationsskiktet* ansvarar för den service som en viss applikation står för i systemet – exempelvis browsa webben eller skicka e-post.¹¹³

Oftast buntas lager 5-7 ihop i en enda applikation.¹¹⁴

Det finns även multiprotokoll som hjälper två olika protokoll att kommunicera med varandra. Chattjänsterna msn och skype har olika protokoll och behöver multiprotokoll för att kommunicera.¹¹⁵

Ett problem för alla de som vill tillgängliggöra eller visa vägen till informationsresurser på webben är länkningen. Webben är rätt primitiv när det kommer till länkning. Länkarna är generellt sett statiska, de pekar mot en hård-kodad plats och är singulära, de kan inte peka mot flera destinationer och ändras ofta, vilket gör att de måste hållas efter kontinuerligt av den som vill länka till dem – se även DOI och URN:NBN nedan).

OpenURL är ett protokoll utvecklat av Ex Libris – som enligt vissa redan är en standard och enligt andra kämpar för att bli det – som kodar länkar för bibliografiska resurser vilket möjliggör rikare länkingsmöjligheter. Protokollet är konkret till för interoperabiliteten mellan informationsresurserna och en servicekomponent som brukar kallas för länkserver – som erbjuder lokala tjänster (se mer om länkservern nedan). En institutions länkserver gör informationsresurserna OpenURL-medvetna genom att en Hook fästs vid dem och länkar till länkservern.

OpenURL är utformad för att lösa ”appropriate copy”-problemet, det vill säga möjligheten att hänvisa ett biblioteks låntagare/användare till en kopia av ett verk som biblioteket har licens på snarare än en kopia som de inte har licens på. Ett kommersiellt bolag med intresse i tekniken beskriver det som att tanken med länken – som skapas av openURL-protokollet och länkservern – ska leda användaren till inte bara rätt resurs utan också rätt version av resursen.

OpenURL låter alltså en användare få tillgång till den enligt systemet mest passande kopian. Alla avvägningar är osynliga för användaren. Det hela möjliggörs genom transport av metadata med OpenURL-länken från källreferensen till länkservern som lagrar användarens preferenser eller accesstillstånd och länkar till passande material. Det vill säga när en användaren får fram en träfflista i en samtidig sökning i många databaser så hjälper länkservern till att ge alternativ på kopior av verket i bibliotekets såväl som i externa samlingar som är tillåtna för den specifika användaren. Vilka kopior som är tillåtna beror på vilket bibliotek användaren tillhör och vilka samlingar och licenser de har.

För att vara OpenURL-medveten så måste tjänsterna känna av om användaren har tillgång till en länkserver eller inte. Detta görs genom cookies, information via digitala certifikat eller

---

¹¹³ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., *Library information systems*, s. 89-90.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 90.

¹¹⁵ Samtal med Åke Nygren den 6 dec 2005.

identifikation av användarens ip-adress.¹¹⁶ Enligt Ex Libris så är det en ”minimal” investering att implementera OpenUrl. På deras hemsida finns en länk till en manual.¹¹⁷

3.3.3. Format

Format är ett mångtydigt begrepp. Antingen rör det filer. Filformat som exempelvis doc, rtf, tiff, jpeg och pdf handlar oftast om att det behövs en särskild representationsform; att ettorna och nollorna motsvaras av vissa ord eller färger. Det kan handla om textfiler och färgfiler, exempelvis doc för wordfiler.

Men format är också något mer, något som berör innehållets ordning. Man kan även prata om MARC-format eller Dublin Core-format (se Metadata nedan). Format handlar då om den konceptuella ordningen och underliggande klassifikationsscheman som rör innehållet.

Metadata på webben finns i olika sådana format inuti HTML-filerna i headen eller separat lagrade och länkade till HTML-filen från en extern fil. Kanske kan man förklara format med begreppet formtyp.¹¹⁸

3.3.4. Program

Program är allt som instruerar datorn om vad den ska göra. Ett operativsystem är ett program, men enligt Nasrine inget *applikationsprogram*. Applikationsprogram gör andra saker. Ett ordbehandlingsprogram eller ett automatiskt bibliotekssystem är däremot ett applikationsprogram enligt henne. Kochtanek och Matthews menar att ett applikationsprogram är ett mjukvaruprogram som genomför en specifik uppgift som just ordbehandling eller budgetarbete. Av detta följer att begreppet *Applikationsserver* står för en server som kör en applikation.¹¹⁹ Och i frågan om ett bibliotekssystem som är distribuerat så använder den sig av flera applikationsserverar – egna såväl som andras.

Webbportalprogram rör i hög grad hanteringen av e-resurser (se även E-publiceringsverktyg ovan och delvis ERM nedan). MetaLib från ExLibris möjliggör access för användare till deras institutions e-samlingar och relevanta tjänster, samt erbjuder arbete i en personlig miljö. Det spelar ingen roll om e-resurserna är interna eller externa – de samlas under samma paraply oavsett om det gäller kataloger, referensdatabaser, digitala samlingar eller ämnesbaserade web-gateways. MetaLib erbjuder alltså ett enda gränssnitt för att söka i flera källor och erhålla ett samlat sökresultat.

Användare kan förutom att söka igenom heterogena resurser i MetaLibs gränssnitt också få en länk till den ursprungliga källans gränssnitt (programmet inkluderar SFX:s länk server – se nedan), vilket är nödvändigt när källor kräver egna läsare.¹²⁰

---

¹¹⁶ ExLibris – SFX – OpenURL Overview, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_openurl.htm

¹¹⁷ Ex Libris – SFX – For Providers, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_providers.htm [access: 051206].

¹¹⁸ Samtal med Åke Nygren den 6 dec 2005, Samtal med Jenny Salmson, AD, 4 jan 2006, samt samtal med Mikael Gunnarsson, doktorand på BHS med format och program för webben som sitt forskningsområde, den 11 jan 2006.

¹¹⁹ E-post från Nasrine Olson, Forskare vid BHS i Borås, den 5 dec 2005 (Nasrine.Olson@hb.se), Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 254.

¹²⁰ Ex Libris – MetaLib – Overview, <http://exlibrisgroup.com/metalib.htm> [access: 051206], Ex Libris – MetaLib – For Providers, http://exlibrisgroup.com/metalib_providers.htm [access:051206], Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111], Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/arbetsgrupper/mer_kategorier.htm [access: 051111].

Webbportalprogrammet MetaLib använder flera olika accessmetoder: Z39.50, HTTP, XML gateways, och proprietära API (se förklarande not). MetaLib kan även använda OAI-PMH för att ”skörda” OAI-anpassade resurssamlingar så att dessa blir sökbara med hjälp av programmets MetaIndex-komponent (se förklaring av OAI-PMH nedan).¹²¹

Bibliotekarier kan med programmet katalogisera sina e-samlingar inkluderande förutom den egna katalogen även andra kataloger som samkataloger, liknande institutioners kataloger, abstrakt och indexdatabaser, citeringsdatabaser, e-tidskrifter, ämnes-”gateways” och andra digitala samlingar. Det går även bra att skraddarsy profiler, välja ut grupper av resurser anpassade för biblioteksanvändaren (se Länkserver nedan).¹²²

MetaLib har en databas, Central Knowledge Base, som innehåller teknisk information om de resurser som används i portalen.¹²³

En *EXE-fil* slutligen är ingen fil utan ett program. EXE står för executive file (exekverande fil), vilket i sak betyder att det är ett i sig självgående program. När det gäller e-böcker som är gjorda som EXE-filer så kan det eventuellt bli problem med användarvänligheten när användaren ska ladda ner e-boken. En del brandväggar bråkar nämligen när det handlar om EXE-filer eftersom virus kommer i formen av program. Därför kan det kännas säkrare för användaren med e-böcker som kommer i vanliga filformat.¹²⁴

3.3.5. Internet.

Under denna rubrik beskrivs en rad nyckelord och fenomen för Internet. Det som tas upp här skulle i många fall också ha kunnat tas upp under en annan rubrik i detta definitionsavsnitt.

Hyper transfer protocol, *HTTP*, är det underliggande protokollet för webben. HTTP definierar hur meddelanden är formaterade och transmitterade, och hur webbservrar och webbläsare ska agera som svar på olika kommandon.¹²⁵

File transport protocol, *FTP*, skickar filer direkt till servern. Har inget med webben att göra, däremot med internet. Att ”ftp:a en fil” innebär med en liknelse att man istället för att ringa till grannen mitt emot går in i lägenheten (servern) och tar och lägger till det man vill. När man använder <http://www>. (webben) så är det däremot som att ringa grannen som väljer vad han vill visa (säga) och inte visa.¹²⁶

Webbläsare är en mjukvara som används för att se olika internetresurser och som är kapabel att visa text, bilder och många andra format, samt spela ljud och visa videos.¹²⁷

---

¹²¹ Ex Libris – MetaLib – For Providers, http://exlibrisgroup.com/metalib_providers.htm [access:051206]. API är ett paket rutiner, protokoll och verktyg för att bygga mjukvaruapplikationer. En bra API gör det enklare att utveckla program genom att förmedla alla byggdelarna och länkarna. En programmerare sätter samman dessa delar. De flesta operativsystem tillhandahåller ett flertal API:s så att programmerarna kan skapa program som fungerar med operativsystemet (Kochtanek och Matthews, s. 254).

¹²² Ex Libris – MetaLib – For Institutions, http://exlibrisgroup.com/metalib_institutions.htm [access: 051206].

¹²³ Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111], Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/arbetsgrupper/mer_kategorier.htm [access: 051111].

¹²⁴ Samtal med Åke Nygren, den 6 dec 2005.

¹²⁵ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 262.

¹²⁶ Samtal med Jenny Salmson, AD, den 4 jan 2006.

¹²⁷ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 255.

Den *djupa webben* är osynlig tills du hittar den. Databaserna som går att nå via webben utgör en stor del av den ”osynliga” djupa webben. Men det kan också handla om dokument som bara kan nås med lösenord eller som utgörs av filformat som inte kan läsas av sökrroboten. Djupwebben är runt 550 gånger så stor som den del av webben, ytan, som vi använder oss av till vardags och som sökmotorerna penetrerar med varierande framgång.

Databaser kan i allmänhet bara genomsökas av sina egna sökverktyg. De vanliga webbaserade söktjänsterna kan oftast bara tipsa oss om databasens existens genom att databasens presentationssida utgör en sökbar del av den synliga webben. Ungefär 95 procent av den djupa webben består av gratis och offentlig information.¹²⁸

Standard Generalized Markup Language, *SGML*, hör inte specifikt till internet, men har haft stor indirekt påverkan. SGML är en internationell standard för att organisera och tagga ett dokumentets delar eller element. SGML utgör basen för HTML och är en föregångare till XML. Inom SGML:s standarder så definieras fyra dokumenttyper (DTD:s): böcker, seriella publikationer, artiklar och matematik. SGML är ett digitalt kodningssystem som bevarar den logiska strukturen på en text i dess helhet när det transfereras genom olika operativsystem. SGML-dokument består av tre skikt: struktur, innehåll och stil.¹²⁹

Hyperext Markup Language, *HTML*, sparas i filer. HTML är det dominerande programmeringsspråket för att skapa hemsidor. Men det är inte proprietärt. HTML-filer kan arbetas fram i ett enkelt worddokument, förutsatt att filen sparas som en HTML-fil (index.htm), eller med redskap som exempelvis Dreamweaver som automatisk skapar koden. När en webbläsare söker igenom en server så är det första den gör att leta efter filer med index.htm-ändelser.

HTML-dokumentet består av en Head och en Body. I headen skriver man in metadata, mellan taggar som exempelvis < och >, om hemsidan som möjliggör effektiv sökning på sidan för sökmotorernas robotar. Headen syns aldrig. I bodyn kodas själva hemsidan mellan taggar. Ibland kan den innehålla mycket kod, ibland lite. I det senare fallet är det troligt att applikationer och program för hemsidan hämtas från annan plats på samma server eller från annan server (länkningen utgår som jag förstått det från bodyn). Dessa andra program kan vara programmerade i POP eller Style Sheet eller annat program beroende på vad det ska göra på hemsidan.¹³⁰

HTML definierar alltså strukturen och layouten på ett webbdokument genom att använda en rad olika taggar och attribut.¹³¹ HTML skapar hypertext på webben. Idag har HTML såväl ”frames”-taggar som ”display-” och ”layout”-taggar. XHTML är en ny modulär applikation för XML.¹³²

HTML-sidor kan vara statiska, men kan också göras dynamiska – interaktiva. Varje hemsida är dynamisk så till vida att utseendet beror på vad användaren har för program. Den text man ser på en hemsida ligger inte där tillsammans utan det är användarens webbläsare (browser) som samlar ihop informationen från där den finns (se förklaring av Body ovan).

---

¹²⁸ Sökmanual för anställda inom Stockholms Stadsbibliotek, http://ssbintranet.pub.stockholm.se/IT/databaser/sokguiden/webb5/t_djupa.htm Länken är inte sökbar då källan är från lösenordsskyddat intranät. Källan tillhör alltså den djupa webben. Utskrift finns i pärmen.

¹²⁹ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 101, 103.

¹³⁰ Samtal med Jenny Salmson, AD, 4 jan 2006.

¹³¹ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 104, 262, 270.

¹³² Ibid., s. 104.

Bilderna finns kanske i ett bildarkiv, texten i ett textarkiv, båda i källkod och båda länkade till hemsidan. Om sidan inte är låst (läsa den kan man göra med flash) kan man spara en hemsida genom att högerklicka på den och spara.¹³³

HTML är uppbyggt hexadecimalt och använder bara siffrorna 0-9, samt bokstäverna a, b, c, d, e, f. Detta för att hjälpa datorn att läsa snabbare.¹³⁴

Om HTML presenterar information så skickar och utväxlar XML information. XML är en enklare version av markup-språk än SGML som är speciellt utformad för webben och är tänkt att ge författaren/skaparen möjlighet att skapa vilka taggar han/hon vill – så länge som denne redovisar dem i sin XML DTD. En skillnad mot HTML är alltså att man själv definierar sin DTD. Med XML kan man definiera, sända, validera och tolka data mellan applikationer och databaser. XML ger mer en struktur än den presenterar något. XML separerar den underliggande datan från hur samma data har visats upp. När själva datan är frigjord kan den lättare organiseras, programmeras, redigeras eller utbytas mellan webbsidor och applikationer. Till skillnad från HTML så klarar XML av djupstrukturer av hierarkier som i databasscheman, vilket möjliggör webbaserade databaser.¹³⁵

Det finns flera XML-relaterade standarder. XSLT ser till att två XML-baserade applikationer med olika utformade DTD:s förstår varandra.¹³⁶ SOAP (Simple Object Access Protocol) möjliggör för applikationer att skicka data och instruktioner till en annan applikation, över HTTP och genom företags brandväggar. SOAP definierar användandet av XML och HTTP för att nå åtkomst till tjänster, objekt och servrar på ett plattformsobundet vis.¹³⁷

3.3.6. Metadata

Metadata är data om data. Information om information. De är antingen knutna till ett informationssystem eller till ett informationsobjekt (innehållet) med syftet att beskriva, administrera eller använda detta. Metadata delas enligt en skribent på susning.nu upp i *teknisk metadata* som skapas för eller genereras av ett datasystem, *administrativ metadata* som beskriver hur ett system fungerar eller ett objekt skapats och slutligen *metadata som berör objekten i systemet* och deras egenskaper. Metadata fördelar sig i två grupperingar. Den ena sysslar med att beskriva och kategorisera dokumenten (i linje med bibliotekssystem) och den andra arbetar med (databas)strukturer.¹³⁸

Nasrine Olsson på BHS i Borås berättar att en form av metadata är inblandad när vi sparar filer på vår hårddisk. Om vi tänker oss en hårddisk med fyra filer, två av dessa tas bort och lämnar två tomrum. Nästa gång vi sparar ett arbete, exempelvis denna rapport, så börjar datorn med att spara i det första tomrummet, men det räcker inte till i detta fall, då fortsätter datorn till tomrum två för att fylla det med resten av rapporten. För att vi ska få fram rapporten i ett helt krävs att det kopplas metadata till filen i såväl det första som andra

¹³³ Samtal med Sonny Karlsson, 24 nov 2005, Samtal med Jenny Salmson, AD, den 4 jan 2006.

¹³⁴ Samtal med Sonny Karlsson, 24 nov 2005.

¹³⁵ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 105, 232-233.

¹³⁶ Andersson, Hans, programmerare, samtal den 28 jan 2006.

¹³⁷ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 232-233.

¹³⁸ Sökning på "metadata" i www.susning.nu, <http://susning.nu/Metadata> [access: 2005-11-26].

tomrummet som pekar mot var den andra delen finns. Annars hittar inte datorn dem när vi vill ta fram rapporten igen.¹³⁹

När det gäller databashanteringssystem (DBMS) som är fulla av poster så finns oftast metadatan som gäller dessa poster på en separat plats inom DBMS.¹⁴⁰

Metadata är för bibliotekarier en form av bibliografisk beskrivning av primärkällor Z.39.85-2001 omfattar bland annat Dublin Core Metadata Element Set och definierar 15 metadataelement för att beskriva källor i en interdisciplinär informationsmiljö. Dublin Core skapades för att kunna katalogisera resurser på internet och underlätta sökningar och upptäckande av resurser.¹⁴¹ Dublin Core är alltså en standard för metadata som utgörs av 15 fält (element) som kan fyllas i av skaparen eller ett elektroniskt dokument för att skapa en metadatapost för dokumentet. De 15 fälten är titel, författare/skapare, ämne, keywords, beskrivning, förläggare, andra medarbetare, datum, resurstyp, format, resursidentifierare, källa, språk, relation, täckning och upphovsrättshantering.¹⁴² Vissa källor lägger till publik.

Det spelar ingen roll i vilken ordning som fälten presenteras eller används i Dublin Core. Man kan välja att använda ”extensions” i *DC qualified* eller inte i *DC simple*. Extensions förklaras bäst som utvidgade tjänster. I fältet datum är de rekommenderade utvidgningarna ”created”, ”valid”, ”issued” och ”modified”, vilket resulterar i att ”dc.date.created” är beteckningen för när ett dokument skapats i DC qualified.¹⁴³

Dublin Core är XML-baserad och är skapat för webben. Dublin Core kan samarbeta med MARC.

På webben ligger metadatan antingen i HTML-filen eller separat, Dublin Core inkluderas ofta i HTML. Metadataformat är av den ovan beskrivna typen som rör strukturen eller den konceptuella ordningen mellan olika element i innehållet. Metadataformat på webben, i eller länkat till HTML-dokumentet, kan vara av olika format. Detta skapar problem med interoperabiliteten. För att beskriva en titel så använder MARC ”245 a” som markör och Dublin Core ”DC.title”, medan det inom ren HTML räcker med att skriva <title> även om det inom HTML inte finns någon tvingande regel. Få sökmaskiner läser Dublin Core, medan många läser HTML och presenterar resultaten i träfflistor.¹⁴⁴

RDF, Resource Description Framework, är ett initiativ för att stödja utbyte av metadata på webben och ger en standard för hur man ska designa metadata – vilket ger utökade möjligheter att beskriva hemsidor enligt Kochtanek. Mikael Gunnarsson på BHS menar att RDF ligger på en högre abstraktionsnivå. Han tar ett exempel från Dublin Core ”DC.subject”, CONTENT ”.....”, där ämnesord som beskriver exempelvis en hemsida kan stoppas in mellan citattecknen. Men dessa ämnesord vill man kunna koppla till standardiserade system som SAB, Dewey eller andra, och det låter sig inte göras så enkelt. För att lyckas med detta så finns RDF, enligt Gunnarsson, som en abstrakt modell för att skapa relationer mellan metadataelement.¹⁴⁵

---

¹³⁹ Samtal med Nasrine Olson, forskare på BHS, den 11 jan 2006.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 98-99, Dublin Core: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/Dublin%20Core> [access: 051208].

¹⁴² Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 98, 259.

¹⁴³ Dublin Core: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/Dublin%20Core> [access: 051208].

¹⁴⁴ Samtal med Mikael Gunnarsson, doktorand på BHS, den 11 jan 2006.

¹⁴⁵ Ibid.

Som applikation eller struktur är RDF kodad i XML vilket möjliggör att strukturerad metadata blir kodad, utväxlad och återanvänd. RFD tillåter att fler än en datatyp inkluderas i samma metadatapaketer. Man jobbar intensivt på att kunna representera Dublin Core i RFD.¹⁴⁶

Det förväntas att P2P-sökmaskiner i framtiden ska kunna använda Dublin Core-metadata för att beskriva och klassificera information som hittas på en webbsida. Dublin Core tillsammans med RDF och en så kallad XML-serialiseringssyntax för att beskriva informationsresurserna ska öppna upp möjligheter att förbättra de nuvarande sökmotorerna.¹⁴⁷

Annars verkar just sökspråken vara ett problem trots att det finns många väl fungerande sök- och databasprogramvaror. SQL är för dåligt standardiserat och är inget internetprotokoll utan ett programmeringsspråk, LDAP är mest lämpat för datorpostadresser och annan kataloginformation och för trubbigt för metadata, Z39.50 som är släkt med LDAP är gjort för bibliografisk sökning men är för tungt för metadata på Internet och slutligen Whois++ har inte tillräckligt med implementationer, enligt en skribent på susning.nu.¹⁴⁸

3.3.7. ERM

Electronic Resource Management (ERM) tar hand om e-resurser under hela deras livscykel: evaluering i form av kostnadsanalyser, urval med hjälp av en länkad kunskapsbas, förvärv utifrån access till gällande licensavtal, förnyande, avbrytande och möjliggörande av access till resurserna. Systemen är snarlika men inte desamma som ovan presenterade e-publiceringsverktyg och webportalprogram.

ERM-systemet Verde ägs av Ex Libris. Den erbjuder en enskild administrationspunkt av e-resurserna vilket möjliggör att bibliotekerna kan ersätta en massa disparata verktyg. Den fungerar för industristandarder som MARC, Unicode (standard för att kunna gestalta världens alla språks tecken i en dator), XML, OpenURL och SOAP. Tjänsten ska komplettera nuvarande bibliotekssystem och har kommit till efter behovspecificeringar av DLF:s (Digital library federation) och deras initiativ för e-resurser.¹⁴⁹

3.3.8. Nätverksdelar och hårdvara.

Server. Servern är datorn som i ett LAN-nätverk (se avsnittet om bibliotekssystem) agerar som förvaringsplats för data och applikationer, samt kontrollerar en applikations åtkomst till arbetsstationer, skrivare och andra delar av nätverket.¹⁵⁰

Proxy-server. En server som sitter mellan en klientapplikation, exempelvis webbläsare, och en riktig server. Den avbryter alla förfrågningar till den riktiga servern för att se om den kan fullgöra dem själv. Om inte, så vidarebefordrar den förfrågan till den riktiga servern. Proxy-servern är till för att förbättra prestandan och filtrera förfrågningarna.¹⁵¹

En proxy-server har två hem, IP-adresser eller nätverksgränssnitt. IP-adressen på utsidan av systemet är det som internet ser, medan adressen till maskinen på insidan som gör

---

¹⁴⁶ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 98-99, 232-233.

¹⁴⁷ Ibid., s. 232.

¹⁴⁸ Sökning på "metadata" i www.susning.nu, <http://susning.nu/Metadata> [access: 2005-11-26].

¹⁴⁹ Exlibris – Verde – Verde, <http://www.exlibrisgroup.com/verde.htm> [access: 051206].

¹⁵⁰ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s 269.

¹⁵¹ Ibid., s. 268.

förfrågan, exempelvis den som skriver in en URL-adress, är dold för nätet eftersom proxy servern ligger emellan. Proxy-serverar utgör en viktig del i konstruktionen av brandväggar.

Proxy-serverar kan fokusera på en applikation som exempelvis HTTP och FTP, eller vara mer allmänna och multipla.¹⁵²

Länkserver. SFX är en proprietär länkserver (privatägd av Ex Libris) som definierar användarens kontext, accepterar sedan en OpenUrl som input i systemet och agerar på denna för att ge användaren den version som överensstämmer med användarens institutions samlingar, policys eller licensavtal. SFX använder sig alltså i ena änden av OpenUrl i kontakten med den bibliografiska resursen samtidigt som den i den andra änden låter biblioteket definiera användarens kontext genom att slå fast regler för skapandet av dynamiska länkar till informationskällor såväl utanför som innanför bibliotekets väggar på basis av institutionens policys, e-samlingar och licenser.¹⁵³

Det handlar alltså om en förmedlare av e-resurser som vill skapa kontext-känslig länkning. För att lyckas med det måste länkservern göra sina resurser OpenUrl-medvetna. Det gör man genom att installera en mekanism som kallas för Hook. Hooken tillåter för varje resurs att en länk till en specifik institutions länkserver (exempelvis SFX) läggs till. På detta vis möjliggörs det för biblioteket att lägga till skräddarsydd länktjänster som bygger på de lokala samlingarna och bibliotekets egna policys. Det är biblioteket som definierar länken mellan informationsresursen och länktjänsten – som går ut på att erbjuda användaren resursen i olika versioner: fulltext, bokform, hemleverans, vidare sökning på relaterade sidor i Google och abstracts från den lokala katalogen.¹⁵⁴

Application Server Provider, *ASP*, kan enligt Nasrine Olson antingen referera till hårdvaruföretaget som säljer applikationsservrar, men syftar troligtvis till organisationer som erbjuder sin server och underhållet av den för att köra en applikation på.¹⁵⁵ Kochtanek och Matthews menar att en ASP är en värd eller förvaltare av en mjukvaruapplikation som från en central anläggning förmedlar åtkomsten till många olika användare. Applikationen levereras över nätverk på prenumerationsbasis.¹⁵⁶

Router. En router är enligt Kochtanek och Matthews ett kommunikationsverktyg mellan nätverk som bestämmer den bästa vägen mellan dem för optimal prestanda. Routerar används i komplexa nätverk av nätverk som internet och företagsvida nätverk.¹⁵⁷

En *Hub* är det centrala nav som ett LAN uppbyggd enligt stjärnmodellen kretsar kring. Det är en fokuspunkt och nav som det handlar om, ett centralt sammanlänkande verktyg för nätverk där kommunikationskablar binds samman i en stjärnmodell. Passiva hubbar gör inget annat än för samman skilda enheters kommunikation, aktiva hubbar regenererar däremot datapaketet för att stärka signalen i kommunikationen. Intelligent hubbar i sin tur lägger även till vissa funktioner. Idag kan en hub till och med vara värd för en central

---

¹⁵² Proxy server: Information From Answers.com, sökning på "proxy server" på söktjänsten www.answers.com gav träff i Computer Desktop Encyclopedia under rubriken Technology i träfflistan, <http://www.answers.com/proxy%20server>, [access: 051208].

¹⁵³ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 159, ExLibris – SFX – OpenURL Overview, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_openurl.htm

¹⁵⁴ Ex Libris – SFX – For Providers, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_providers.htm [access: 051206].

¹⁵⁵ E-post från Nasrine Olson, forskare vid BHS i Borås, Nasrine.Olson@hb.se, den 5 dec 2005.

¹⁵⁶ Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 254.

¹⁵⁷ Ibid., s. 269.

processorenhet (CPU) och ett nätverksoperativt system, vilket omformar hubben till en filserver eller nätverkskontrollerande processor.¹⁵⁸

3.4. Open Archives Initiative och dess protokoll OAI-PMH (Öppnare)

Open Archives Initiative, *OAI*, bildades av The Digital Library Federation, Coalition for Networked Information och National Science Foundation i USA. Syftet med initiativet och dess protokoll var att möjliggöra tillgång till webbaserat material genom interoperabla förråd för delande av metadata, publicering och arkivering. Behovet av en låg-barriär lösning för interoperabilitet uppkom bland människor aktiva inom e-publicering på nätet eftersom de digitala förråd som fanns var tämligen heterogent uppbyggda. OAI utvecklar och främjar utvecklandet av ”frameworks” med låga barriärer och associerade standarder.¹⁵⁹

För att skapa lågbarriära digitala förråd på nätet så möjliggör *OAI-PMH*-protokollet att man skördar e-resursers metadata. När man skördar metadata så får man beskrivningarna av dokumentet. I dessa beskrivningar brukar ofta adressen eller URLen till informationsresursen finnas. När du skördar metadata är det alltså du själv som sedan får administrera samlingen och göra den sökbar – bland annat med den URL-adress som oftast finns i metadatan (se URN:NBN längre ner för mer permanenta lösningar).¹⁶⁰

Protokollet OAI-PMH är ett protokoll som definierar en mekanism för dataförmedlare att visa upp sina metadata. OAI-PMH uppmanar individuella arkiv att ordna sina metadata (se förklaring av metadata ovan) i Dublin Core även om det inte är nödvändigt.

OAI-PMH möjliggör även att tjänsteförmedlare som Världsbiblioteket kan ”skörda” metadata från dataförmedlare för att skapa tjänster som ”adderar värde”. Picture Australia utgör ett exempel på hur protokollet kan användas. De skördar metadata till bilder från Australiens bibliotek, universitet, museer och gallerier. Därefter erbjuder de ett söksystem med tillgång till alla bilderna.¹⁶¹

OAI-PMH ger alltså en teknisk valmöjlighet för dataförmedlare att tillgängliggöra sina metadata för tjänster baserade på öppna standarder som HTTP eller XML (nätet). Metadatan som samlas in av tjänsteförmedlaren kan alltså vara i vilket format som helst som beslutas av ett samfund, även om Dublin Core är specificerad som funktionell för att uppnå basal interoperabilitet. Detta möjliggör således att metadata från många källor kan samlas tillsammans i *en* databas och att tjänster kan tillhandahållas utifrån dessa centralt insamlade eller ”aggregated” data.¹⁶²

OAI-PMH bygger på klient/server-modellen i vilken en ”skördare” kan göra en förfrågan om information till uppdaterade poster i digitala förråd.¹⁶³

---

¹⁵⁸ Hub: Definition, Synonyms and Much More From Answers.com, sökning på hub på www.answers.com ledde till träffen <http://www.answers.com/hub> [access: 051208].

¹⁵⁹ OAI for Beginners: Overview, <http://www.oaforum.org/tutorial/english/page1.htm> [access: 051129].

¹⁶⁰ Telefonsamtal med Peter Hansson, utvecklare av Carolina Rediviva/Uppsala Universitets resolver, den 19 jan 2006.

¹⁶¹ Open Archives Initiative: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/topic/open-archives-initiative?gwp=19> [access: 060115].

¹⁶² OAI for Beginners: Overview, <http://www.oaforum.org/tutorial/english/page1.htm> [access: 051129].

¹⁶³ Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting: Definition and Much More From Answers.com [access: 060115].

Det är viktigt att förstå att OAI-PMH inte tillhandahåller sökning genom detta insamlade material utan endast gör det möjligt att samla dessa data tillsammans på ett ställe. För att kunna tillhandahålla tjänster så måste ”skördemekanismen” (insamlingsmekanismen) kombineras med andra mekanismer (se MetaLib ovan).¹⁶⁴

Version 2.0 (OAI-PMH v. 2.0) finns nu ute. Denna version av protokollet är så välutvecklad och stabil att man diskuterar möjligheten av att protokollet skulle kunna bli en ISO-standard. Målsättningen är att bli en öppen defactostandard, som HTTP-protokollet, på nätet.¹⁶⁵

3.5. DOI, Digital Object Identifier, (Stängare) och URN:NBN, Universal Resource Name: National Book Number (Öppnare)

Det finns andra sätt än OpenURL att hantera internets länkproblem.

DOI, Digital Object Identifier, är ett. Dagens snabbt skiftande URL-adresser lämpar sig inte bra för artikelreferenser och länkningar. DOI är en stabil artikel-identifierare och syftet med den är att ersätta URLen med ett permanent unikt namn för olika dokument, publikationer och andra resurser.¹⁶⁶

DOI är ett system för att identifiera innehållsobjekt i digitala miljöer. DOI:s är ett namn i kodform knuten till en informationsenhet för användning i nätverk. Systemet underlättar hanterandet av kommersiell och icke-kommersiell ”intellektuell egendom” genom att det möjliggör bestående aktionsgrundande identifikation och interoperabelt utbyte av strukturerad information.¹⁶⁷

En Digital Object Identifier är ett namn och inte en plats (lokalisering) för en enhet i digitala nätverk. Identifierare som knyts till en enhet i en kontext kan dyka upp och bli återanvänd i en annan tid, på en annan plats utan att man konsulterar den som har knutit den till enheten, som alltså inte kan förklara sina antaganden. Interoperabilitet kräver att identifieraren fungerar i alla fall och i framtiden.¹⁶⁸

DOI-systemet är en specifik standardiserad numreringssyntax som kan se ut så här (helt godtyckligt valda serier): 10.1234/NP5678 eller 10.5678/ISBN-0-7645-4889-4. Delen till vänster om ”/” kallas för prefix och delen till höger kallas för suffix. Prefixet är ett ”unique naming authority” som är knutet till den organisation som vill registrera DOI:s (varje organisation kan ha flera prefix). Suffixet kan vara en redan existerande identifierare (som exempelvis ett ISBN-nummer) men alltid i relation till det specifika prefixet. Det finns ingen gräns för hur lång en DOI-identifierare får vara.¹⁶⁹

---

¹⁶⁴ OAI for Beginners: Overview, <http://www.oaforum.org/tutorial/english/page1.htm> [access: 051129].

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 159, DOI: Definition and Much More From Answers.com, <http://www.answers.com/DOI> [access: 051208].

¹⁶⁷ Digital Object Identifier System, <http://www.doi.org/> [access: 051206], DOI System Overview – Introduktion, http://www.doi.org/overview/sys_overview_021601.html [access: 051206].

¹⁶⁸], DOI System Overview – Introduktion, http://www.doi.org/overview/sys_overview_021601.html [access: 051206].

¹⁶⁹], DOI System Overview – Introduktion, http://www.doi.org/overview/sys_overview_021601.html [access: 051206].

DOI-resolution är en uppslagstjänst eller resolverlösning (se URN:NBN nedan) som grundar sig på the Handle System. Handle-systemet använder ett namngivningssystem och namngivningsservrar för att följa resursernas lokalisering på webben.

När en DOI-identifierare utgör en sökfrågan till en nätverksservice som i svar vill ha aktuell information om var eller på vilka platser den identifierade enheten, den egentliga informationsenheten, finns på för tillfället, så omdirigerar DOI sökningen till den nya URLen med hjälp av uppslagstjänsten (resolverlösningen) som ligger mellan DOI-identifieraren och svaret. Med hjälp av uppslagstjänstens komponent (the Handle system) möjliggörs omdirigeringen i ett TCP/IP nätverk från DOI-identifieraren till den identifierade enheten. Resolverlösningen blir viktigare för multipelt associerade data som har multipla lokaliseringar (platser), metadata eller ”to extensible assigner-defined data”.¹⁷⁰

För att hjälpa förläggare, publicerare, att lokalisera DOI:s för artiklar i tidskrifter publicerade i andra företags e-tidskrifter så bildades CrossRef som möjliggör insamlande/återvinnande av DOI baserad på metadata som exempelvis författarnamn.¹⁷¹

Jan Hagerlid, ansvarig på KB för SVEP-projektet kommenterar skillnaden mellan DOI och URN:NBN, som vi nu kommer till, med att DOI är en kommersiell produkt som kostar pengar och är skapad av förlagen.¹⁷²

URN:NBN är KB:s försök att lösa problemet med länken på Internet på ett fritt och öppet vis. Det problem som gör att Världsbiblioteket vill lägga e-resurserna på sin egen server snarare än att länka till dem. URN:NBN är alltså serier av beständiga identifikatorer. E-publikationen har ett beständigt nummer som inte påverkas av om servern byts ut eller resursen flyttas till en annan plats. För att lyckas med uppgiften behövs en resolver, en uppslagstjänst som hänvisar från den beständiga identifikatorn till den nya tillfälliga url-adressen.¹⁷³

Peter Hansson, som varit med och utvecklat Uppsala Universitets resolver, förklarar det hela närmare. URN:NBN är en vanlig identifikator som exempelvis ett ISBN-nummer. Skillnaden är att ISBN är till för fysiska produkter. URN:NBN är till för e-resurser. För varje e-resurs som man tror det vore bra att spara inför framtiden så kan man beställa ett URN:NBN-nummer från KB till den resursen. KB har sagt att de kan tänka sig att dela ut enstaka sådana. På KB:s hemsida finns ett beställningsformulär där man anger källans URL för att KB ska kunna knyta numret till en specifik adress i sin uppslagstjänst/resolver.

När sedan e-resursen har fått sig sitt nummer tilldelat så finns det olika åsikter om hur man ska märka resursen med det. Uppsala Universitet har gjort som så att de märker resursens metadata med URN:NBN-numret (se OAI-PMH-protokollet ovan).¹⁷⁴

Till URN:NBN-numret knyts även en tredje avdelning: landskoden ”se” för sverige. Detta leder till att den unika identifikatorn ser ut som följer: URN:NBN:SE:”Unik sträng för se-domänen”.

---

¹⁷⁰], DOI System Overview – Introduktion, http://www.doi.org/overview/sys_overview_021601.html [access: 051206], DOI:Definition and Much More From Answers.com, <http://www.answers.com/DOI> [access: 051208].

¹⁷¹ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 159.

¹⁷² Samtal med Jan Hagerlid, ansvarig på KB för SVEP-projektet, telefon 08- 4634270 eller 073-9172470, den 9 jan 2006.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Telefonsamtal med Peter Hansson, utvecklare av Carolina Rediviva/Uppsala Universitets resolver, den 19 jan 2006.

Slutligen finns det ett mer självständigt sätt att märka sina resurser med URN:NBN-numret. Det går nämligen att göra själv, vilket Uppsala Universitet gör, för att sedan låta KB skörda de märkta resursernas metadata. KB skördar den lokalt utförda tilldelningen av identifikatorn då de behöver få märkningen och det unika numret till sin uppslagstjänst/resolver, annars kan den inte hålla koll på vilken adress som numret är knuten till.

När man märker dokumentet själv så skapar man en *undernamnsrymd* under URN:NBN-numret. I Uppsalas fall innebär det URN:NBN:SE:UU:DIVA:”löpnummer”. Detta kan alla göra, förutsatt att man diskuterar igenom det hela med KB.¹⁷⁵

3.6. Bloggningskulturen (Öppnare – för det mesta)

Bloggandet är en medborgarjournalistik, offentligt dagboksskrivande, en egen kultur med eget sätt att skriva, läsa, länka till andra och publicera sig på nätet. Vissa kallar det en yttrandefrihetsrevolution. Oftast bildas ”kluster” av bloggar som länkar till varandra. Det finns särskilda bloggverktyg för att skapa bloggar. Varje blogg är en permalänk, det vill säga man kommer till arkivsidan av en blogg – vilken också är den som andra kan länka till – och inte online till bloggans hemsida. En blogg kräver oftast någon form av interaktivitet för att kallas blogg. Det finns mellanting som bloggar för godkända medlemmar. Om man kontaktar bloggare med e-post blir det däremot som att skriva insändare istället.

RSS-tekniken (Really Simple Syndication; strukturerad nätsurfing) möjliggör att man kan prenumerera på bloggar. Man slipper alltså gå in på dem.

Ett fenomen som bloggandet leder till är att nyheter blir till konversationer. En form av offentligt virtuellt samtal (jmf. Habermas borgerliga samtal).

I denna bloggkultur är det normalt beteende att publicera en boks framsida om man recenserar den. Det är förbjudet enligt experter på upphovsrätt, men alla gör det. Däremot tar man inte ursprungliga bilder och fotografier, (ett bokomslag marknadsför ju boken), speciellt inte från stora bildbyråer. Bloggkulturen tillhör den falang som ligger nära Ilshammars 1:a kategori och definitivt till kategorin Öppnare.¹⁷⁶

Bloggningskulturen spelar roll för hur vi ska använda oss av våra elektroniska resurser, sprida deras innehåll och vetskapen om deras existens. Bloggkulturen visar på kreativiteten som den nya informationstekniken föder, vilken indirekt förklarar varför den digitala verksamheten är strukturerande för bibliotekens verksamheten idag. Kanske visar bloggandet även att det ”elektroniska läsandet” kommer att öka. Att publiceringen på nätet gör det är en självklarhet.

3.6.1. Kommentarer

E-publiceringens ökning gör att det inte är något konstigt om Världsbiblioteket beslutar sig för en viss förlagsverksamhet. Bibliotekets specifika område erbjuder en delvis outnyttjad nisch som det kan använda. Det kan både skapa PDF-dokument och e-böcker från såväl interna som externa källor. När det gäller PDF-dokumenterna är en

---

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Erik Stattin, Bibliotekarie på Karolinska institutet, Föredrag i föreläsningsserien ”Digital solidaritet” på Barnängens Solidaritetshus den 8/11.

förutsättning att författarna går med på Open Access eller Creative Commons-lösningar.

RSS-tekniken är också något som Världsbiblioteket skulle kunna använda sig av för att få information och nyheter från föreningarna, vilket skulle kunna komplettera arbetet med personliga kontaktpersoner som föreslagits i en tidigare utredning för Världsbibliotekets räkning. Kräver emellertid att föreningarna har bloggar.

3.7. Webbtjänster

Webbtjänster eller webbkomponenttjänster är automatiserade tjänster eller funktioner som anropas genom att skicka XML-kod över HTTP (webben). En definition hävdar att webbtjänster kan förklaras med att de är en lös beteckning på standardiserade system för att göra affärer och utbyta dokument på webben. Webbtjänsterna ska enligt denna definition bygga på branschstandarder som XML och HTML.

Det är enligt en skribent på susning.nu ofta underförstått att en webbtjänst är något som kör på en så kallad applikationsserver (se definitioner ovan).¹⁷⁷

Webbtjänster har den fördelen att de kan interagera med vilken annan webbtjänst på vilken plattform som helst och vara programmerad på vilket språk som helst. Webbtjänsterna beror på HTTP och XML och alla apparater som är anpassade till dessa kan antingen vara värd eller få åtkomst till dem.¹⁷⁸

3.8. E-bokens framväxt (Stängare)

Johan Svedjedal, professor i litteratursociologi, tror att det digitala genombrottet ligger någonstans mellan TV:n och boktryckarkonstens i betydelse.¹⁷⁹

Däremot är bokkulturen fortfarande stark. Kring den tycker många om att skapa den kulturella miljö som de vill ha. Den läsande kulturen är emellertid inne i en svagt nedåtgående trend. Gratistidningarna har bidragit till att hålla läsandet uppe.¹⁸⁰

Det tog tid innan det blev lönsamt med elektriska tidningar.¹⁸¹ Johan Svedjedal menar som en parallell att de första läsplattformarna, som skapades för att kunna ta betalt för digitala texter genom att de inte möjliggjorde spridning av dem, inte bar sig bland annat för att nätet redan då var fullt av gratismaterial.¹⁸²

Läsplattformarna lades ner till förmån för licenser till biblioteken. Slutanvändarna behöver nu inte betala utan det gör institutioner. Svedjedal menar att det inte gick att ta betalt som för en vanlig bok, eftersom konsumenten då också vill ha en bok i bokhyllan, och är förundrad över att ingen prövade idén att sälja 25 e-böcker till priset av en inbunden bok. Han tror att

---

¹⁷⁷ Sökning på "Webbtjänst" på www.susning.nu, <http://susning.nu/Webbtjänst> [access: 2005-11-26].

¹⁷⁸ Kochtanek, Tomas R. & Matthews, Joseph R., Library information systems, s. 236.

¹⁷⁹ Johan Svedjedal, professor i Litteratursociologi vid Uppsala universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

¹⁸⁰ Love Hedman, professor i Informations- och mediavetenskap vid Uppsala universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Johan Svedjedal, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

”billighets-e-boken” kommer i framtiden, även om e-boken som fenomen är ett övergångsstadium som kommer att ersättas av multimedialösningar.¹⁸³

Svedjedal tycker att boken är svår att definiera. En tryckt bok är en behållare av en berättelse. När det gäller TV är det självklart att skilja mellan TV:n och TV-programmet – egentligen är det så med en bok också. Så vad är en e-bok? Alfanumeriska tecken? Svedjedal tycker att det är mer relevant att prata om internet än e-böcker: ”datoriserade miljöer med alfanumeriska texter” är den definition han föreslår.¹⁸⁴

Min definition av e-bok i denna rapport är ytterligt praktisk. E-böcker för mig hör ihop med kryptering och tickande-klocka funktion som i sin tur blir nödvändig när ”stängare” hävdar hela sin upphovsrätt. Det kan handla om såväl text, ljud och bild. Detta skiljer en e-bok i detta sammanhang från en pdf-fil, mp3-fil eller annat format som är fritt från stängningsmekanismer.

När det gäller E-papper, en portabel variant av e-bok, har man velat att den ska likna papperstidningen. Den ska gå att knyckla ihop och helst prassla också. Tekniken utvecklades 1996 av MIT och de ville hitta en typ av plast. Det har gått långsammare än vad man trott.¹⁸⁵

E-ink och Philips har utvecklat teknik kring digitalt papper som finns som produkter. Det handlar om elektroniskt laddade partiklar i mikrokapslar. Negativt laddade ger svart, positivt laddade ger vitt. När papperet sveps med positiva partiklar så framträder de negativa partiklarna – den svarta texten. När papper är digitalt laddat så kan man plocka ut delar av dokument, man kan få en artikel som PDF, kontakta författarna med hyperlänk eller prova en fri version av något eller klippa ut och spara delar – i framtiden kan medicinförpackningarna tala. Produkterna finns inte idag, men tekniken gör det, enligt professor Love Hedman.¹⁸⁶

Johan Svedjedal tar upp en ny variant på den gamla boken: *Print Google*. Google har digitaliserat flera böcker och lagt dem under en sökrobot. Här kan man läsa några sidor i taget (inga hela verk) meningen är att det ska leda vidare till köp eller lån.¹⁸⁷

Marknadsmässigt så är Sverige inte moget för e-boken enligt BTJ. Förlagen är inte ute på banan och är osäkra om böckerna går att sprida via nätet. Men undersökningar visar att ju mer man tillgängliggör av sortimentet desto mer säljer man av det tryckta materialet. Än så länge så finns ingen praxis eller standard för författarrättigheterna till digital publicering.¹⁸⁸

Tre aktörer utanför biblioteken är synnerligen aktiva, Google, Amazon och Open Content Alliance (Yahoo och Microsoft) har börjat digitalisera böcker. Google base! är en databas där alla får publicera vad som helst. Fler digitaliseringsprojekt finns som Gutenberg-stiftelsen, förlag, bibliotek och universitet håller på med. 2020 kommer enligt Catarina Brown på BTJ 80 procent av alla böcker som publiceras att finnas i ett elektriskt format. Viktiga frågor inför denna framtid är hur vi får access och av vem?

---

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Love Hedman, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Johan Svedjedal, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

¹⁸⁸ Catarina Brown, BTJ, föredrag vid BTJ:s E-dag i Stockholm den 15 nov 2005. catarina.brown@btj.se, anders.persson@btj.se.

Digitaliseringen borde också förändra arbetet mellan förlag och bibliotek, biblioteken måste erbjuda tjänster för fler medietyper och framför allt så kan alternativa sätt att tillgängliggöra böckers innehåll realiseras. Det behöver inte handla om hela böcker.¹⁸⁹

3.8.1. E-böcker – tekniska lösningar i ett politiskt perspektiv

Elektroniska böcker finns i många format men det handlar i praktiken om tre stora filformat enligt Åke Nygren: LIT (Microsoft), PDF (Adobe reader), RDB (Palmreader). Förlagen vill ofta ha slutna format. LIT är ett format som upphovsmannen kan välja att ha öppet eller slutet. PDF har dock blivit en form av defacto-standard tack vare att det är ett öppet format så tillvida att deras läsare är gratis att ladda ner. Förlagens rädsla och krav på kryptering och liknande åtgärder grundar sig på att alla kan läsa PDF-dokument som ligger på nätet.¹⁹⁰

PDF kommer troligtvis att vara det viktigaste digitala formatet för Världsbibliotekets satsningar inom e-publicering den närmaste tiden. Det finns redan en utbredd kunskap om hur man skapar och arbetar med formatet i huset.

PDF-filer, e-böcker utan kryptering, skapas på så vis att man oftast jobbar fram dokumentet i ett annat program/format, exempelvis Word om det handlar om text. Acrobat 7 (eller tidigare version) fungerar i sammanhanget som en ”sammanknytare” mellan det ursprungliga formatet och Acrobat distillern som är en form av ”skrivare” som skriver ut syntetiska PDF-kopior av det ursprungliga dokumentet. Efter att PDF-filen är skapad eller ”utskriven” går det att gå in och ändra i den med Acrobat 7.¹⁹¹

Men det finns även andra sätt att göra e-böcker.

Man kan ha word-dokument på nätet, men de går inte att läsa på nätet utan de måste laddas ner för att läsas. Har du då inget program som kan läsa Word, som är ett stängt microsoftprogram, så kan du inte ens se att det är ett word-dokument (att det står .doc på filen).¹⁹²

Men framför allt går det att producera e-böcker genom att kompilera HTML-filer till en ”stand-alone” exe-fil som är ett självexekverande program och inte en egentlig fil.

Alla e-böcker, enligt min definition, arbetar med kryptering och tickande klocka funktion. Dessa säkerhetsfunktioner eller stängarfunktioner, beroende på infallsvinkel, bygger på en teknik som kallas för Digital Rights Management (DRM). Det handlar om kopieringsskydd och skydd av licensservrar. Enligt en skribent på susning.nu så går tekniken också under öknamnet Digital Restrictions Management, vilket antas sätta fingret på att utomstående leverantörer av digitalt innehåll har kontrollen över vad som kan köras, kopieras och nedladdas till en datorn.¹⁹³

En motsvarighet till OAI (se nedan) i E-boksbranschen är International Digital Publishing Forum som förut hette Open ebook Forum som vill hitta en gemensam standard för e-

---

¹⁸⁹ Catarina Brown, föredrag vid BTJ:s E-dag i Stockholm den 15 nov 2005.

¹⁹⁰ Samtal med Åke Nygren, den 6 dec 2005.

¹⁹¹ Samtal med Sonny Karlsson, 24 nov 2005.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ DRM – susning.nu, <http://susning.nu/DRM> [access: 2005-11-29].

böckerna.¹⁹⁴ Man får förmoda att deras definition av e-böcker inte bygger på stängningsmekanismer.

Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB, kritiserar e-boksproducenterna från en annan vinkel. Thomas Johansson från TPB menar att det är mycket dåligt för de läshandikappade att man gör e-böcker i PDF-formatet, eftersom det handlar om rena avfotograferingar. E-böcker kan ge så mycket mer enligt honom. Acrobat readern har emellertid även talsyntes eller ”read out loud”-funktion. TPB håller för övrigt på att utveckla ett eget talsyntesprogram. I framtiden kan det bli så att biblioteket skickar en fil till TPB som laddar den med en talbok med syntesröst.

Johansson nämner förutom PDF även HTML som e-boksformat. Vissa eboks-format är vidareleverantörsspecifika, exempelvis behövs ebrary readern till vissa format, vilket är irriterande enligt honom. MP3 är också ett digitalt format (för ljud) men man kan inte navigera eller orientera sig i det som i daisy (CD med organiserad text och ljud).¹⁹⁵

Erik Stattin, bloggfantast, slår slutligen ett slag för Creative Commons-licenser när det gäller e-publicering. Han tror att förlag som använder sig av CC faktiskt ökar sin bokförsäljning eftersom det blir lättare att ta till sig och få kännedom om böckerna.¹⁹⁶

Slutligen en teknisk och biblioteksmässig detalj kring E-böcker som Tomas Hallin, IT-ansvarig vid Täby Bibliotek, gjorde mig uppmärksam på. Han påpekade att PDF-filers katalogposter i OPAC:en är sökbara men inte själva fulltextdokumenten. För att möjliggöra sökningar i dem finns det andra program (se Dspace och MetaLib ovan). Bibliotekssystemet Book-it använder sig enligt Hallin av en tilläggsmodul, baserad på Axiells program *Intertext*, vilken gör sökningar i fulltextdokumenten möjliga.¹⁹⁷

3.9 Portaler

Nätverk och samarbete är ord i tiden när det gäller bibliotek och deras digitala verksamhet. Den exponentiella ökningen av tillgängliga informationskällor och den ökade kostnaden för dem, samt nedskärningarna av enskilda biblioteks köpkraft har enligt Susan Henczel gjort samarbeten mellan bibliotek allt vanligare.¹⁹⁸

”/.../electronic resources lend themselves to collaborative purchasing, provided the publisher or vendor is willing to allow it. By forming a group or consortium, one library can subscribe to the product and acquire user license for the other libraries.”¹⁹⁹

En annan vinkel på temat portaler och kostsam upphovsrätt är att Världsbiblioteket, eller annan aktör, inte kan spara ner någon annans hemsida och lägga in den i katalogen, då källkoden omfattas av upphovsrätten såvida hemsidan inte omfattas av CC. Därför har många portaler länksamlingar till andras informationsresurser.²⁰⁰

---

¹⁹⁴ Samtal med Åke Nygren, den 6 dec 2005, se hemsidan www.idpf.org/.

¹⁹⁵ Thomas Johansson, Talboks- & punktskriftsbiblioteket, Föredrag vid BTJ:s E-dag i Stockholm den 15 nov 2005.

¹⁹⁶ Erik Stattin, föredrag i föreläsningsserien ”Digital solidaritet” på Barnängens Solidaritetshus den 8/11.

¹⁹⁷ Samtal med Thomas Hallin, IT-ansvarig vid Täby bibliotek, den 10 nov 2005.

¹⁹⁸ Susan Henczel, ”Acquiring information resources for the special library”, i antologin *Handbook of information management*, s. 271.

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 271.

²⁰⁰ Samtal med Sonny Karlsson, IT-ansvarig för Solidaritetshuset, 24 nov 2005.

Men portaler handlar inte främst om kostnadsreducering och upphovsrättigheter utan om elektroniska resurser – öppna såväl som stängda.

3.9.1 Vad är en portal?

På hemsidan OpenRfP listar man 90 individuella funktionsdeskriptorer för webportaler kopplade till bibliotek. Webportaler erbjuder enligt samma hemsida användarna ett gemensamt gränssnitt för en enskild åtkomstpunkt till e-tidskrifter, elektroniska dokument, databaser för indexerade eller fulltext-artiklar och OPAC:ens traditionella tryckbaserade samling.²⁰¹ Kochtanek och Matthews nöjer sig med förklaringen att en portal är en webbsida eller webbtjänst som erbjuder ett brett spektrum av resurser och tjänster.²⁰²

Fördelar med en portal är att användarna ges tillgång till denna mängd av resurser från ett ställe och i ett och samma gränssnitt.

3.9.2. Exempel: Samsök

KB/Libris har tecknat kontrakt med Fujitsu Services A/S om produkterna MetaLib och SFX (se definitioner ovan). Portalen Samsök som implementeringen av dessa produkter ska resultera i riktas till landets universitet, högskolor och andra forskningsinstitutioner. Syftet är att ge en samlad och enkel tillgång till elektroniska resurser åt de deltagande biblioteken.²⁰³

Samsök möjliggör samsökning och åtkomst till fulltexter i databaser med licensbundna avtal. Samsök nås av de deltagande bibliotekens användare inom organisationens IP-område och utanför denna om organisationen erbjuder proxy-lösning till användarna (se definitioner ovan). Lokala bibliotek kan anpassa logotyp, vilka databaser de vill visa och strukturera dem som de vill under centralt fastställda ämneskategorier.²⁰⁴

Databaserna är åtkomliga på tre sätt inom Samsök (programvaran MetaLib). I alternativet *sök och visa* söker man samtidigt i flera databaser och får resultatet visat i Samsöks gränssnitt (MetaLibs gränssnitt), i *sök och länka* skriver man sökfrågan i Samsöks gränssnitt, men sökningen sker i den valda databasens gränssnitt. Antalet funna poster anges sedan i Samsöks gränssnitt, medan man går till den valda databasens gränssnitt för att få en träfflista. Alternativet *länka* slutligen innebär en länkning till den valda databasens gränssnitt.²⁰⁵

När användaren söker i något av de ovan nämnda alternativen, som alla samverkar med portalprojektets SFX-server, länsök@libris, får hon/han en möjlighet att från en referens till en informationskälla i träfflistan länka till SFX-serverns meny med relevanta länktjänster för referensen ifråga. SFX-servern håller reda på vem som har rätt att komma åt exempelvis

---

²⁰¹ OpenRfP: OpenRfP:News, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=22 [access: 051027].

²⁰² Kochtanek, Thomas R och Matthews, Joseph R, Library information systems, s. 267.

²⁰³ PRI – Portalprojektet – den nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://www.libris.kb.se/om_libris/projekt/pri.jsp?Project_ID=200410121630 [access: 051111], Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111]

²⁰⁴ Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111], Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/arbetsgrupper/mer_kategorier.htm [access: 051111].

²⁰⁵ Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111]

licensierade fulltexter. Om användaren inte har rätt till det kan hon/han bli erbjuden andra tjänster som abstracts, fjärrlån eller möjlighet att söka i lokal bibliotekskatalog.

För närvarande erbjuder KB följande tjänster via SFX-menyn: Fulltext, abstract, table of content, vidaresökning i samkataloger, vidaresökning i Google Scholar och vidaresökning i sökmotorer på internet. I framtiden kommer även länk till hjälp och FAQ, vidaresökning i presstext/mediarkivet och länkning till referenshanteringssystem.

Förutom detta finns även de deltagande bibliotekens e-tidskrifter samlade i SFX vilket möjliggör rationaliseringar och nya möjligheter. Posterna till dessa e-tidskrifter kan exporteras ur SFX i MARC-, XML- eller HTML-format.²⁰⁶

Det är KB som ansvarar för driften av systemen som ingår i Samsök.

Innehållet i portalen baserar sig på de centrala avtalen, bibsams upphandlingar, de lokala avtalen och ett begränsat urval av fria resurser som bibliotekskataloger, ämnesportaler och Open Access-material.²⁰⁷

De tekniska lösningarna som Samsök bygger på är för dyra för Världsbiblioteket. Upphandlingen landade enligt Elisabet Mannerfeldt, ansvarig på KB för Samsök, på 1,5 miljoner kronor för MetaLib, SFX och hjälp med implementeringen (konsult måste anlitas). Världsbiblioteket kan inte heller ingå, eftersom det inte är statligt och kommunalt finansierat, bland de 43 bibliotek som KB har inbjudit att delta gratis i konsortiet. Ett alternativ som eventuellt skulle kunna vara billigare är Lunds Universitetsbiblioteks ELIN som är delvis liknande till sin uppbyggnad, men inte lika flexibel.²⁰⁸

De tekniska lösningarna i Samsök kräver mycket arbete vid implementeringen och den första tiden, sedan uppgraderas många av sakerna automatiskt.²⁰⁹

3.9.3. Portaler och Världsbiblioteket

En hel del portaler är Världsbiblioteket redan med i. *Globalportalen* och *Bibliotek.se* är två av dessa. Den senare blir vi automatiskt med i så fort vi blir medlemmar i Libris och börjar registrera vårt bestånd där. Detta eftersom Bibliotek.se är ett nätbaserat samarbetsprojekt mellan KB/Libris och BTJ/Burk. Bibliotek.se tillåter inga lån men visar om beståndshavande bibliotek tillåter fjärrlån.²¹⁰

Det finns olika sätt att bygga portaler. I egen produktion eller i samarbete med andra, som ett kompletterande eller som ett huvudprojekt. Samordningen, om det skulle bli aktuellt, kan se ut på olika vis tekniskt och grafiskt. Man kan ha flera kataloger bredvid varandra eller också kan man integrera materialet i en och samma katalog.

---

²⁰⁶ Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/sfx/index.htm> [access: 051111].

²⁰⁷ PRI – Portalprojektet – den nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://www.libris.kb.se/om_libris/projekt/pri.jsp?Project_ID=200410121630 [access: 051111]

²⁰⁸ Samtal med Elisabet Mannerfeldt, ansvarig på KB för portalen Samsök, den 9 jan 2006.

²⁰⁹ Samtal med Elisabet Mannerfeldt den 9 jan 2006. Tekniska frågor kring innehållet i portalen besvaras av Tomas Friberg (tomas.friberg@kb.se) och innehållsmässiga frågor besvaras av Karin Grönvall på Bibsam (karin.gronvall@kb.se), Elisabet Mannerfeldt är projektledare och kan nås på 08-4634360 eller 073-9172455. Det går att kontakta SUB och Svenska filminstitutet i Stockholm som är medlemmar. Frågan är om tjänsten bara är till för statligt finansierade specialbibliotek förutom universitetsbiblioteken.

²¹⁰ Information om bibliotek.se från hemsidan: <http://www.bibliotek.se/info.bibliotek.se.html> [access: 2005-11-30].

4. Statistik gällande utlån/framtagning

De definitioner kring utlån och framtagning av elektroniska dokument som jag tagit fram från SCB bygger till största delen på den internationella standarden ISO 2789:2003 (E), Information and documentation – International library statistics.²¹¹

Det är flera företeelser som SCB definierar: Framtagna abstrakt, framtagna dokument, framtagna fulltextdokument. Vi betar av dem i turordning:

Framtagna abstrakt: ”En abstrakt som tas fram (laddats ned) under en session i en abstraktdatabas. /.../ Information om antalet framtagna abstracts erhålls i regel från databasleverantören.”²¹²

Framtagna dokument: ”Ett dokument som tagits fram (laddats ner) av en användare under en session i en databas eller annat digitalt dokument som ingår i bibliotekets samlingar (t.ex. eBok, patent, seriell publikation). Genom att ta fram ett dokument ur bibliotekets digitala samlingar visar användaren att han funnit ett dokument som han bedömt som relevant. Information om antalet framtagna dokument erhålls i regel från databasleverantören.”²¹³

Framtagna fulltextdokument: ”Ett dokument i fulltext som tagits fram (laddats ner) av en användare under en session i en fulltextdatabas eller annat digitalt dokument som ingår i bibliotekets samlingar (t.ex. eBok, patent, seriell publikation). Genom att ta fram ett fulltextdokument ur bibliotekets digitala samlingar visar användaren att han funnit ett dokument som han bedömt som relevant. Information om antalet framtagna fulltextdokument erhålls i regel från databasleverantören. Ingen skillnad görs på fulltext när det gäller olika dokumentformat t.ex. html, pdf eller textdokument.”²¹⁴

Alla tre definitionerna avslutas med följande påpekande: ”Användningen av databaser som finns på fysiska enheter som CD-ROM och disketter för utlån, eller tillgänglig på en användarstation, räknas inte med. I den mån de lånas ut, exempelvis som läsesalslån, hänförs användningen till rubriken utlån.”²¹⁵

Frågan vems framtagning eller nedladdning som det är när vi länkar till en extern resurs är entydig om man får tro Christina Jönsson Adrial på Bibsam. En förutsättning för att något ska kunna kallas lån, framtagning eller nedladdning är för det första att det är ens egen resurs. För det andra så går Bibsam ett steg längre och har beslutat sig för att man måste ha köpt resursen för att det ska räknas som ett utlån, framtagning eller nedladdning. Nedladdningar av elektroniskt Open Access-material räknas alltså inte in i Bibsams statistik över utlån/nedladdningar.²¹⁶

---

²¹¹ Definitionerna kan hittas antingen hos Bibsam eller SCB. Jag valde SCB efter tips av Åsa Lund-Moberg vid Nordiska Afrikainstitutet, på webbadressen www.iaps.scb.se/fobibl finns i samband med en inloggruta en länk till pdf-fil om definitioner för utskrift. Det är den skriften jag grundar resonemanget vid. Annars går det bra att prata med Christina Jönsson Adrial på Bibsam, tel: 08-463 43 58 eller e-post: christina.jonsson.adrial@bibsam.kb.se [access: 2005-12-02]. Definitionerna finns utskrivna i min pärm. Åsa Lund-Moberg nås på telefon på Nordiska afrikainstitutet 018-562272.

²¹² Pdf-dokument på www.iaps.scb.se/fobibl i samband med en inloggruta, s. 9.

²¹³ Ibid., s. 9.

²¹⁴ Ibid., s. 9-10.

²¹⁵ Ibid., s. 9-10.

²¹⁶ Telefonsamtal med Christin Jönsson Adrial, ansvarig på Bibsam för statistikfrågor, telefon 08-4634358, den 9 jan 2006.

För att vara säker på vad som gäller tycker Inger Klondiras på Bibsam att Världsbiblioteket ska tala med sin huvudman om hur de ser på det hela.²¹⁷

Trots detta berättar Christina Jönsson Adrial att antalet nedladdningar/framtagningar är större än utlånen vid universitetsbiblioteken trots att dessa ligger på runt 11 miljoner. Att jämföra med folkbiblioteken där utlåningen minskar och nedladdningarna är måttliga till antalet.

När det gäller att mäta webbstatistik; alltså besök på hemsidan och länkklickningar så säger Jönsson Adrial att det finns tekniker för det senare men att Bibsam fokuserar på det de kallar virtuella besök. Under en längre tid har Bibsam provat olika modeller för framställandet av statistiken, men nu har de bestämt sig för att det är IP-besök som gäller som grund för statistiken. När de får informationen om besöken på hemsidorna så räknar de varje IP-adress som ett besök oavsett om det kan vara flera användare på samma IP-adress.²¹⁸

5. Del 1 – avslutningsord

Love Hedman, professor i Informationsvetenskap tror att vi i framtiden kommer att ha ”breda band och tunna skärmar”. Trådlösa nät kommer att finnas i hemmen; skärmar i köket för recept eller för att läsa tidningen eller bara som konstverk.²¹⁹

Hur detta kommer att påverka medieutvecklingen och bibliotekens verksamhet är svårt att sia om.

Den nya tekniken går så fort. Sony Walkman kom cirka 20 år innan Ipoden och nu håller MP3-formatet redan på att ersättas av bild-apparater. Johan Svedjedal menar att alla lösningar kommer att flyta ihop i framtiden. Text, ljud och bild kommer att existera sida vid sida i kraftfulla datorer i olika storlekar.²²⁰

Men om vi tittar på den närmaste framtiden så pratar man om en uppåtgående trend för e-böckerna.

Framtiden handlar också om hur styrkeförhållandena mellan ”öppnarna” och ”stängarna” utvecklar sig. En fråga man kan ställa sig är vilken roll biblioteken ska och kan spela i denna kamp.

En del forskare menar att det finns tre möjliga utvecklingslinjer i framtiden. Den första linjen resulterar i att kontrollsystemen ökar med fler lagar, övervakning och bestraffningar, den andra utmynnar i att öppen källkod-rörelsen skapar stabilitet genom att ersätta det nuvarande systemet med ett mer självreglerande system, och den tredje innebär att piratkopieringen segrar utan att något nytt och ordnad system kommer i det gamlas ställe.²²¹

DEL 2 – KONKRETA ALTERNATIV I ARBETET MED ELEKTRONISKA RESURSER

Detta är den andra och mer konkreta delen av denna utredning. Här kommer olika alternativ att presenteras och konkreta förslag att läggas fram.

---

²¹⁷ Samtal med Sonny Karlsson, 24 nov 2005, telefonsamtal med Inger Klondiras, Bibsam, den 9 jan 2006.

²¹⁸ Telefonsamtal med Christin Jönsson Adrial den 9 jan 2006.

²¹⁹ Love Hedman, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

²²⁰ Johan Svedjedal, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

²²¹ Berglund, Anette och Esaiasson, Karin och Buchberger Lantz, Sylvia, Upphovsrätt i förändring, s. 8.

Kunskapsorganisationen är under diskussion i Solidaritetsrörelsernas hus. Ett allmänt fokus finns om att utveckla samarbetet med skolvärlden och SIDA erbjuder stöd till sådant arbete under 2006. Föreningarna i Solidaritetshuset inhämtar sin information främst genom sina medlemmar, volontärer eller egen informationssökning. Föreningarnas syfte med verksamheten är att sprida information och påverkan.

Världsbiblioteket befinner sig mitt i denna verksamhet och har enligt en utredning gjord av Anna Sjögren möjligheten att fungera som ett nav i ett cykelhjul. En av de förbättringar som hon föreslår är ett mer tydligt och formaliserat utbyte av information mellan föreningarna och biblioteket. I de intervjuer hon har gjort påtalas vikten av personliga kontakter mellan biblioteket och föreningarna, vilket utredaren har tagit fasta på och rekommenderar formella kontaktpersoner i föreningarna gentemot biblioteket och hos biblioteket gentemot föreningarna.²²²

Hon påtalar också den djungel av begrepp som omgärdar verksamheten: solidaritetshuset, solidaritetsrörelsernas hus, Sol-huset, Barnängens världsbibliotek (trots att postadressen är Tegelviksgatan numera), biblioteket och Bvb, samt ologiskt uppbyggda URL-adresser. För att råda bot på denna splittring rekommenderar hon att val av namn, logga och http-adress och e-postadresser för Världsbiblioteket och Solidaritetshuset görs på ett tydligt och konsekvent vis.²²³ Jag kan inte annat än hålla med om vikten av detta. Jag tror även att en medveten policy kommer att stärka vi-känslan i huset. I sammanhanget kan nämnas att jag nog föredrar termen Solidaritetshuset framför Solidaritetsrörelsernas hus – det är mer direkt, mindre krångligt, ser bättre ut i URLen och stärker vi-känslan. Jag delar vidare synen på Världsbiblioteket som ett nav för informationsverksamheten i Solidaritetshuset. Som ni märker använder jag även termen Världsbiblioteket konsekvent i denna rapport.

Denna miljöbeskrivning är viktig för Världsbibliotekets projekt med de elektroniska resurserna. Framgången för aktiviteterna på de elektroniska resursernas område kommer att avgöras av hur mycket bibliotekets personal och de som arbetar i föreningarna tar till sig av denna beskrivning och agerar därefter. Klarhet och gemensamt arbete tror jag är grunden för ett framgångsrikt informations- och opinionsbildande arbete.

Klarhet och medvetet kring de nya möjligheterna med elektroniska resurser bör även det vara av stor vikt för alla inblandade. Förhoppningsvis kan denna rapport stimulera denna diskussion inom solidaritetshuset. Diskussionen bör så snabbt som möjligt spridas utanför idégrupper och styrelser till alla de som jobbar i föreningarna. Helst i formen av personliga möten av såväl formell som informell karaktär. Ansvaret för detta vilar i hög grad på biblioteket då föreningarna redan idag uttrycker att de inte har tid att sätta sig in i hur biblioteket fungerar. Undertecknad ställer gärna upp i detta arbete om så önskas.

I den förra delen började vi med att tala om ”öppnare” och ”stängare”, det perspektivet följer med även här. Därefter diskuterade jag upphovsrätten kontra fri information; frågor som är av stor vikt för världsbiblioteket när det planerar sitt arbete med elektroniska resurser. Vad är det som gäller om man inte bara vill länka sin hemsida till andra intressanta sidor eller e-samlingar, utan vill samla andras resurser på sin egen server? Kan man hämta material ur

---

²²² Sjögren, Anna, utredare åt Barnängens Världsbibliotek och aktiv i Afrikagrupperna, föredrag för Solidaritetshusets styrgrupp den 24 nov 2005.

²²³ Sjögren, Anna, utredare åt Barnängens Världsbibliotek och aktiv i Afrikagrupperna, rapporten Kunskapsutveckling & kunskapsorganisation i Solidaritetsrörelsens Hus, s. 19-21, 23.

Open Access-samlingar och tillgängliggöra dem? Vad gäller för akademiska uppsatser? Kan Världsbiblioteket utveckla utbytesverksamhet av e-publikationer med andra likasinnade bibliotek och institut? Hur skyddar man i huset framställt elektroniskt material på ett så öppet sätt som möjligt? Vad kan Världsbiblioteket erbjuda för säkerhetslösningar om det vill producera e-böcker av upphovsmän som vill skydda sin upphovsrätt? Vad kräver eventuellt inblandade förlag för att släppa iväg manus för e-publicering hos Världsbiblioteket?

Alla dessa frågor rör frågor om Open Access, Creative Commons och upphovsrätten. Många av dessa frågor kommer vi bara att kunna besvara flyktigt i det följande. Frågor som vad solidaritetshusets föreningar, förlagen, eboksvårdarna och olika institutioner, samt myndigheter erbjuder för lösningar produktmässigt, upphovsrättsligt och kostnadsmässigt får i mångt och mycket lämnas till framtida undersökningar, även om några av dem (specifikt efterfrågade av Världsbiblioteket) berörs.

Att sedan värdera hur viktigt det upphovsrättskyddade materialet (relativt det engagemang det kräver) är för världsbiblioteket, förlagen, upphovsmännen och föreningarna i solidaritetshuset är också det en fråga som ligger utanför detta utredningsarbete – med världsbibliotekets intressen i frågan som enda undantag. Och där kan nog svaret sägas vara att biblioteket för närvarande inte har resurser, varken tids/arbetsmässigt eller pekuniära, att förhandla om upphovsrätter och ersättningar i allt för hög utsträckning.

Lena Fahle, e-boksansvarig vid Täby bibliotek, berättar exempelvis att de hade mycket krångel med att få ge ut hembygd-föreningens bok om Täby som e-bok på grund av upphovsrätten.²²⁴ Liknande erfarenheter har Världsbibliotekets Sven Hallonsten haft i samband med utgivandet av klassiker i Macondo-serien.

Därmed inte sagt att Världsbiblioteket inte bör vara intresserade av att e-publicera kommersiella förlags böcker eller annat upphovsrättskyddat material om villkoren är mer fördelaktiga. Exempelvis om kostnaderna sänks eller förlagen/upphovsmännen går med på att biblioteket får publicera vissa texter under Creative Commons-licenser. Läs mer om möjligheten att införskaffa Open Access-material till den egna servern nedan. Djupare undersökningar om sådana möjligheter får dock anstå till framtida undersökningar.

Därefter kommer frågan till hur väl anpassat världsbibliotekets tekniska system är till e-publiceringen. Något som vi delvis har berört ovan i beskrivningen av Probib 5. Frågan om bibliotekssystemets kapacitet är därmed i det närmaste avklarad. Alla bibliotekssystem kan länka till e-boksvårdars servrar eller specifika URL-adresser. Däremot kan inte alla bibliotekssystem få upp en e-bok i sitt gränssnitt efter att ha klickat på en URL-länk i katalogposten (eller träfflista efter en sökning) utan leder istället direkt till källan. Om det handlar om krypterade E-böcker kan det vara aktuellt att bara registrerade låntagare hos Världsbiblioteket ska få låna dem en viss tid och då krävs antingen att e-boken kan visas i Probibs gränssnitt, något som inte fungerar med Probib 5 men som Filemaker 8 – som Probib 7 bygger på – klarar av, eller att man kan logga in till ett särskilt gränssnitt för e-publikationer i katalogen.²²⁵

---

²²⁴ Samtal med Lena Fahle, eboksansvarig vid Täby bibliotek, den 25 nov 2005.

²²⁵ E-post från Göran Ericson, bibliotekschef vid Halmstads högskolas bibliotek, Goran.Ericson@bib.hh.se, den 11 jan 2006.

Nästa frågekomplex handlar om vilka alternativ för e-publicering som faktiskt finns. I den följande framställningen fokuserar vi i tur och ordning på: Vilka eboksvårdar finns som erbjuder krypterade e-böcker med ”tickande-klocka”-funktion och som vi kan länka till? Vilka tekniska lösningar finns som möjliggör egen produktion av krypterade e-böcker med ”tickande-klocka”-funktion och som kan tänkas godkännas av alla parter såsom författare, förlag och läsare? Vilka tekniska lösningar finns för egen produktion av pdf-dokument för fri nedladdning från webben (det är en uttrycklig önskan från Världsbiblioteket att kunna erbjuda andras PDF:er från den egna hemsidan/servern)?

I beskrivningen av dessa tekniska lösningar och alternativ kommer jag att fokusera på vilka tjänster som de erbjuder, vilka tekniska lösningar de bygger på, användarvänligheten, eventuella utbildningsbehov inför användande och kostnader. Allmänna kommentarer och frågor kommer att ställas kring alternativen som presenteras.

1. E-boksvårdar med krypterade e-böcker som Världsbiblioteket kan länka till

De tjänster som listas nedan är uppbyggda som ASP-lösningar som bibliotek hyr in sig på. Förhandlingarna kring kontraktet är viktiga och man ska inte låta sig nöjas med standardlösningar. Det lönar sig att vara besvärlig.

1.1. E-lib²²⁶

1.1.1. Inledning

Elibs sortiment består av 900 titlar varav hälften är skön- och facklitteratur. Elib samarbetar med ett 70-tal förlag.

Py Sandell, marknadsansvarig på Elibs, undrar på en gång om Elibs erbjudande är något för Världsbiblioteket då de flesta användarna i dess närområde har tillgång till kommunbiblioteket. När hon fick veta att Världsbiblioteket åtminstone vänder sig till folk i hela landet berättade hon att de hade en sida på nätet med alla kommunbibliotek som har avtal med Elib.

Elib har emellertid kontrakt med andra specialbibliotek som Sjömansbiblioteket. Elib har inga monopolanspråk – vi får ha hur många e-boksleverantörer som helst vid sidan av dem och kan lägga ut egna e-böcker (se nedan). Sandell tipsade även om gratisprojekt som Runebergs.

En av anledningarna till att Elib främst har svenska författare är att förlagen inte har börjat skriva kontrakt med utländska författare. När förlagen frågar en utländsk författare om rättigheterna kräver de oftast för mycket pengar i ersättning.

Täby bibliotek har avtal med Elib. Lena Fahle vid Täby bibliotek berättar att de förut importerade katalogposterna för e-böckerna från Burk, men att det nu är personal på Btj som katalogiserar. Lena Fahle kollar listorna på de nya böckerna som Elib har och klickar för de böcker hon inte vill ha. Sedan lokaliserar hon de utvalda i Täbys katalog. Lena Fahle bekräftar

---

²²⁶ Samtal med Py Sandell, Elib, 28 nov 2005, Informationsmaterial om Elib Bas och Elib 3.0 från Elibs hemsida.

att Elib inte ställer några monopolkrav, men undrar ifall E-lib är intresserade av oss och den litteratur som vi fokuserar på då de mest har titlar av svenska författare.²²⁷

1.1.2. Tjänster som erbjuds

Biblioteket får en e-bokssida med ett standardutseende. Biblioteket kan lägga till sina frames och logga. Elibs bibliotekssystem för e-böcker är uppdelat på två versioner. Elib Bas som är framtaget för små bibliotek och Elib 3.0.

Biblioteket får i köpet ett program och inloggningsuppgifter till Elibs driftssida. Världsbiblioteket kommer att kunna räkna både nedladdningar/framtagningar på sitt konto hos Elib (se statistikavsnittet ovan) och månadsutlåning, utlåningslogg, topplistan, enkätstatistik och marknadens recensioner.

Biblioteket får också ett frikort/lånekort som det kan använda till demonstrationer av tjänsten utan att det kostar något. Systemet hanterar flera samtidiga användare. Lånetiden är 28 dagar från nedladdningstillfället.

I Elib Bas får man enligt Sandell välja bort böcker i efterhand, vilket innebär att man först får alla titlar innan man kan markera bort dem. Det går även att göra en profilering och meddela Elib vilka titlar man vill välja bort. I Elib 3.0 har biblioteket ett aktivt val om de vill. Titlarna hamnar i ett väntläge och läggs ut först när biblioteket har godkänt dem. I länken ”Visa nya böcker” skapas en lista med böcker som inte lagts upp eller valts bort. Lånekortsvalidering finns för alla bibliotekssystem förutom Libra (se avsnitt om Probib 5 ovan).

1.1.3. Tekniska lösningar.

Nätbaserad. Posterna hämtas från BTJ eller Libris. En länk från vår hemsida länkas till Elibs driftssida. Enligt Sandell bör det vara enkelt att förstå hur länkningen sker från Världsbibliotekets katalog till rätt e-bok hos Elib. Göran Ericson håller med (se avsnitt om Probib 5 ovan).

I grunden skapar Elib ett PDF-dokument som det adderas kryptering till när det skickas ut/distribueras. De använder sig av Adobes Digital Rights Management (DRM).

1.1.4. Användarvänlighet.

Användarvänligt. Tillåter utdrag ur e-bok, omslagsbild och information om varje titel som gör det lätt att välja rätt.

1.1.5. Utbildningsbehov.

Det ingår utbildning för bibliotek i köpet. Hela personalen på Världsbiblioteket kan gå på den utan att det kostar något mera. Har man köpt Elib Bas hålls utbildningen hos Elib i Stockholm, har man köpt Elib 3.0 hålls den hos kunden.

1.1.6. Kostnader.

Elib Bas kostar 12.000 kr och Elib 3.0 36.000 kr i engångssumma. Alla gamla, nuvarande och kommande e-böcker ingår. Sedan får man betala 20 kr per utlån/nedladdning. För Elib

---

²²⁷ Samtal med Lena Fahle, eboksansvarig vid Täby bibliotek, den 25 nov 2005.

Bas, som har kraftigt reducerat pris enligt Sandell, så finns regeln om en kvartalskostnad på 3600 kr. Det inkluderar 180 utlån men utkrävs även om inget lån har genomförts. I båda systemen finns en spärr som man kan aktivera för max antal lån. Det finns två sorters spärrar: a) max antal nedladdningar per låntagare, vilken kan kombineras med en tidsangivelse, och b) en kvartalsspärr för hur många lån man ska tillåta i kvartalet.

1.1.7. Kommentarer och frågor

Detta är ett dyrare alternativ, men också bättre rent marknadsföringsmässigt, än E-biblioteket. Mitt råd är därför, om Världsbiblioteket bestämmer sig för att anlita eboksvårdar, att till en början vänta med Elib till förmån för E-biblioteket (se avslutande rekommendationer).

Tranans och Världsbibliotekets Macondo-böcker kommer i första hand att ligga hos Elib och inte på Macondos server.²²⁸

Trots det Py Sandell säger ovan om utländska författare undrar jag om det kanske finns en möjlighet för Världsbiblioteket att få loss manuskript billigt eller med CC-licens – med tanke på alla de kontakter i syd som finns i föreningarna. Alternativa förlag och författare i syd kan också tänkas ha marknadsmässiga eller politiska skäl till att erbjuda billiga avtal då det handlar om publicering på en helt ny marknad. Världsbiblioteket har som jag ser det teknisk potential för publicering av såväl PDF:er som e-böcker. Och de senare genom såväl eboksvårdar som med de nedan beskrivna eboksproducenterna.

En extrakostnad utgörs förstas av översättarens lön.

Alternativt kanske någon av solidaritetshusets föreningar har intresse av att agera förlag samtidigt som biblioteket hjälper till med tillgänglighöjandet och den digitala distributionen.

1.2. E-biblioteket (BTJ)

E-biblioteket samarbetar med 14-16 förlag. Litteraturen är på svenska och det finns inte många titlar inom genren världslitteratur. Men det verkar finnas en viss möjlighet enligt Rita Valtonen att anpassa innehållet efter våra behov och ge specialofferter åt oss beroende på vår storlek och inriktning. Än så länge har E-biblioteket inga specialbibliotek som kunder utan bara folkbibliotek och några universitetsbibliotek.²²⁹

1.2.1. Tjänster som erbjuds

E-biblioteket hade 401 titlar när jag tittade den 30 november (tillfälligt användarkonto) inom främst fakta- och kurslitteratur. Jag hittade bara 5 titlar som på något sätt kunde vara intressanta för Världsbiblioteket.²³⁰

²²⁸ Telefonsamtal med Sven Hallonsten den 17 jan 2006.

²²⁹ Telefonsamtal med Rita Valtonen, Btj, 30 nov 2005, E-post från Catarina Brown, chef digitala medier – Btj, den 30 nov 2005, som även gav mig ett tillfälligt användarnamn och lösenord till e-biblioteket för att se vad kunder kan få reda på i form av statistik och hur de kan administrerar sina sidor hos E-biblioteket (namn:8239, lösenord: 8239barn).

²³⁰ Btj:s hemsida, Ebiblioteket, <http://www.btj.se/produkter/emedier/ebiblioteket/index.html> [access: 2005-11-30].

E-biblioteket samarbetar bland annat med Albert Bonnier, Docendo, Ekerlids, ePan, Gidlunds, Gleerups utbildning, Historiska media och Norstedts. De börjar så sakta bygga upp samlingar inom vissa små teman. BTJ erbjuder bibliografiska poster som skickas direkt till OPAC:en om man vill, annars går det att köpa dem på annat håll eller katalogisera själv. Länkningen från katalogen är en vanlig URL. Det går även att bara länka allmänt till e-biblioteket. 1000 spår klassisk musik katalogiseras i E-biblioteket, vilket möjliggör att de kan införlivas i bibliotekskatalogen. Något som leder till ökad användning av katalog och hemsida hos biblioteket.

Det går att identifiera låntagarna. Det finns möjlighet att använda sig av låntagarnummer, biblioteket får då anmäla sin serie med låntagarkortsnummer. Det går även att sköta detta via IP-adressen om man har ett slutet nätverk.²³¹

1.2.2. Tekniska lösningar

Precis som Elib så ligger E-biblioteket på sin egen server, inte Världsbibliotekets. Världsbiblioteket får länka till den ASP-lösning som E-biblioteket erbjuder. Det går även bra att länka direkt till bokens URL.

1.2.3. Användarvänlighet

Catarina Brown menar att den är användarvänlig.²³² Jag har provat sidan som såväl administratör och slutanvändare och tycker att den är enkel att förstå.

1.2.4. Utbildning

Världsbiblioteket avgör om det behöver utbildning. BTJ ställer upp.²³³

1.2.5. Kostnad

Catarina Brown, ansvarig för E-biblioteket, bekräftar i E-post att det finns möjlighet till specialpris för oss om det är så att vi bara är intresserade av vissa titlar. Det bästa sättet att få reda på hur lågt ett sådant pris kan bli är att Världsbiblioteket, i samband med att det beställer en offert, säger vilka ämnesområden man är intresserad.

Det normala priset för kommunala folkbibliotek är 5.000 kr i abonnemang på tjänsten per år. Till det kommer två alternativ: 1) betala 20 kr för varje nedladdning/framtagning eller 2) en fast avgift på minst 12.000 kr (inkluderar 600 lån/år).

Jag tyckte bara att 5 av 400 titlar var intressanta när jag provade E-biblioteket. Utifrån det ringde jag upp Brown och förhandlade fram följande offert (hon tyckte att det var lite väl få titlar men gav med sig): 500 kr för abonnemangsavgiften per år och sedan betalning per utlån. Catarina Brown erbjöd även att vi kunde få sätta en gräns vid 200 utlån och att vi skulle få utlånen för 19 kr/utlån. Den totala summan för 200 utlån/år blir då: 4.300 kronor.²³⁴

---

²³¹ Catarina Brown, Btj, Föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005, Samtal med Rita Valtonen, Btj, 30 nov 2005.

²³² E-post från Catarina Brown 30 nov 2005.

²³³ Ibid.

²³⁴ Telefonsamtal med Catarina Brown, BTJ, den 18 jan 2006.

1.2.6. Kommentarer och frågor

Det kan vara väl använda pengar rent marknadsföringsmässigt för Världsbiblioteket att anta Catarina Browns erbjudande ovan om att få använda E-biblioteket för 4.300 kronor per år. Jag antar att det skulle göra Världsbiblioteket mer känt i biblioteksvärlden. Dessutom kan det kombineras med viss förlagsverksamhet från Världsbibliotekets sida om man beslutar sig för det. Fördelen med E-bibliotekets kryptering är att den är mer känd bland förlag och författare än de ”compilers” som bygger på exe-filsproduktion.

Det går bra att kontakta E-biblioteket genom Catarina Brown på 046-180000 eller e-post catarina.brown@btj.se eller Jonas Hallström på telefon 046-180450.

2. Tekniska lösningar för egen produktion av krypterade e-böcker som kan tänkas godkännas av författare, förlag och läsare

Här finns flera tekniska alternativ. I mångt och mycket handlar det om vad parterna på marknaden accepterar. De dyraste alternativen är de som har en tickande-klocka-funktion som är anpassad för bibliotek. Billiga ebookmaestro och Microsofts Ebook Maker har en delvis annan tickande-klocka-funktion som kräver vissa programmeringskunskaper, medan billiga E-bookGold bara kan skydda mot olovliga utskrifter, ändringar och spridande i digital form – utan att ha tickande-klocka-funktion.

Förlagens gillande eller inte gillande är en fråga som ytterst handlar om vilken attityd de har här i Sverige. Exemplet med parallell upphovsrätt visar att förlagen internationellt börjar mjukna i sin syn på e-publicering och till och med Open Access. Själva undersökningen om svenska förlag nöjer sig med de eboksproducenter som presenteras i det följande får anstå till framtiden. Anledningen till att de presenteras är att jag anser att de borde kunna accepteras av förlagen.

2.1. Acrobat 7.0 med tilläggstjänst/program Adobe policy server

Det är mycket möjligt att Elib har köpt in sig på denna tjänst. De köper sina e-bokstjänster från Adobe och får ekonomi i det eftersom de har så många kunder som betalar för deras e-böcker (se kostnad nedan).²³⁵

2.1.1. Tjänster som erbjuds

Med detta program (Adobe Policy Server) ska det gå att kontrollera PDF:en även efter att den är distribuerad. Användaren (som uppehåller en användarlicens som vi betalar för) får låna hur många böcker som helst. Det finns inget tak, ingen extra kostnad (se nedan angående kostnader). Bibliotekarien/utlånaren lägger in användaren i något som kallas ”active director” och där ges anvisningar om hur länge personen ska få låna boken. Det som är unikt med programmet är att det kan återkalla rättigheterna. En bok som blivit publicerad och distribuerad, kanske utlånad för evigt av oss, kan återkallas så att den slutar att fungera. Programmet möjliggör även att man kan spåra allt som sker med det. Det är mycket

---

²³⁵ Samtal med Åke Nygren, den 6 dec 2005.

bussbolag och företag som hanterar stora ritningar som använder systemet, bibliotek är ovanligare. Adobe säger sig ha varit i kontakt med några bibliotek i Danmark. All kryptering ingår i programmet. Sedan kan man, vilket även går med Acrobat 7.0, ställa in första och sista datum som en bok får läsas, och vad man får göra med den – läsa, skriva eller ändra.²³⁶

2.1.2. Tekniska lösningar

Vid installationen behöver man se till att gränssnittet mot användarna (och alla olika format och läsare som de kan tänkas ha) fungerar. Det man får är så att säga en motor av Adobe, men inställningarna får man göra själv. Kräver konsult hjälp, det är ingen ”out of the box” produkt.²³⁷

2.1.3. Användarvänlighet.

Mindre bra innan det är implementerat. Krävs konsult för att installera. När systemet väl är installerat så är det mycket enkelt att sköta och förstå.²³⁸

2.1.4. Utbildning

Den konsult som installerar systemet kan kanske hålla i viss undervisning kring användandet. Då programmet är väldigt dyrt kan jag tänka mig att Adobe kan hålla i en utbildning. Å andra sidan är systemet enkelt att sköta efter implementering.

2.1.5. Kostnad

En uppgradering av Adobes acrobatpaket från 5.0 till 7.0 professional kostar hos återförsäljaren Dustinpartner www.dustinpartner.se/adobe 1663 kronor per dator. Priserna är exklusive moms och frakt, eventuellt tillkommer även installationsskivan.²³⁹ Adobe policy server kostar 119 euro/st för användarlicenserna. 100 st användarlicenser är minimum. När en låntagare i Världsbibliotekets fall lämnar tillbaka en bok eller den upplöses när tiden har gått ut så återgår användarlicensen till biblioteket. Till det kommer en årlig försäkring som innefattar nödvändiga uppgraderingar för 20 procent av inköpsvärdet. Adobe kräver alltså av Världsbiblioteket att det har 100 aktiva låntagare och att det betalar 115.430 kr (valutakursen den 25 nov 2005) i en engångssumma och sedan 23.086 kr årligen förutsatt att samma kurs gäller.²⁴⁰

2.1.6 Kommentarer och frågor

Lösningen är alldeles för dyr för Världsbiblioteket.

---

²³⁶ Olle Wahlund på Adobe, 08-7523300, 24 november 2005, Presentation av Paula Palk och Anne Andreasson från Adobe av Acrobat 7.0 på biografen Park, Sturegatan 18, den 23 nov 2005.

²³⁷ Olle Wahlund på Adobe, 08-7523300, 24 november 2005.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Reklamblad från Dustinpartner.se utdelad vid Adobepresentationen den 23 november 2005.

²⁴⁰ Olle Wahlund på Adobe, 08-7523300, 24 november 2005.

2.2. E-bookGold 3.0.²⁴¹

Är en e-bokspublicerare som kompilerar, sätter samman, e-boken av befintliga HTML-filer.

2.2.1. Tjänster som erbjuds

Inga separata läsprogram behövs, bra skyddfunktioner är inkluderade, det går att registrera användare på bibliotekets hemsida, programmet är kompatibelt med Windows Service Pack 2 (konkurrenterna påstår ha haft brandväggsproblem i det samarbetet) och det stödjer multimediamaterial utan svår kod.

E-böckerna kan göras dynamiska och interaktiva (Flash, XML etc). Det behöver inte handla om statiska HTML-sidor. Man kan låsa så många sidor som man vill och tillåta användare att enbart få tillträde till vissa utvalda sidor. E-boken kan öppnas upp på det vis som användaren vill, inklusive fullstort webbläsargränssnitt.

2.2.2. Tekniska lösningar

Den ihopsatta e-boken är självexekverande. Det handlar om en exe-fil som egentligen är ett program och ingen fil (se fler exempel nedan). Företaget skryter med bra säkerhetsanordningar som Ebook Lock som bygger på logaritmer som låser e-boken till användarens dator, vilket omöjliggör spridande. ”Kopiera och klistra in”-funktioner samt ”dra och släpp”-funktioner förhindras också. Det går lätt att deaktivera e-boken, vilket man påstår att många andra produkter inte klarar, och utskrifter kan lätt förhindras. EbookGold krypterar vidare automatiskt HTML-filer och directory-strukturer. Dessa säkerhetsanordningar säger sig företaget klara av utan att filerna blir större.

2.2.3. Användarvänlighet

Ingen svår kod. Du kan skapa sidorna i ett vanligt ordbehandlingsprogram bara du sparar sidorna i HTML-format. Sedan konverterar EbookGold alla HTML-sidorna till en enda, självexekverande fil som kan köras på vilken windowsplattform som helst.

Så här skriver företaget själva: ”With your eBook Gold 3.0, very little maintenance is required. Its intuitive, easy-to-use interface can turn anyone, regardless of computer experience, into a profitable, self-made digital publisher!”. Ännu mer lockande låter följande: ”What's more, we use a foolproof point-and-click interface that lets you create your ebook in just two minutes flat -NO additional skills needed, NO experience necessary and NO extra effort required!”.

2.2.4. Utbildning

Enligt ovan verkar det inte behövas.

2.2.5. Kostnad

Kan provas 30 dagar med ”pengarna tillbaka garanti”. Just nu säljs EbookGold 3.0 för 97 dollar, men efter introduktionsperioden så kommer priset att öka till det normala på 194

---

²⁴¹ All information hämtad från företagets hemsida <http://www.ebookgold.com>, [access: 060105]. Utskriften i pärmen är dålig och från ett tidigare datum: 051210.

dollar. Företaget säger sig ha 230.000 aktiva användare och menar att det därför är riskfritt att anlita dem. Betalningen sker med kontokort. Elektroniskt kvitto skickas per epost. Företaget har en kundtjänst/support som kan nås via mejl och på telefon (allt står på hemsidan).

2.2.6. Kommentarer och frågor

Exe-filen kan få problem med användarnas brandväggar som kan tro att det handlar om virus som ofta kommer i form av program.

Hemsidan andas en flåshurtig, kommersiell och långgrandig inställning till världen som åtminstone jag finner oseriösare än de andra e-bokskompilatorerna som använder sig av exe-filer. Men ta det känslöargumentet för vad det är. Ska man gå på vad de säger att produkten kan leverera så är EbookGold en av de dugliga exe-fil baserade ebokskompilatorerna. En viktig detalj saknas dock, åtminstone nämns den inte på hemsidan, möjligheten att erbjuda e-boken på prov ett visst antal dagar. Och det är ju precis den funktionen som är extra intressant för ett bibliotek.

2.3. Ebookmaestro

Detta system verkar precis som alla de andra exe-producerande programmen vara till för de som vill sälja e-böcker. E-bookmaestro har en form av tickande-klocka-funktion och ägs inte av Microsoft som EbookMaker nedan.

2.3.1. Tjänster som erbjuds

Ebook Maestro är en universell compiler som stödjer alla filer och är snabbt sökbar. Den tillåter användare att ändra fönstrets storlek och ger möjlighet att visa tilläggsfunktioner som innehållsförteckning och bokmärken etc.

När det gäller skyddsfunktionen så går det att hindra digital kopiering, ut- och inklippning och drag och släpp-funktionerna. Vidare går det att omöjliggöra utskrifter och verifiera checksums, vilket innebär att man ser om någon försöker få in ändringar i e-boken. ”Prova innan du köper”-funktion finns som gör att oregistrerade användare får tillgång till begränsade delar av e-boken. Lösenordsgenerator kan aktiveras och krypteringsfiler tillsätts under samställningsprocessen. Slutligen finns funktionen med provperiodsinställning som erbjuder tre alternativ: 1) Expire after X days, 2) Expire after X uses, 3) Number of Days/Uses.²⁴²

Detta senare kan Världsbiblioteket använda som tickande-klocka-funktion.

2.3.2. Tekniska lösningar

Ebookmaestro skapar e-böcker som exe-filer, självexekverande program (se avsnittet definitioner). E-böckerna är alltså oberoende applikationer som inte behöver någon extra mjukvara. E-böckerna använder sig av webbläsare så man måste förbereda ebokens sidor i HTML.²⁴³

---

²⁴² Introduktionen till eBookmaestro Free finns i underlaget i pärmen eller i nedladdad digital form i offentliga datorn på Världsbiblioteket. Se hemsidan, <http://www.ebookmaestro.com/>.

²⁴³ E-post från support@ebookmaestro.com den 1 dec 2005.

2.3.3. Användarvänlighet

Användarvänligt enligt egen utsago.

2.3.4. Utbildning

Som jag ser det kräver plattformen utbildning åtminstone för att inkludera Flash, audio, video och PDF i e-boksidorna som är sparad i HTML.²⁴⁴ Å andra sidan behöver man inte använda sig av PDF utan kan istället skapa HTML-dokument som kompileras.

2.3.5. Kostnad

Gratis eller väldigt billig. För Pro-versionen betalar man 59 dollar för tillfället. Det är bekräftat från ebookmaestros kundtjänst att vi får använda deras gratisversion om vi är ett icke vinstdrivande bibliotek.²⁴⁵

2.3.6. Kommentarer och frågor

Exe-filen kan få problem med användarnas brandväggar som kan tro att det handlar om virus som ofta kommer i form av program.

Men detta är nog den exe-filsproducerande "compiler" som jag rekommenderar Världsbiblioteket att prova. Ett alternativ som inte står i motsättning till att även prova andra alternativ för e-publicering.

E-bokens struktur är överskådlig. Det finns fyra synliga fönster eller områden i e-boken och sex dolda "directories". De synliga är *Left panel* i översta vänstra hörnet som tar en tredjedel av sidans totala bredd i anspråk och halva dess höjd, *Search bar* i nedre vänstra hörnet som tar upp samma bredd och höjd som ovan, *Control bar* som är en smal menyrad längst upp på sidan som sträcker sig horisontellt över två tredjedelar av sidans bredd och slutligen *Main panel* som är det stora fönstret i nedre högra hörnet, under control-menyn och till höger om Left Panel och Search bar.

Main panel som är det fönster i vilket e-boken visas styrs av E-book directory, Left Panel-directory och Protected Sub Directory. Left-Panel-fönstret som kan innehålla innehållsförteckningen med länkar till e-boken styrs av Left panel directory och Search-bar-området av Search bar directory, samt Control-bar-raden av control-bar-directory. Sedan finns även en Buy page directory kopplad till e-boken och main panel-fönstret. För den som vill se en grafisk framställning går det bra att titta i introduktionen till eBookmaestro som finns nedladdade i den offentliga datorn på Världsbiblioteket.²⁴⁶

Själva proceduren för att skapa en e-bok finns noga föreskriven i introduktionen, men jag vet inte om den kräver kunskap i programmeringsspråk. För att bädda in flash, pdf, video och ljud behövs det i alla fall enklare programmering som är

---

²⁴⁴ Introduktionen till eBookmaestro Free finns i underlaget i pärmen eller i nedladdad digital form i offentliga datorn på Världsbiblioteket.

²⁴⁵ Introduktionen till eBookmaestro Free finns i underlaget i pärmen eller i nedladdad digital form i offentliga datorn på Världsbiblioteket, E-post från support@ebookmaestro.com den 1 dec 2005.

²⁴⁶ Introduktionen till eBookmaestro Free finns i underlaget i pärmen eller i nedladdad digital form i offentliga datorn på Världsbiblioteket.

föreskriven och exemplifierad. Programmet är avsett för detta med färdiga funktioner – men jag tror att det kan behövas vägledning de första gångerna.

För att producera eller sammanställa e-boken måste man arbeta i ebookmaestros compiler. Det heter att du jobbar med ett projekt, vilket definieras som ett ”set of settings” som definierar e-boken. I compilern använder man en *toolbar* (verktygsfält), en *navigation bar* (navigeringsfält) och ett *editing area* (redigeringsområde).

Med navigeringsfältet kan du hoppa mellan de olika settings som du måste producera för att sedan kunna sammanställa (compile) projektet – e-boken. Navigeringsfältet innehåller *General* (generella inställningar) som e-bokens namn, författare/kontakter och så vidare, *Files* (filer) som är de filer som ska inkluderas i e-boken som samlas i e-book directory, left-panel-subdirectory och så vidare, *User interface* (användarnas gränssnitt) som inkluderar det man ser: det totala e-bokfönstrets utformning, Main panels utformning, Left panels utformning och slutligen *Protection* (skyddsinställningarna) för att specificera skyddet av e-boken.

När dessa settings är färdiggjorda och konfigurerar projektet så återstår bara att sammanställa projektet för att få den slutliga exekutiva fil som sparas där man skrivit in att den ska sparas i Files. För att sammanställa klickar man på Compile i Verktygsfältet (toolbar).²⁴⁷

2.4. Ebook Maker²⁴⁸

Detta är också ett program som genom att kompilera HTML-sidor producerar e-böcker i form av stand-alone exe-filer.

2.4.1. Tjänster som erbjuds

Produkten kan kompilera alla HTML-filer och deras inkluderade bilder, javascript, Flash, MP3 och videofiler. Exe-filen är enligt producenten lättare att distribuera via CD-ROM, E-post eller internet. Denna e-bok använder sig *bara* av Microsofts Internet Explorer (version 4 och uppåt) för att visa sina HTML-sidor. Man kan även generera komprimerade e-böcker och styra bokens gränssnitt.

2.4.2. Tekniska lösningar

Tidsbaserade skyddsanordningar som gör att man kan välja datum när e-boken ska sluta att fungera för användaren och användarbaserade lösningar som styr hur många gånger användaren ska få öppna boken, samt lösenordslösningar. Man kan även förhindra kopiering, utskrifter och åtkomst till källkoden. Inga temporära filer skapas när man öppnar E-boken.

2.4.3. Användarvänlighet

Alla tillverkare av sådana här e-boksproducenter säger att det är enkelt att använda deras produkter. En e-bok kan göras på några minuter enligt dem. Så menar även EbookMaker.

---

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ebook Compiler Software: Create Ebook for publishing in 5 minutes, <http://www.antssoft.com/ebookmaker/index.htm?ref=google&group=1>

2.4.4. Utbildning

Troligtvis behöver det utföras en del programmering av enklare slag.

2.4.5. Kostnad

Produkten går att prova fritt under 30 dagar. Efter registreringen (köpet) som kostar 29.95 dollar har den en 30 dagars pengarna tillbaka-garanti.

2.4.6. Kommentarer och frågor

Ebook Maker är en microsoftprodukt och Microsoft utgör en av datavärldens största stängare. Exe-filen kan dessutom få problem med användarnas brandväggar som kan tro att det handlar om ett virus, då dessa ofta kommer i form av program.

2.5. Elib 3.0²⁴⁹

Denna tjänst precis som E-biblioteket direkt efter stämmer inte riktigt överens med den kategori e-boksproducenter som vi har granskat i denna avdelning. Den är inte Världsbibliotekets presumtvt ägda verktyg utan Elibs respektive Btj:s. Däremot möjliggör dessa ASP-lösningar produktion av egna e-böcker för Världsbiblioteket.

2.5.1. Tjänster som erbjuds

Erbjuder e-boksproduktion i två format: PDF och PRC (för handdatorer och mobiler). Kryptering ingår.

2.5.2. Tekniska lösningar

I grunden skapar Elib ett PDF-dokument som det adderas kryptering till när det skickas ut/distribueras. Posterna till katalogen för våra egenproducerade e-böcker kan hämtas från Libris i vanlig ordning. Elib använder sig av Adobes Digital Rights Management (DRM).

2.5.3. Användarvänlighet

Vet ej hur användarvänligt det är, men antingen skickar man sina filer till Elib och de sköter konverteringen till PDF och lägger till krypteringen, eller så gör vi PDF:en och skickar över den. Jag vet inte om det kräver extra kunskaper i Acrobat för att göra PDF:en publiceringsklar, men jag tror inte det.

2.5.4. Utbildning

Det ingår kurser i köpet.

2.5.5. Kostnad.

Det kostar 2000 kr för att ta fram 1-2 böcker i båda formaten. Om man producerar över 5 titlar så kostar det 1400 kr/st. Det kostar bara 500 kr om PDF-filen kommer färdig för publicering till Elib, förutom att den saknar kryptering och tickande klocka vilket Elib då adderar. När sedan Världsbibliotekets böcker nedladdas/framtas så får vi tillbaka 10 av de 20

---

²⁴⁹ Samtal med Py Sandell på Elib den 28 nov 2005

kronorna: Hälften av pengarna går nämligen till förlaget – Världsbiblioteket – och resten går till Elib.

2.5.6. Kommentrar och frågor

Om Elib skapar och erbjuder Världsbibliotekets e-böcker till Sveriges bibliotek så kan vi rent tekniskt inte ha boken på vår egen hemsida också. För att krypteringen ska fungera behöver Världsbiblioteket enligt Sandell en Adobe-server vilket det inte har.²⁵⁰

2.6. E-biblioteket

Denna tjänst precis som Elibs ovan stämmer inte riktigt överens med den kategori e-boksproducenter som vi har granskat i denna avdelning. Det är inte Världsbiblioteket som presumtivt äger verktyget utan BTJ respektive Elib. Däremot möjliggör dessa ASP-lösningar produktion av egna e-böcker för Världsbiblioteket.

BTJ som äger E-biblioteket verkar vara i startgroparna för sin verksamhet. De har få titlar, runt 400 stycken, och verkar uppriktigt sagt ivriga att konvertera och införliva skrifter och manuskript som Världsbiblioteket tillhandahåller.

2.6.1. Tjänster som erbjuds.

E-biblioteket erbjuder kryptering och produktion av E-böcker gratis förutsatt att de tycker att boken är intressant för dem. Och vid en första kontakt med Catarina Brown som är en av de som håller i E-biblioteket så är de ”mycket intresserade” av att införliva material som Världsbiblioteket själva producerar. Hon påpekar att det också är en möjlighet för biblioteket att sprida sina böcker till andra bibliotek.²⁵¹

2.6.2. Tekniska lösningar

Känner inte till dem i detalj. Men stor sannolikhet skiljer de sig inte mycket från Elibs och håller god kvalitet.

E-biblioteket har vissa krav på de filer som de ska konvertera till e-böcker: Information om titeln ska innehålla uppgifter om ISBN – varje e-bok ska ha ett eget eISBN – författare, titel och förlag. Skickar man ursprungliga ombrytningsfiler ska programversionen anges, samt om det är Mac eller PC-format.

Det finns två alternativ för att skicka filerna till konvertering. Gäller det ursprungliga ombrytningsfiler skall alla filer vara med: en fil som innehåller texten, en för alla teckentypsnitt som har använts i boken och filer för alla bilder (eps, tif, bmp) som använts i boken. Se ytterligare information i manual som E-biblioteket kan tillhandahålla.

Gäller det färdiga PDF-filer så ska den vara genererad från ursprungliga ombrytningsprogram som Quark, FrameMaker och InDesign. Filen ska förutom det innehålla paginering från första till sista sidan. PDF:en ska även innehålla alla tryckmarkeringar och uppslag. Teckentypsnitten måste vara inbäddade.

---

²⁵⁰ Telefonsamtal med Py Sandell, marknadsansvarig på Elib, den 18 jan 2006.

²⁵¹ E-post från Catarina Brown, Btj, den 30 nov 2005, det tillfälliga användarkontot: namn:8239, lösenord: 8239barn.

Filen som skickas får gärna döpas med bokens eISBN. Omslagsbilder bör även finnas antingen som färdig filer eller som scannade omslagsbilder. Slutligen ska även den tryckta versionen skickas för kvalitetskontroll – det går även bra att skicka boken inscannad i TIFF-format.²⁵²

2.6.3. Användarvänlighet

Catarina Browns uppfattning är att det är enkelt att använda e-biblioteket för användarna. Världsbiblioteket är användare oavsett om det agerar som förlag eller abonnenter på deras tjänst. E-böckerna finns på deras server i båda fallen. Själva förarbetet i förlagsverksamheten bör inte vara så svårt.

2.6.4. Utbildning

Världsbiblioteket avgör om det behöver utbildning.

2.6.5. Kostnader

BTJ står för kostnaden för konverteringen till e-boksformatet.

2.6.6. Kommentarer och frågor

E-biblioteket kräver inte att man abonnerar på E-biblioteket för att de ska konvertera och inkludera böcker/skrifter i sitt bestånd. Antagligen gör de det gratis för att de kan ta betalt för e-boken av andra bibliotek. Problemet för dem nu verkar vara att de inte har så många titlar. Jag uppfattar det inte som att vi ska låta oss nöja med att få boken eller texten konverterad utan att vi också får betalt som förlag. Om inte annat så är det en förhandlingsfråga som Världsbiblioteket lär vinna i nuet. Exempelvis genom att hänvisa till Elibs överrensenskommelse om en delning av inkomsterna

Det finns inte heller något formellt hinder från E-bibliotekets sida mot att Världsbiblioteket publicerar de konverterade e-böckerna på sin hemsida. Formuleringen i Catarina Browns e-postsvar är något kryptiskt: ”Rent praktiskt beror det på om ni tänker lägga dem fritt tillgängliga där eller om ni vill ha rättighetsbegränsningar i användningen, dvs om filerna ska vara krypterade. Vi ställer egentligen inte några krav på hur ni själva får använda filerna, mer än att vi självklart inte vill att de utnyttjas i någon likartad tjänst som e-biblioteket.”²⁵³

Min tolkning är att det inte innebär några problem att vi lägger e-böcker som de konverterat och krypterat på vår server, så länge vi inte tar pengar eller exempelvis ger Elib e-boken för spridning.

Det stora problemet är emellertid, som i fallet med Elib ovan, att Världsbiblioteket i så fall behöver en Adobe content-server.²⁵⁴

---

²⁵² Bifogad fil till E-post från Catarina Brown den 9 dec 2005. Se utredningen bifogad pärm.

²⁵³ E-post från Catarina Brown, Btj den 9 dec 2005.

²⁵⁴ Telefonsamtal med Catarina Brown, BTJ, den 18 jan 2006.

3. Tekniska lösningar för egen produktion av fria PDF-dokument

3.1. Acrobat 7.0

Acrobat 7.0 är Adobes producent av PDF-filer.

3.1.1. Tjänster som erbjuds

Denna version kan skapa PDF:er från många olika format. En PDF skapas i andra format och görs sedan om eller skrivs ut som PDF:er. Ursprungsformaten kan exempelvis vara kopplade till ms office, ms access, ms publisher, ms vision eller autocad (ritningsprogram).

Acrobat 7.0 kan OCR-tolka pappersdokument på 16 olika språk. Den kan sätta samman dokument från olika program till en och samma PDF. PDF-dokumentet är interaktiva om man vill och kan rymma multimedia. Det går att förenkla PDF-dokumentet i Acrobat 7 så att de inte blir för tunga (innehåller för mycket information) när man lägger ut dem på nätet.

Eftersom det är lätt att ändra i PDF:er på nätet så kan denna version säkerställa autenticiteten genom att spärra för ändringar. Även utskriften av dokumentet går att spärra. Däremot kan Acrobat 7 inte hindra någon från att sprida dokumentet elektroniskt. För att lyckas med det krävs tillägget Adobe Policy Server (se ovan).

Det finns flera tekniska sätt att garantera säkerheten. Det finns en *Skydda-menyn*, men det går även att gå in i *Arkivmenyn* och välja spara som *Certifierat dokument*. Precis som man har bank-id på banken, har man då ett id som ger en olika behörighetsnivåer beroende på inställningarna som biblioteket gör. För Världsbiblioteket kan låntagarnumret utgöra id. Andra säkerhetslösningar under Skydda-menyn är lösenordsalternativet.²⁵⁵

3.1.2. Tekniska lösningar

Jag känner inte till de tekniska lösningarna i detalj. Men detta är en mycket använd och erkänd produkt som de flesta av Solidaritetshusets föreningar såväl som Världsbiblioteket redan har använt.

3.1.3. Användarvänlighet

Denna fråga kan personalen på Världsbiblioteket besvara bättre än jag.

3.1.4. Utbildning

Företaget Batteri håller i utbildningar som kostar 9.975 kr. De håller på i två dagar. Nästa gång blir den 13-14 februari 2006. Intresserade kan ringa: 08-411 24 20. Det finns även möjlighet att skräddarsy internutbildning för 2 till 8 personer på valfri ort för två dagar för 29950 kr (exklusive resor, logi och traktamente).²⁵⁶

Sonny Karlsson, IT-ansvarig på solidaritetshuset, menar att utbildningarna är onödiga. Enligt honom är det enkelt att använda Acrobat. Säkerhetsalternativen är exempelvis bara att klicka för i formulär och kräver ingen svår programmering.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Presentation av Paula Palk och Anne Andreasson från Adobe av Acrobat 7.0 den 23 nov 2005.

²⁵⁶ Kursfolder från Batteri.

²⁵⁷ Samtal med Sonny Karlsson, IT-ansvarig på Solidaritetshuset den 5 dec 2005.

3.1.5. Kostnader

En uppgradering av Adobes acrobatpaket från 5.0 till 7.0 professional kostar hos återförsäljaren Dustinpartner www.dustinpartner.se/adobe 1663 kronor per dator. Prisuppgifterna gäller exklusive moms och frakt 119kr och är ifrån november 2005.

3.1.6. Kommentarer och frågor

Det är bara att rekommendera Världsbiblioteket till att införskaffa denna version av Acrobat.

4. Open Access i verkligheten

Under denna rubrik är det meningen att som hastigast belysa vad Open Access, Creative Commons och Parallell upphovsrätt betyder i praktiken, på vilka nivåer besluten tas, hur kontrakt och intresseförfrågningar utformas och vilka möjligheter till ett utbyte av informationsresurser som finns.

Mer djuplodande undersökningar får vänta till framtiden.

4.1. Fritt fram eller fråga författaren?

När det gäller Open Access finns det enligt Lars Björnshauge inga problem att lägga dessa på den egna servern. Enligt de informationer han har går det bra att hämta/skörda metadata från Uppsök på dokumentnivå och lägga dessa på sin egen server. Möjlighet finns även att skörda metadata, där sådana finns, från DOAJ på tidskriftstitelnivå och artikelnivå (se avsnittet det digitala och biblioteket).²⁵⁸

Resonemanget stöds av Jan Hagerlid, ansvarig för SVEP-projektet på KB (se ovan).

Urban Andersson, systembibliotekarie vid Högskolan i Borås, är mera tveksam. Högskolan i Borås har förvisso fått i tillåtelse av författarna att publicera deras uppsatser som Open Access-material, men det behöver inte innebära att de har rätt att sprida uppsatserna. Andersson tror att dessa fortfarande kan omfattas av författarens ideella upphovsrätt. Han menar därför att det kan bli nödvändigt att kontakta författaren till dokumentet.²⁵⁹

Gunilla Lilie Bauer, informationschef vid Stockholms Universitetsbibliotek, håller med om det senare. Det går inte att flytta Open Access-dokument från fritt åtkomliga samlingar till sin egen server utan att författaren godkänner det hela. Upphovsrätten gäller i detta fall och den stipulerar dessutom att man inte får kopiera mer än delar av ett verk enligt henne. När jag frågar henne om detta inte skulle gå för sig med dokument som lyder under Creative Commons-licensen, svarar hon att hon tror att det fungerar så.

Hon erkänner att Stockholms universitet inte har kommit så långt som till Creative Commons på ett generellt plan, annat än att de informerar sina doktorander om möjligheten.²⁶⁰

Frågan är alltså vad som gäller. Jag lutar åt att Lars Björnshauge och Jan Hagerlid har rätt i princip. De jobbar båda två dagligen med dessa frågor. Lars Björnshauge i egenskap av chef för det bibliotek som verkar ligga längst fram i denna utveckling i Sverige och Jan Hagerlid på

²⁵⁸ E-post från Lars Björnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

²⁵⁹ Telefonsamtal med Urban Andersson, systembibliotekarie på Högskolan i Borås, den 16 jan 2006.

²⁶⁰ Telefonsamtal med Gunilla Lilie Bauer, informationschef vid Stockholms universitetsbibliotek, 070-6258748 och 08-162747, den 19 jan 2006.

KB som har ett övergripande ansvar för dessa frågor. Tyvärr har det inte gått att nå Susanna Broms då hon är sjukskriven på grund av operation till den 1 februari.

Vid ett sista telefonsamtal med Lars Bjørnshauge, då jag redovisar skillnaderna i åsikter, är han väldigt bestämd på att det inte ska vara några problem. Han påpekar att det finns olika definitioner av vad Open Access är, men menar att termen visst betyder att användaren har rätt att läsa, lagra och distribuera materialet. Han menar vidare att de på Biblioteksdirektionen i Lund inte har haft problem med obeständiga URLer²⁶¹ – ett problem som verkar ovanligare när man rör sig i akademiska samlingar av digitala resurser.

Oklarheten kring vad Open Access står för tror jag har att göra med att det inte ännu finns någon standard för vad termen ska betyda. De stora aktörerna som KB lutar sig mot internationella överrensommelser som Berlindeklarationen, men dessa har inte ännu hunnit att implementeras ute i den akademiska verkligheten. Där kan det fortfarande vara så som NAI, Urban Andersson och Gunilla Lilie Bauer berättar. De enskilda institutionerna har skrivit ett avtal med författaren om att publicera deras skrift på nätet men inte om att andra ska få sprida den vidare i sin tur. I framtiden tror jag att det kommer att klarna.

Mathias Klang, project lead för CC i Sverige, betonar (se avsnittet om Open Access) att Open Access inte är något enhetligt system eller idé. Han menar att det kan strida mot licensen att publicera en elektronisk Open Access-resurs på sin egen server. Vissa, men inte alla, CC-licenser ger emellertid tillåtelse till att göra just detta. Att lägga upp någons material på sin egen server räknas som att göra en kopia av verket, vilket innebär att den gällande licensen måste tillåta detta. Med andra ord så beror det på omständigheterna om man får lägga upp andras resurser på sin egen server enligt Mathias Klang.²⁶²

Jag tror att olika nivåer av Open Access kommer att utkristalliseras i framtiden precis som det redan finns uttalat olika nivåer av CC. Från den helt fria resursen, över resurser som tar hänsyn till den ideella upphovsrätten till olika alternativ som förhandlar bort delar av den materiella upphovsrätten.

För Världsbibliotekets del bör det vara säkert att skörda metadata och lägga informationsresurser från Uppsök och DOAJ på sin egen server. Dessa samlingar kontrolleras av KB och LUB vars företrädare har sagt att det inte stöter på några problem från deras håll.

4.2. Universitetet eller institutionerna?

När det kommer till högskolor och universitet och deras uppsatser och avhandlingar så finns det enligt Bjørnshauge ingen generell Open Access-medvetenhet.²⁶³ Däremot blir det allt mer en tvingande nödvändighet. Vid Lunds Universitet har *ScieCom* bildats på grund av krisen inom den vetenskapliga publiceringen (se även Det digitala och biblioteket ovan). De skriver: ”Publiceringssystemet fungerar inte längre tillfredsställande. En av orsakerna är de dramatiska prishöjningarna på vetenskapliga tidskrifter. Samtidigt har det skett en ökande kommersialisering av utgivningen och en konsolidering till ett fåtal dominerande förlag”.²⁶⁴

---

²⁶¹ Telefonsamtal med Lars Bjørnshauge, 046-2229203, den 20 jan 2006.

²⁶² E-post från Mathias Klang, klang@informatik.gu.se, den 23 jan 2006.

²⁶³ E-post från Lars Bjørnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

²⁶⁴ ScieCom.org svenskt resurscentrum för vetenskaplig kommunikation, <http://www.sciecom.org/> [access: 060119].

Som svar på detta har forskarvärlden internationellt börjat att experimentera med nya publiceringssätt som e-print-arkiv och orientera sig mot Open Access-lösningar.²⁶⁵ Attityderna ändrar sig sakta men säkert när Open Access som idé sprider sig. En del universitet är idag igång med att publicera avhandlingar och studentuppsatser. Lars Björnshauge tipsar om hemsidorna <http://oalibarian.blogspot.com/>²⁶⁶ och <http://www.earlham.edu/~peters/fos/brief.htm>.²⁶⁷

På den förstnämnda hemsidan berättas exempelvis att International Development Research Center i Kanada (knytt till Kanadas regering) har beslutat att omvandla hela sitt forskningsmaterial till Open Access. Detta för att tillhandahålla ett öppet arkiv och en intellektuell plattform för utvecklingsländerna. Denna hemsida kan i sin tur besökas på http://www.idrc.ca/en/ev-92447-201-1-DO_TOPIC.html.

Lunds universitetsstyrelse fattade redan den 14 november 2005 ett beslut om att universitetet ska rekommendera publicering i Open Access. Stockholms Universitet hoppas bli god tvåa. Gunilla Lilie Bauer menar att detta är ett mycket aktuellt område. För en tid sedan begärde rektorn vid Stockholms Universitet en utredning kring publicering i Open Access. Utredningen tillsattes som en fakultetssammansatt grupp med biblioteket som sammankallande. Utredningen har nu i total enighet meddelat rektorn sin åsikt att universitetet bör stödja publicering i Open Access. Bland annat för att få stopp på vansinnet med offentligt finansierad forskning som publiceras i kommersiella tidskrifter, från vilka universitetet sedan måste köpa tillbaka forskningen för ännu mer offentliga pengar. Utredningsgruppen vill att rektorn ska ta beslut om att rekommendera publicering i Open Access-tidskrifter.²⁶⁸

Ett mittemellanalternativ som Lilie Bauer berättar om är den så kallade *parallella upphovsrätten*. Den går ut på att forskarna publicerar sig både i kommersiella vetenskapliga tidskrifter och i institutionens och universitetets digitala arkiv som är fritt åtkomliga. Detta har blivit möjligt efter att förlagen (bok och tidskrifter) och databasvärdarna har insett att de vinner på att de låter texten publiceras på flera olika håll. Det ger reklam åt den egna produkten. Konkret går det till så att författaren skriver ett avtal med förlagen om parallell upphovsrätt. Det finns ett internationellt standardavtal utvecklat av Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) som man kan följa.²⁶⁹

Avtalet går ut på förbättra de avtal som forskare blir erbjudna av förlagen. Detta görs genom att bifoga ett tillägg till avtalet. Genom detta tillägg behåller författaren exempelvis rätten att publicera artikeln i icke-kommersiella öppna digitala arkiv på webben, samt möjligheten att få göra kopior av artikeln till sin undervisning. Man kan använda avtalet i olika steg:

---

²⁶⁵ ScieCom.org svenskt resurscentrum för vetenskaplig kommunikation, <http://www.sciecom.org/> [access: 060119].

²⁶⁶ OA Librarian, <http://oalibarian.blogspot.com/>, [access: 060118].

²⁶⁷ E-post från Lars Björnshauge, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.

²⁶⁸ Telefonsamtal med Gunilla Lilie Bauer den 19 jan 2006, Pressmeddelande från Lunds universitet om Open Access-policy, http://www.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=395 [access: 060119].

²⁶⁹ Telefonsamtal med Gunilla Lilie Bauer, den 19 jan 2006, Licensavtalet från Sparc, http://www.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=395 [access: 060119], SPARC Press Release-12/07/04, <http://www.arl.org/sparc/announce/011706.html> [access: 060119] och SPARC NIH Public Access, <http://www.arl.org/sparc/author/addendum.html> [access:060119].

Problemet med att elektroniskt publicera akademiskt material kan tacklas på olika vis.

Nordic Institute of Asian Studies (NIAS) med säte Köpenhamn berättar att upphovsrättsfrågan är komplicerad oavsett om det handlar om nordiska publikationer eller om dokument från hela världen. Det går inte att sluta ett generellt avtal ens inom Norden. Istället måste man enligt dem försöka få tillåtelse av det enskilda universitetet eller högskolan. Något som kanske talar emot att man måste tala med författarna/upphovsmännen.

NIAS genom Per Hansen bifogar i ett mejl en lista över institutioner i Norden som har gett dem tillåtelse till elektronisk publicering av deras publikationer. Här följer ett urval. I *Danmark* har vid Köpenhamns universitet Institutet for antropologi, Asien-institutet, Geografiska institut och Institutet for statskunskap, gett tillåtelse. Vid Roskilde universitet har Institut for geografi och internationale Udviklingsstudier gett tillåtelse. I *Finland* har universitetet i Tampere och Turku gett tillåtelse, tillsammans med Finnish Institute of International Affairs. I *Norge* har universitetet i Tromsø och Trondheim givit hel tillåtelse, och Oslos universitet delvis tillåtelse. Och i *Sverige* har Göteborgs, Lunds och Uppsalas universitet gett tillåtelse, samt Sveriges Lantbruksuniversitet (här ska dock författaren kontaktas först).²⁷⁰

Det sista fallet är intressant eftersom det tyder på att man i vissa fall måste få författarnas tillåtelse (se avsnittet ovan).

Det är även lite oklart i Hansens mejl om tillåtelsen gäller hela det berörda universitetets produktion eller om det handlar om specifika institutioner som har sagt ja. Per Hansen förklarar i ett senare mejl att det i de flesta fall handlar om de enskilda institutionerna. Dessutom är det enligt honom bara vissa institutioners publikationer man är intresserade av.²⁷¹

Eric Ciira vid Uppsala Universitets enhet för digital publicering menar att det inte finns någon samordnad syn på Open Access på universitetsnivån i Uppsala. Åtminstone inte som han känner till. Besluten om Open Access-publicering ligger i första hand på institutionsnivån. Däremot påpekar han att universitetet är noga med att publicera alla egna publikationer, där inga konflikter finns gentemot förlag och liknande, i Open Access.²⁷²

I Sverige har vi även DiVA-projektet där alla universitet publicerar sina e-publikationer under KB:s ansvar. Erik Ciira berättar att de e-dokument som de publicerar i DiVA tillförs en i det närmaste permanent länkning av KB även om dokumentet ligger i Uppsala. Om Världsbiblioteket använder sig av KB-länken så spelar det ingen roll om Uppsala Universitet ändrar adressen, KB ser till att länken mot omvärlden är beständig.²⁷³

DiVA-projektets hemsida är offentlig. Världsbiblioteket kan gå in där och undersöka vilka dokument man är intresserade av att länka till. Längst ner på sidan finns länken som KB tillhandahåller under rubriken ”References to this page”. Även metadata är tillgängliga för nedladdning. Adressen är: www.diva-portal.org.

Ciira menar även att det går att använda sig av URN:NBN som finns i metadatan. Men det går inte att skriva in numret i en vanlig webbläsare. Däremot ska det enligt honom gå med

---

²⁷⁰ E-post från Per Hansen, bib@nias.ku.dk, den 6 jan 2006.

²⁷¹ E-post från Per Hansen, bib@nias.ku.dk, den 19 jan 2006.

²⁷² Telefonsamtal med Erik Ciira, Enheten för digital publicering vid Carolina Rediviva/Uppsala Universitet, den 19 jan 2006.

²⁷³ Ibid.

webbläsaren Firefox om man kopplar till en särskild plug-in (se avsnittet om URN:NBN ovan).²⁷⁴

4.3. Kontrakt och intresseförfrågningar

I Per Hansens mejl bifogades det standardbrev som NIAS har skickat ut till akademiska institutioner angående institutets vilja att elektroniskt publicera de akademiska institutionernas material. Se hela texten i noten nedan.²⁷⁵

Nordiska Afrikainstitutet (NAI) i Uppsala har löst problemet med e-publiceringen på det viset att man är sitt eget förlag. Publiceringen av forskningsresultat avtalas direkt med författaren. Åsa Lund-Moberg påpekar att man i samband med att avtalet kring publiceringen av det tryckta materialet tecknas även avtalar om rätten att e-publicera texten som Open Access.

Helen Olsson, marknadschef på NAI bekräftar detta och bifogar en standardversion av avtalstexten. Här ett relevant urval:

”Through the agreement the editors grant NAI the exclusive right to publish the work in book form. The editors/authors do not have the right, without NAI’s permission in each individual case, to publish identical texts (apart from short extracts) from the work in question /.../ This restriction will however be ceased xxxx. /.../ NAI also has the right to publish the work in electronic form when this is judged to be suitable. NAI should inform the author /.../ prior to the text being published electronically.”²⁷⁶

Helena Olsson berättar att det innebär mycket arbete att i efterhand leta upp författarna för att fråga om möjligheten att publicera deras texter i Open Access. Det är bäst att avtala detta på en gång.

När akademiska institut skriver sådana kontrakt följer även att andra intresserade e-publicerare måste fråga upphovsmannen. Det enskilda institutets kontrakt eller licens med upphovsmannen är alltså central för vad man får göra med resursen.

4.4. Byten av informationsresurser

Åsa Lund-Moberg på NAI trodde att det kunde bli svårt med framtida bytesaffärer mellan dem och Världsbiblioteket eftersom deras verksamhet styrs av statliga förordningar som slår fast att de ska arbeta med akademiskt forskningsmaterial. Däremot är deras bibliotek väldigt

---

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ E-post från Per Hansen, bib@nias.ku.dk, den 6 jan 2006. ”Nordic Web Publications. Database on modern Asia. The Nordic Institute of Asian Studies (NIAS) are about to establish a research database containing the fulltext online publications on modern Asia of the universities in the Nordic countries in order to make them accessible to researchers, students, decisionmakers, press, public administration, private enterprises, etc. The publications will be registred in the same way as a book with author, title, publisher, keywords, etc; but with the difference that instead of a shelving signature they will be given a clickable URL which makes it possible to view and download the document in fulltext. We promise to maintain the database, and the publications will be searchable in NIAS Asiana, the library database of the NIAS Library & Information Centre and in bibliotek.dk, the national library database of Denmark. Both databases are searchable throughout Scandinavia. However, in order to make such a database we need your approval and cooperation. If you would please sign this letter giving the Nordic Institute of Asian Studies the right to make your online publications available to the non-commercial public and return it to NIAS, we will begin to register your web publications in the database as soon as possible. In the future we would very much appreciate if you could alert us when a new web publication of yours has been published. A letter similar to this was sent in January, but since we have haven’t received a reply we write to you again. Yours sincerely, Per Hansen, Librarian, perh@nias.ku.dk.”

²⁷⁶ E-post från Helena Olsson, marknadschef på NAI, Helena.Olsson@nai.uu.se, den 19 jan 2006.

intresserade av eventuellt material om Afrika som föreningar i Solidaritetshuset producerar.²⁷⁷

Karin Wernberg, webbredaktör på Forum Syd, menar däremot att de med största sannolikhet är intresserade av att byta elektroniska resurser med Världsbiblioteket. Hon ställer sig retoriskt frågan att om nu resurserna är gratis nedladdningsbara, varför ska de då bara finnas hos Forum Syd? Sedan nyanserar hon resonemanget med att de förvisso inte planerar att byta URL-adresser för sina resurser och kanske helst ser att man laddar ner resurserna från deras hemsida. Men som sagt tror hon att Forum Syd är intresserade av ett sådant utbyte.

Wernberg berättar även att Forum Syd själva har plockat PDF:er från andras hemsidor utan att tänka för mycket på det lagliga i det hela. Hon konstaterar att de kanske borde ha tänkt mer på upphovsrätten.²⁷⁸ Som jag ser det är det inte konstigt att sådant sker med tanke på den förvirring som råder på Open Access-området.

5. Presentation och marknadsföring av elektroniska resurser på webben

I detta kapitel kommer jag mycket kortfattat att ge några konkreta exempel på hur andra närstående institut har funderat kring presentationen av sina elektroniska resurser.

5.1. Nordiska Afrikainstitutet (NAI)

NAI presenterar sina e-publikationer i en lång lista. Samma titlar kan även nås via katalogen. På frågan om det är aktuellt att skapa en egen databas för bara de elektroniska resurserna, svarar Åsa Lund-Moberg att hon håller med om att listan börjar bli väl lång.²⁷⁹ Helena Olsson, marknadschef på NAI, berättar att hemsidan är under förnyelse och att den nya versionen kommer att lanseras nu till våren. De digitala resurserna kommer då att vara organiserade i en egen databas som både är fristående och kopplad till bibliotekets katalog. NAI har valt denna lösning eftersom biblioteket och förlaget har olika kanaler att nå människor på. Bibliotekets främsta målgrupp är Norden och Afrika, medan förlaget publicerar sina digitala resurser på engelska och därför vänder sig till hela världens forskargemenskap.²⁸⁰

Ett råd från Olsson när det gäller e-publiceringen och presentationen av resurserna är att kvalitetsgranska e-publikationerna lika hårt som de tryckta. De två mediatyperna är minst lika viktiga. Många e-publikationer finns inte ens i tryck enligt henne.²⁸¹

5.2. Nordic Institute of Asian Studies (NIAS)

NIAS presenterar sina fri fulltexter i långa listor. Per Hansen föreslår att man helt enkelt delar upp listan om den blir för lång. Exempelvis i månatliga listor. Per Hansen hävdar att de har skapat en egen databas, men jag tror vi missförstod varandra då materialet presenteras i

---

²⁷⁷ Telefonsamtal med Åsa Lund-Moberg, bibliotekarie på Nordiska Afrikainstitutet, den 18 jan 2006.

²⁷⁸ Telefonsamtal med Karin Wernberg, webbredaktör på Forum Syd, den 27 jan 2006.

karin.wernberg@forumsyd.org.

²⁷⁹ Telefonsamtal med Åsa Lund-Moberg, bibliotekarie på Nordiska Afrikainstitutet, den 18 jan 2006.

²⁸⁰ Telefonsamtal med Helena Olsson den 19 jan 2006.

²⁸¹ Ibid.

listor.²⁸² Med databas tror jag han menar att de har lagt resurserna på sin egen server eftersom de vill slippa problem med obeständiga URLer.

5.3. Forum Syd

Forum syd visar upp sitt material i listor. Hemsidan är något oklar. Publikationerna är uppdelade under rubrikflikarna Förlag och Övrigt på den klickbara högra, vertikala, menyn. Under förlagsmenyn är det även oklart vilket material som kostar och vilket som är gratis. Vissa informationsresurser verkar intressant nog var tillgängliga både som bok, vilket kostar, och som fri PDF (se titeln ”Billig, snabb, lydig”).

Webbredaktören Karin Wernberg påpekar i samtal att de i samband med fritt nedladdningsbara PDFer alltid skriver att användarna gärna får citera dem om de anger källan. Denna citaträtt är för övrigt lagstadgad. Se diskussion ovan.

Wernberg berättar även att hemsidan skapats i First Class som inte är ett traditionellt publiceringsverktyg utan även tillåter virtuella konferenser i olika grupper med olika behörigheter. Valet av First Class har att göra med att Forum Syd använde samma teknik innan webben kom 1994 för att kommunikation direkt gentemot servern i ett så kallat Buletin Board System (BSS). First Class fungerar än idag som Forum Syds intranät. Detta val har idag konsekvenser för vilken statistik som kan tas fram.

Forum Syds statistikprogram Webtrends klarar inte av att ge statistik på hur många nedladdningar av en PDF som har gjorts. I vanliga fall kan man då gå in i loggen och kolla, men det går inte när man använder sig av First Class-systemet.²⁸³ Hemsidans adress är www.forumsyd.org.

6. Allmänna råd inför inköp av elektroniska resurser²⁸⁴

Innan inköpen genomförs måste behoven hos Världsbiblioteket analyseras. I bibliotekets nuvarande situation är det i hög grad föreningarnas och allmänhetens krav – potentiella och existerande – på information som måste kunna mötas. Det kan handla om att genomföra en *behovsanalys*, liknande den som Anna Sjögren redan gjort, som talar om vad människor i solidaritetshuset behöver för information för att göra sitt jobb eller en *information audit* som talar om hur vi i huset använder information. Något som bland annat präglar våra informationsprodukter. Delvis finns även detta i Annas Sjögrens utredning.

Det är bra om detta steg följs av en formalisering av förfarandet vid inköpen. Ett skrivet dokument som är taget inom organisationen gör processen mer objektiv, konsistent och i enlighet med beslutade regler. Inom managementlitteraturen brukar det kallas för en *collection development policy*. I Världsbibliotekets fall skulle mitt arbete kunna ligga till grund för en sådan. Mitt arbete skulle kunna ses som ett första steg mot en formalisering av inköpspolicy – inte bara för biblioteket utan för alla föreningarna. På detta sätt skulle husets informationsarbete kunna samordnas mer.

---

²⁸² Hansen, Per, epost, bib@nias.ku.dk, den 20 jan 2006.

²⁸³ Telefonsamtal med Karin Wernberg, webbredaktör på Forum Syd, den 27 jan 2006.

karin.wernberg@forumsyd.org.

²⁸⁴ Susan Henczel, *Acquiring information resources for the special library*, s. 236-246, 256-257, 260, 262.

En collection development policy följs i managementlitteraturen av en *selectionpolicy* där samlingen och inköpen anpassas till de viktigaste behoven. Och även detta kan till viss del min utredning bidra till. Vad som gäller för dessa styrdokument är att de är interna och bör vara levande dokument så till vida att de anpassas till praxis om ny sådan utvecklas på området. På detta vis får man en öppen och medveten diskussion om förändringar i hanteringen.

När det gäller E-marknaden specifikt finns det en del att hämta i managementlitteraturen. Det konstateras att många elektroniska böcker säljs i samlingar eller paket vilket innebär att de har både ett inköpspris och en pågående kostnad för användandet. För vissa e-böcker som förlagen eller speciella e-boksvärdar erbjuder följs upphovsrättens restriktioner noggrant, för andra inkluderas upphovsrätten i priset. Detta innebär olika regler för access, nedladdning, kopiering och ändring i texten och så vidare. En del e-böcker kan inte erbjudas till fler än en användare i taget, medan det är tillåtet för andra. När det gäller e-tidskrifter och liknande måste man även ta ställning till eventuellt tilläggsmaterial som kan erbjudas. När det gäller CD-roms så handlar det även om hur återkommande uppraderingarna är.

Elektroniska resurser kan ha annat innehåll än sina tryckta förlagor. Kostnaden kan variera kraftigt mellan format och behöver inte vara relaterad till kvaliteten och omfånget av innehållet.

Arkiveringen kan vara ett problem. Är materialet sökbart? Hur länge får man access?. Om e-boken är köpt från förlaget är frågan hur lång access som förlaget kan garantera.

När man provar en produkt ska man alltid be att få prova den egentliga produkten och inte en "sample product". Det är viktigt att produkten stämmer överrens med den tekniska infrastruktur och kunnande som finns hos den som köper. Ett bra sätt att utvärdera produkten är slutligen att låta användarna komma till tals.

7. Rekommendationer till Världsbiblioteket

De rekommendationer som följer nedan är bara vägledande och utgår från de kunskaper som arbetet med denna utredning har gett mig. Det kan mycket väl hända att andra erfarenheter eller kunskaper leder till andra slutsatser. Mina kunskaper inom ämnet är på intet sätt allomfattande.

En satsning på e-publicering från Världsbibliotekets sida kommer enligt min mening att hjälpa föreningarna och stärka bibliotekets funktion för föreningarna, nästan oavsett vilken form verksamheten tar sig. Dessutom kommer e-publikationerna att ge nya kontaktytor utanför solidaritetshuset bland intresserade som inte har för vana att besöka biblioteket. Slutligen gör e-publiceringen oss mer "proaktiva" gentemot vår omgivning.

Recepten i Världsbibliotekets kommande e-publiceringsprojekt skulle kunna bygga på följande ingredienser:

- E-boksdistribution via värd och ASP-lösningar.
- Egen e-boksproduktion.
- PDF-framställning och e-publicering av material som biblioteket självt, föreningar i Solidaritetshuset eller utomstående författare är upphovsmän till.

- Förhandlande med konkreta institutioner vid framför allt Lunds och Stockholms universitet om att få loss MFS-studier och akademiskt forskningsmaterial för egen publicering. Kan kräva kontakt med författarna.
- Användande av Creative Commons i egen publicering.
- Använda sig av så kallade parallell upphovsrätt i egen publicering.
- Använda sig av redan existerande Creative Commons-dokument.
- Användande av URN:NBN-nummer för de publikationer som biblioteket själv står för.
- Skördande av metadata och uppbyggande av sökbara digitala förråd inom Världsbibliotekets område. Hämta material från Uppsök och DOAJ.
- Länka till DiVA-material som är intressant.
- Identifiering av föreningar och institut som är intresserade av bytesaffärer med Världsbiblioteket. Här spelar det roll hur Solidaritetshusets föreningar ställer sig till projektet och vad de kan tänka sig att bidra med. Annars har inte biblioteket så mycket att byta med.
- En konferens kring solidaritetsrörelsens ”informationspolitik” – eventuellt med namnet Digital Solidaritet (se nedan) – kan bidra till att skapa ett sådant klimat av delande av informationsresurser.

7.1. Eböcker, värdar och egna e-boksproducenter

När det gäller länken till eboksvärdar och deras samlingar, så är det inte aktuellt att använda Elib eftersom det blir för dyrt och de har för få titlar som intresserar oss. E-biblioteket är mycket billigare och mera måna om att få en relation med oss även om de också erbjuder för få intressanta titlar i dagsläget. Om Världsbibliotekets ekonomi ändrar sig till det bättre så kan Elib bli intressantare eftersom de har ett mer omfattande samarbete med förlagen än E-biblioteket, vilket kan leda till snabba förbättringar av tjänstebudet.

När det gäller möjligheten att låta en e-boksvärd producera Världsbibliotekets egna eböcker så är min rekommendation, om man bestämmer sig för det alternativet, att biblioteket fortsätter att publicera sig som förlag (eller genom Tranan) på Elib för 500 kr per producerade e-bok och sedan låter Elib distribuera den för 10 kr per utlån/nedladdning. I denna bedömning har det spelat roll att biblioteket redan har en relation med Elib.

Detta står inte i någon motsättning till att Världsbiblioteket hyr in sig på E-bibliotekets ASP-lösning för 4.300 kr/år och ett max antal utlån på 200 stycken.

På detta vis maximerar Världsbiblioteket sina kontaktytor med allmänheten dels genom att E-bibliotekets resurser erbjuds länkade genom hemsidan och katalogen och dels genom att bibliotekets böcker distribueras till alla Elibs användare – som nog är fler än E-bibliotekets.

Nackdelen med förslaget är att det på många vis vore fördelaktigare att satsa på en av eboksvärdarna, både som producent av egna såväl som leverantör av andras e-böcker. Det skulle vara gynnsamt för att skapa en bra relation på lite längre sikt. Med detta perspektiv skulle valet falla på E-biblioteket. De är mer måna om att få Världsbiblioteket såväl som förlag och användare, samtidigt som Elib är för dyra när det gäller användandet av deras e-resurser. E-bibliotekets inställning skulle ge Världsbiblioteket ett mycket bra utgångsläge i framtida förhandlingar.

Dessutom kan E-biblioteket i högre grad än Elib vara intresserat av material från föreningarna som dessa vill behålla upphovsrätten på och inte tillåta Open Access-publicering av.

Dessa invändningar bör tas i beaktande om föreningarna vill erbjuda sina alster via en e-boksvärd.

Frågan för föreningarna och biblioteket i Solidaritetshuset är vem som ska stå som förlag gentemot e-boksvärden. Frågan är i grunden hur viktigt biblioteket är för föreningarna. Personligen tror jag att det finns storskalighetsvinster i att lansera biblioteket som förlaget gentemot exempelvis E-biblioteket. Världsbiblioteket skulle med hjälp av föreningarna kunna producera många fler publikationer, och därmed bli mera känt och få bättre avtal med E-biblioteket, än vad varje enskild förening mäktar med.

7.2. E-bokspublicering och upphovsrätten

Frågan är ändå om Världsbiblioteket ska använda sig av e-boksvärdar för produktion av e-böcker. Om upphovsmännen eller förlaget går med på det så är Ebook Maestro ett mycket intressant alternativ enligt mig. Enda nackdelen är att distributionen försämras jämfört med om Elib, som är en mycket känd e-boksaktör, hade varit ansvarig för den.

Tekniken med att producera e-böcker som självständiga exe-filer rekommenderas varmt för alla publikationer där upphovsmannen eller förlaget kräver skydd men accepterar denna nya och mindre kända lösning. Denna teknik bör också kunna användas för det material som Solidaritetshusets föreningar vill ha till försäljning utan att tillgängliggöra i Open Access.

Ett övergripande problem med e-bokspublicering är att det lätt tar för mycket arbete i anspråk att få loss upphovsrätt och översättningar. Det ovan sagda gäller om gynsamt tillfälle ges och jag tror som sagt att biblioteket och föreningarna i Solidaritetshuset kan använda sig av sin unika kontakter i syd. Kanske kan även förlaget Tranan fortsätta att hjälpa Världsbiblioteket med själva förlagsarbetet.

Till projektet ”Hemliga trädgården” inkommer det hela tiden förfrågningar från de som skrivit en barnbok eller annan typ av bok, men som ännu inte har blivit förlagda. Maria Bergstrands idé om att eventuellt ge ut dessa som e-böcker kan vara en god idé. Frågan som man bör ta ställning till då är om verksamheten ska fungera som *Författarnas bokmaskin*, där författaren gör det mesta förutom trycket, eller om man ska producera kvalitetsgranskade produkter.²⁸⁵ Med Helena Olssons råd om vikten av kvalitet i samband med e-publicering i bakhuvudet rekommenderar jag det senare alternativet.

Med detta sagt om e-böcker kommer vi till det som Världsbibliotekets fokus bör ligga på enligt mig: E-publicering av Open Access och CC-licensierade informationsresurser, samt resurser som omfattas av en parallell, snäll, upphovsrätt. Det kan handla om föreningsmaterial, akademiska uppsatser och instituts forskningsrapporter som erbjuds allmänheten.

För tillfället verkar CC vara ett klarare och mer entydigt alternativ än så kallade Open Access-källor. Det finns vissa bestämda och klart uttalade nivåer inom CC-licensen. I teorin tillåter Open Access lika mycket användande som den mest tillåtande CC-nivån, men i

---

²⁸⁵ Samtal med Maria Bergstrand 12 dec 2005.

praktiken så bestämmer det enskilda kontraktet eller licensen vad man får göra med en Open Access-resurs.

Det är värt att påminna om att ett dokument som står under en CC-licens inte automatiskt kan lagras på den egna servern. Det beror på vilken nivå som valts i CC-licensen.

Jan Hagerlid skriver följande om CC: ”Det vore bra om vi i framtiden fick CC-licenser som explicit klargjorde vad den som lägger ut material fritt tillgängligt tillåter eller inte tillåter för slags användning. Upphovsrättslagen är ju den grundläggande regleringen men vad gäller Open Access vill ju författaren/institutionen åstadkomma en friare användning än vad lagen reglerar”.²⁸⁶

7.3. Skapa och tillgängliggöra digitala förråd

För att ligga i framkant av utvecklingen och bli ett självklart alternativ för den som letar information om utvecklings- och globala rättvisefrågor är det en nödvändighet att utveckla egna intressanta och vederhäftiga digitala förråd, samt länka till externa sådana.

E-publiceringsverktyget Dspace är inte bara intressant att använda för att det är gratis. Programmet är OAI-anpassat så det kan användas för att skörda metadata, samla material och göra det sökbart. Jag rekommenderar därför Världsbiblioteket att lära sig och börja använda detta program.

Själva processen med URN:NBN och att märka Världsbibliotekets och föreningarnas egenproducerade resurser med dessa identifikatorer bör vidare utprovas för att lära sig processen. En process som jag tror kommer att bli mycket vanlig och viktig i framtiden.

Ett utforskande av DiVA-databasen kan också rekommenderas eftersom deras URL-länkar är i det närmaste beständiga. En inventering skulle tala om för Världsbiblioteket hur mycket relevant information som står att finna i databasen.

Det är också värt mödan att kolla in webbportalprogrammet ELIN och om det finns i någon variant som passar ett litet, mindre bemedlat specialbibliotek. Fördelen med webbportalprogrammen är att de inte begränsar sig till de egna resurserna.

7.4. ”Delad information, dubbel information”

Kunskap om det svenska versionen av licensavtalet Creative Commons (CC) bör spridas bland föreningar och andra aktörer som Forum Syd och Sida. Alla föreningar som producerar material för opinionsbildning och kunskapsförmedling i högre grad än ekonomisk vinning har mycket att vinna på att dela med sig av sin information. Istället för att sprida materialet från *en* hemsida eller *en* portal sprids material till *alla som vill ha det* för vidare spridning från deras hemsidor och portaler, under förutsättningen att de nämner upphovsmannen.

Andra föreningar kan ha solidaritetshusets material på sina egna servrar, vilket är bättre då de inte behöver bevaka alla länkarna som snabbt blir inaktuella. Om Världsbiblioteket vill ha det på det viset, så gäller troligtvis också det omvända. Den enda nackdelen är att ursprungsorganisationen inte syns i URLen – själva dokumentet är emellertid detsamma som alltid och man kan kräva att Världsbiblioteket nämns i samband med dokumentets e-publicering.

---

²⁸⁶ Epost från Jan Hagerlid, ansvarig för SVEP-projektet på KB, jan.hagerlid@bibsam.kb.se, den 23 jan 2006.

I sammanhanget bör det sägas att Världsbiblioteket och Solidaritetshuset även kan börja att använda sig av URN:NBN-nummer för att hålla koll på sina publikationer.

7.4.1. E-publicering av föreningarnas material

Det finns rationaliseringsvinster att göra för Solidaritetshusets föreningar om man ökar samarbetet kring e-publiceringen i huset. Som jag ser det skulle Världsbiblioteket kunna vara spindeln i nätet i denna verksamhet om det köper in Adobe 7.0 för produktion av PDF:er. Se även användandet av tekniken att producera e-böcker som självständiga exe-filer ovan.

Detta skulle innebära att biblioteket antar en del funktioner hos ett vanligt förlag: E-bokspublicering och underhåll av samlingar och server.

Projektet kräver mer resurser till biblioteket vilket kanske kan överföras successivt i och med att nya bidrag sökes. Världsbiblioteket skulle även kunna fakturera föreningarna för sina tjänster om det finns intresse av en mer gemensam produktion och distribution av e-resurser bland föreningarna i Solidaritetshuset.

Biblioteket blir i detta fall ett annorlunda förlag som enbart tar betalt för jobbet att framställa boken och administrera distributionen utan att sedan ta pengar för utlåningen eller kräva rätt till upphovsrätten.

Detta arbete kan skötas med hjälp av CC-licenser när föreningar och författare är med på det, med parallell upphovsrätt när en föreningen eller författaren även vill ha informationsresurser till försäljning i tryckt form, eller som Open Access där det i huvudavtalet avtalas att Världsbiblioteket har rätt att e-publicera dokumentet som Open Access men att den ideella och materiella upphovsrätten i övrigt ligger kvar hos författaren och föreningen.

Men som sagt: Det viktiga är att det startar ett kollektivt samtal i Solidaritetshuset som utmynnar i praktiskt e-publiceringsarbete som gynnar alla.

7.4.2. Akademiska uppsatser

Här handlar det om att kontakta de institutioner och universitet som är mest välvilliga till Open Access, Creative Commons och Parallell upphovsrätt. Detta för att i görligaste mån slippa arbetet med att förhandla loss upphovsrätten eller kontakta de olika författarna till resurserna.

Bytesaffärer mellan Världsbiblioteket och akademiska institutioner kan bli svåra att genomföra då institutionerna inte är intresserade av en sådan byteshandel. För dem försigår det vetenskapliga samtalet i andra och rätt formaliserade banor.

Får Världsbiblioteket däremot tillgång till de akademiska institutionernas Open Access-samlingar och eventuellt till CC-lösningar som tillåter det att lägga institutionernas material på sin server, så blir eventuella bytesaffärer mindre intressanta även för biblioteket.

7.4.3. Instituts forskningsmaterial

Bytesaffärer kan bli svårt om institutet har akademiska ambitioner. Då är det troligtvis inte intresserat av våra rapporter och studier. Se exemplet med NAI ovan. Men när det gäller andra, framför allt folkrörelse- och solidaritetsrörelseanknytna sådana, så är det nog fullt

möjligt och önskvärt. Forum syd verkar exempelvis var positiva till ett sådant utbyte, även om frågan inte varit uppe till uttrycklig debatt (se ovan).

Ett organiserat utbyte mellan de senare instituten innehåller inte bara synergieffekter på informationsområdet för alla parter utan även politiska fördelar. Ett gemensamt informationsarbete hjälper till att stärka den kollektiva känsla som byggdes upp inför Göteborg 2001 men som sedan har, om inte falnat, så i alla fall lagt sig på en lägre nivå.

7.5. Strukturen för elektroniska resurser på hemsidan

Till en början går det att samla alla elektroniska resurser i en lista på hemsidan, vilket NAI har gjort, men det fungerar bara så länge resurserna är få och dubbelarbetet inte blir så betungande. Dubbelarbete uppstår då man också tillgängliggör e-resurserna i katalogen.

När listan blir för lång kan man gå över till att bara lista nyheterna.²⁸⁷ Någon extra databas behöver man inte skapa. Det handlar bara om att skapa ett eget gränssnitt för sökningar i katalogens e-resurser. E-gränssnittet kommer att ha tillgång till samma avancerade sökmöjligheter som resten av katalogen, med den skillnaden att mediatypen ”E-resurs” är förhandsinställd.

Ett problem av estetisk art är att Probib 5 och Filemaker 5.0 inte klarar av att skapa klickbara bilder som länkar till resurser, vilket innebär att man måste ha med URLen under en bild av den nya boken.

7.6. Konferens

En idé är att Världsbiblioteket anordnar en konferens kring delande av information för sociala rörelser och NGO:s i Stockholm. Ett allmänt mål skulle kunna vara att informera om Creative Commons-licensen som ger upphovsmannen vissa minirättigheter, hur stora beror på valt alternativ, men också kräver ett i övrigt fritt spridande till hela offentligheten och viss rätt till bearbetningar. Något som alla föreningarna har nytta av om de inser vilka synergieffekter som finns i att vara generös och dela med sig av sin information.

Ett mer snävt mål skulle kunna vara att diskutera ett samarbete mellan föreningarna där de mer medvetet går samman och hjälper varandra att sprida varandras material. Kring detta mål finns en hel del frågor att behandla.

Det tekniska problemet med obeständiga länkar på webben kan diskuteras i samband med detta. Ett alternativ är att en förening lägger det material som de gillar av de andras material på sin egen server. För att detta ska lyckas måste avtal i någon form till, vilket även omfattar godkännande från författarna. Allt detta blir enklare om alla föreningar börjar arbeta med Creative Commons-licenser.

Om man inte gör det kan man skriva andra avtal som skyddar och reglerar upphovsrätten på olika sätt, med olika grader av instängningsmekanismer. I sammanhanget kan det informeras om de exe-produserande e-boksproducenterna som tillåter begränsad användning av informationsresurserna. Något som möjliggör samtidig försäljning av materialet om föreningen eller författaren med upphovsrätten vill så.

De i texten diskuterade avtalslicenser för spridande av digitala kopior är rätt så dyra. Världsbiblioteket har inte råd med dem själva. Frågan – som är värd att utreda – är om

---

²⁸⁷ Samtal med Maria Bergstrand 12 dec 2005.

solidaritetsrörelser i samverkan skulle ha råd med dem? Jag tror inte det, men om jag har fel så kan det vara en tanke.

Byggandet OAI-PMH-samlingar skulle i sammanhanget kunna vara intressant som samarbetsprojekt för vissa föreningar och NGO:s. Uppgiften kräver engagemang och kunskap. I samband med den punkten går det att informera om gratis publiceringsverktyg som DSpace.

En arbetsrubrik för konferensen skulle kunna vara *Digital solidaritet och opinionsbildning*.

7.7. Övrigt

Precis som vid Lunds universitetsbibliotek (LUB) tror jag att Världsbiblioteket ska spränga de gamla ramarna för biblioteksverksamheten. Till exempel genom att bli tjänsteutvecklare inom sitt speciella område.

Current Awareness Services (nyhetstjänster) skulle kunna vara en ny tjänst. Det innebär att biblioteket meddelar föreningarna utifrån deras profiler när ny aktuell litteratur, digitala resurser, nya hemsidor och så vidare dyker upp i databaser, boklistor eller på webben. Det finns en hel del gratis och halvbilliga tjänster på webben som hjälper en med detta.

En elektronisk referenstjänst är en annan tänkbar tjänst.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Muntliga källor

Andersson, Hans, programmerare, samtal den 28 jan 2006.

Andersson, Urban, Systembibliotekarie på Högskolan i Borås, telefonsamtal, den 16 jan 2006.

Bergstrand, Maria, samtal den 29 nov 2005.

Bergstrand, Maria, samtal den 5 dec 2005.

Bergstrand, Maria, samtal 12 dec 2005.

Björnshauge, Lars, Biblioteksdirektionen vid Lunds Universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005 i Stockholm

Björnshauge, Lars, 046-2229203, telefonsamtal, den 20 jan 2006.

Brown, Catarina, BTJ, föredrag vid BTJ:s E-dag i Stockholm den 15 nov 2005.

Brown, Catarina, BTJ, telefonsamtal den 18 jan 2006.

Ciira, Erik, enheten för digital publicering vid Carolina Rediviva/Uppsala Universitet, telefonsamtal den 19 jan 2006.

Ericsson, Göran & Sundqvist, Joakim, IAL, föredrag om öppen källkod betitlat ”Digital solidaritet” den 1 nov 2005 i Stockholm, Solidaritetshuset.

Fahle, Lena, eboksansvarig vid Täby bibliotek, samtal den 25 nov 2005.

Forsberg, Ann-Kristin, bibliotekarie vid Utrikespolitiska institutet, samtal den 15 nov 2005.

Gunnarsson, Mikael, doktorand på BHS, samtal den 11 jan 2006

Hagerlid, Jan, ansvarig för SVEP-projektet på KB, telefonsamtal den 9 jan 2006. Telefon 08- 4634270 eller 073-9172470.

Hallin, Thomas, IT-ansvarig vid Täby bibliotek, samtal den 10 nov 2005.

Hallonsten, Sven, telefonsamtal den 17 jan 2006.

Hansson, Peter, utvecklare av Carolina Rediviva/Uppsala Universitets resolver, telefonsamtal den 19 jan 2006.

Hedman, Love, professor i Informations- och mediavetenskap vid Uppsala universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

Ilshammar, Lars, författare och chef för Arbetarrörelsen arkiv och bibliotek, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005.

Johansson, Thomas, Talboks- & punktskriftsbiblioteket, föredrag vid BTJ:s E-dag i Stockholm den 15 nov 2005.

Jönsson Adrial, Christin, ansvarig på Bibsam för statistikfrågor, telefon 08-4634358, den 9 jan 2006.

Karlsson, Sonny, IT-ansvarig på Solidaritetshuset, samtal den 24 nov 2005.

Karlsson, Sonny, IT-ansvarig på Solidaritetshuset, samtal den 5 dec 2005.

Klondiras, Inger, Bibsam, 08-4634364, telefonsamtal, den 9 jan 2006.

Lilie Bauer, Gunilla, informationschef vid Stockholms universitetsbibliotek, telefonsamtal den 19 jan 2006. Telefon: 070-6258748 och 08-162747.

Lund-Moberg, Åsa, bibliotekarie på Nordiska Afrikainstitutet, telefonsamtal den 18 jan 2006.

Mannerfeldt, Elisabet, ansvarig på KB för portalen Samsök, den 9 jan 2006.

Nilsson, Marcus, marknadssäljare vid Bibliotekscentrum, den 16 jan 2006. Telefon 0470-40045.

Nygren, Åke, samtal den 6 dec 2005.

Olsson, Helena, marknadschef på NAI, telefonsamtal den 19 jan 2006.

Olson, Nasrine, forskare på BHS, samtal den 11 jan 2006.

Palk, Paula och Andreasson, Anne, Adobe, presentation av Acrobat 7.0 på biografen Park, Stockholm, den 23 nov 2005.

Sahlin, Gunnar, riksbibliotekarie/KB, föredrag vid BTJ:s E-dag 15 nov 2005.

Sahlin, Gunnar, riksbibliotekarie, telefonsamtal den 4 jan 2006

Salmson, Jenny, AD, samtal 4 jan 2006.

Sandell, Py, Elib, marknadsansvarig på Elib, telefonsamtal 28 nov 2005.

Sandell, Py marknadsansvarig på Elib, telefonsamtal den 18 jan 2006.

Seminarium på MIDI-kursen på BHS den 11 jan 2006. Seminarieledare: Nasrine Olson.

Sjögren, Anna, utredare åt Barnängens Världsbibliotek och aktiv i Afrikagrupperna, föredrag för Solidaritetshusets styrgrupp den 24 nov 2005.

Stattin, Erik, bibliotekarie på Karolinska institutet, föredrag i föreläsningsserien ”Digital solidaritet” på Barnängens Solidaritetshus den 8 nov 2005.

Svedjedal, Johan, professor i Litteratursociologi vid Uppsala universitet, föredrag vid BTJ:s E-dag den 15 nov 2005 i Stockholm.

Valdén, Carina, administrationen BHS, telefonsamtal den 24 jan 2006.

Valtonen, Rita, Btj, telefonsamtal 30 nov 2005

Wahlund, Olle, Adobe, telefonsamtal den 24 november 2005. Telefon: 08-7523300.

Wernberg, Karin, webbredaktör på Forum Syd, telefonsamtal den 27 jan 2006. Kan nås på e-post: karin.wernberg@forumsyd.org .

Otryckta källor

Anglemark, Linnéa Bibliotekssystem på webben: En utvärdering av fem integrerade bibliotekssystem utifrån deras webbaserade produktinformation, Magisteruppsats, Uppsala, 1998.

Berglund, Anette och Esaiasson, Karin och Buchberger Lantz, Sylvia, Upphovsrätt i förändring, opublicerad studentrapport inom delkursen MIDI för distansstudenter inom DV04 vid BHS i Borås

Björkhem, Miriam och Lindholm, Jessica, Metadata för det digitala biblioteket: Objektbeskrivning av elektroniska resurser, magisteruppsats i Biblioteks- och Informationsvetenskap vid Lunds universitet, Abstract.

Eliasson, Helena och Olander Geraghty, Kristina och Persson, Carina, studentrapport examinerad under MIDI-kursen för distansstuderande vid BHS (DV04), s. 7.

Sjögren, Anna, Kunskapsutveckling & kunskapsorganisation i Solidaritetsrörelsens Hus, Rapport, 2005.

Tryckta källor

Dustinpartner.se, reklamblad utdelat vid Adobes presentation av Acrobat 7.0 den 23 november 2005.

Duval, Beverly K. & Main, Linda, Automated Library Systems, London, 1992.

Henczel, Susan, "Acquiring information resources for the special library", i antologin Handbook of information management, red. Allison Scammel, London, 2001.

Kochtanek, Thomas R & Matthews, Joseph R, Library information systems: From Library Automation to distributed information access solutions, Westport, 2002.

"Mikromarc – ett bättre sätt att sköta biblioteket", Reklamblad från Mikromarc, (Mikromarc kan nås på telefon 0470-40045 eller via e-post bibliotekscentrum@bicsv.se eller via hemsidan www.bicsv.se).

Ross, John & Evans, Peter "Library management systems" i Handbook of information management, red. Allison Scammel, London, 2001.

Elektroniska resurser

Berglund, Joakim, "Bibliotekarier skyldiga stoppa olaglig kopiering", <http://sydsvenskan.se/nojen/article109121.ece> [access: 2005-11-07].

Btj:s hemsida, Ebiblioteket, <http://www.btj.se/produkter/emedier/ebiblioteket/index.html> [access: 2005-11-30].

Building an Institutional Repository: Dspace Federation, <http://dspace.org/implement/index.html> [access:060116].

Choosing a License, <http://creativecommons.org/about/licenses/> [access: 2005-11-30].

Creative Commons Worldwide, <http://creativecommons.org/worldwide/> [2005-11-30].

Digital Object Identifier System, <http://www.doi.org/> [access: 051206].

DOI System Overview – Introduktion, http://www.doi.org/overview/sys_overview_021601.html [access: 051206].

DOI:Definition and Much More From Answers.com, <http://www.answers.com/DOI> [access: 051208].

DRM – susning.nu, <http://susning.nu/DRM> [access: 2005-11-29].

Dspace Federation, <http://www.dspace.org/> [access: 060116].

Dublin Core: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/Dublin%20Core> [access: 051208].

EbookGold, <http://www.ebookgold.com>, [access: 060105].

Ebook Maestro, <http://www.ebookmaestro.com/>

Ebook Maker, Ebook Compiler Software: Create Ebook for publishing in 5 minutes, <http://www.antssoft.com/ebookmaker/index.htm?ref=google&group=1>

Elib Bas på <http://www.elib.se/presentation/elib20/elibBas.pdf> och Elib 3.0 inom kort via Elibs hemsida www.elib.se

Ex Libris – MetaLib – For Institutions, http://exlibrisgroup.com/metalib_institutions.htm [access: 051206].

Ex Libris – MetaLib – For Providers, http://exlibrisgroup.com/metalib_providers.htm [access:051206].

Ex Libris – MetaLib – Overview, <http://exlibrisgroup.com/metalib.htm> [access: 051206].

Ex Libris – SFX – For Providers, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_providers.htm [access: 051206].

ExLibris – SFX – OpenURL Overview, http://www.exlibrisgroup.com/sfx_openurl.htm [access: 051206].

Exlibris – Verde – Verde, <http://www.exlibrisgroup.com/verde.htm> [access: 051206].

FAQ om den nya upphovsrättslagen, <http://www.regeringen.se/sb/d/3254#37309> [access: 2005-11-07].

Hub: Definition, Synonyms and Much More From Answers.com, sökning på hub på www.answers.com ledde till träffen <http://www.answers.com/hub> [access: 051208].

iCommons: Overview of Process, <http://creativecommons.org/worldwide/overview> [access: 2005-11-30].

Information från KB/Bibsam, <http://www.kb.se/BIBSAM/juridik/upphovsr/grund.htm> [access: 2005-11-07].

Information om bibliotek.se, <http://www.bibliotek.se/info.bibliotek.se.html> [access: 2005-11-30].

Introducing Dspace: Dspace Federation, <http://dspace.org/introduction/index.html> [access: 060116].

Learn More about Creative Commons, <http://creativecommons.org/learnmore> [access: 2005-11-30].

LibraryWorld.Net Home page, <http://libraryworld.net/cgi-bin/home.pl> [access: 10 dec 2005].

Licensavtalet från Sparc, http://www.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=395 [access: 060119].

License draft (pdf) för Sverige som kan laddas ner från hemsidan Creative Commons Worldwide: Sweden, <http://creativecommons.org/worldwide/se/> .

Lidman, Roger, (2004) Forskningsbiblioteken och elektronisk publicering, abstract, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-292> [access: 051206].

OA Librarian, <http://oalibrarian.blogspot.com/>, [access: 060118].

OAI for Beginners: Overview, <http://www.oaforum.org/tutorial/english/page1.htm> [access: 051129].

Open Access Conference – Berlin Declaration, <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> [access: 060123], eller som PDF: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf [access: 060123].

Open Archives Initiative: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/topic/open-archives-initiative?gwp=19> [access: 060115].

Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting: Definition and Much More From Answers.com [access: 060115].

Open RfP: OpenRfP:Standards, http://www.openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=11 [access: 051027].

OpenRfP: OpenRfP:Library Services, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=3 [access: 051027].

OpenRfP: OpenRfP:News, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=22 [access: 051027].

OpenRfP:OpenRfP:Services, http://openrfi.com/cfm/si_pd.cfm?PID=9 [access: 051027].

OAI for Beginners: Overview, <http://www.oaforum.org/tutorial/english/page1.htm> [access: 051129].

Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/arbetsgrupper/mer_kategorier.htm [access: 051111].

Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/basinfo.htm> [access: 051111].

Portalprojektet – den Nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), <http://ptah.libris.kb.se/portalen/extern/sfx/index.htm> [access: 051111].

PRI – Portalprojektet – den nationella biblioteksportalen (arbetsnamn), http://www.libris.kb.se/om_libris/projekt/pri.jsp?Project_ID=200410121630 [access: 051111].

Pressmeddelande från Lunds universitet om Open Access-policy, http://www.lu.se/o.o.i.s?id=1383&visa=pm&pm_id=395 [access: 060119].

Protocol: Information From Answers.com, <http://www.answers.com/topic/protocol-computing?method=6> [access: 051208].

Proxy server: Information From Answers.com, sökning på ”proxy server” på söktjänsten www.answers.com gav träff i Computer Desktop Encyclopedia under rubriken Technology i träfflistan, <http://www.answers.com/proxy%20server> , [access: 051208].

Readerware – Tools for collectors, <http://readerware.com/referli1.html?AG5>, [access: 051210].

SCB, gällande definitioner för biblioteksvärlden, en länkad pdf-fil i samband med inloggruta på hemsidan: www.iaps.scb.se/fobibl

ScieCom.org svenskt resurscentrum för vetenskaplig kommunikation, <http://www.sciecom.org/> [access: 060119].

SPARC Press Release-12/07/04, <http://www.arl.org/sparc/announce/011706.html> [access: 060119].

SPARC NIH Public Access, <http://www.arl.org/sparc/author/addendum.html> [access:060119].

Standards: Information From Answers.com, <http://www.answers.com>, sökning på standard [access: 051208].

Sökmanual för anställda inom Stockholms Stadsbibliotek, http://ssbintranet.pub.stockholm.se/IT/databaser/sokguiden/webb5/t_djupa.htm (länken är inte sökbar).

Sökning på ”bibliotekssystem” på Susning.nu, <file:///C:/059ZD48X.htm>.

Sökning på ”metadata” i www.susning.nu, <http://susning.nu/Metadata> [access: 2005-11-26].

Sökning på ”standard” på www.answers.com

Sökning på ”Webbtjänst” på www.susning.nu , [http://susning.nu/Webbtjänst](http://susning.nu/Webbtjanst) [access: 2005-11-26].

Technology: Dspace Federation, <http://dspace.org/technology/index.html> [access:060116].

”Upphovsrätten i informationssamhället – nya regler sedan den 1 juli 2005”,
<http://www.regeringen.se/sb/d/1929> [access: 2005-11-07].

E-post

- Björnshauge, Lars, LUB, Lars.Bjornshauge@lub.lu.se, den 11 jan 2006.
- Brown, Catarina, BTJ och E-biblioteket, catarina.brown@btj.se, den 30 nov 2005
- Brown, Catarina, BTJ och E-biblioteket, catarina.brown@btj.se, den 9 dec 2005.
- Brown, Catarina, BTJ och E-biblioteket, catarina.brown@btj.se, den 9 dec 2005. Bifogad fil.
- EbookMaestro, support@ebookmaestro.com den 1 dec 2005.
- Ericson, Göran, bibliotekschef vid Halmstads högskolas bibliotek, Goran.Ericson@bib.hh.se, den 12 december 2005.
- Ericson, Göran, bibliotekschef vid Halmstads högskolas bibliotek, Goran.Ericson@bib.hh.se, den 11 jan 2006.
- Hagerlid, Jan, ansvarig för SVEP-projektet på KB, jan.hagerlid@bibsam.kb.se, den 23 jan 2006.
- Hansen, Per, bib@nias.ku.dk, den 6 jan 2006.
- Hansen, Per, bib@nias.ku.dk, den 19 jan 2006.
- Hansen, Per, bib@nias.ku.dk, den 20 jan 2006.
- Klang, Mathias, klang@informatik.gu.se, project lead för CC i Sverige, den 10 jan 2006.
- Klang, Mathias, klang@informatik.gu.se, project lead för CC i Sverige, den 23 jan 2006.
- Olsson, Helena, marknadschef på NAI, Helena.Olsson@nai.uu.se, den 19 jan 2006.
- Olson, Nasrine, Nasrine.Olson@hb.se, forskare vid BHS i Borås, den 5 dec 2005.
- Sundqvist, Joakim, jocke.sundqvist@spray.se, IAL, den 10 jan 2006.